

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในส่วนนี้ผู้วิจัยจะทบทวนแนวคิด และงานศึกษาที่เกี่ยวข้อง โดยแนวคิดในการศึกษาการสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงและธำรงรักษาโครงสร้าง “ชนชั้น”: ศึกษากรณีการบริโภควัฒนธรรมฟุตบอลในสังคมไทย ประกอบด้วย 6 แนวคิดหลักด้วยกันคือ

1. แนวคิดเรื่องกีฬา (sport) และกีฬาฟุตบอล (football/soccer)
 - 1.1 ประวัติ พัฒนาการ ความหมาย ความสำคัญและบทบาทหน้าที่ของกีฬา
 - 1.2 กีฬาฟุตบอลในบริบทสังคมตะวันตกและสังคมไทย
2. แนวคิดเรื่องชนชั้น (class) และการจัดช่วงชั้นทางสังคม (social stratification)
3. แนวคิดเรื่องสังคมวิทยาวัฒนธรรม (cultural sociology) ของปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu) ที่ประกอบด้วยแนวคิดย่อยดังนี้
 - 3.1 แนวคิดเรื่องการปฏิบัติ/วัตรปฏิบัติ (practice)
 - 3.2 แนวคิดเรื่องทุนวัฒนธรรม (cultural capital)
 - 3.3 แนวคิดเรื่องรสนิยม (taste)
4. แนวคิดเรื่องสัญวิทยา (semiology) การเข้ารหัส (encoding) และการถอดรหัส (decoding)
5. แนวคิดเรื่องการศึกษาผู้รับสารแนวใหม่ของเดวิด มอร์เลย์ (David Morley)
6. แนวคิดบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารในด้านอุดมการณ์ (ideological communication)

ทั้ง 6 แนวคิด ผู้วิจัยจะใช้เป็นกรอบความคิด และแนวทางหลักในการศึกษาของวิทยานิพนธ์ ขณะที่ในส่วนของงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แบ่งออกเป็น 3 กลุ่มคือ (1) งานวิจัยเกี่ยวกับกีฬาฟุตบอลและการสื่อสาร (2) งานวิจัยเกี่ยวกับชนชั้นในสังคมไทยกับการสื่อสาร และ (3) งานวิจัยเกี่ยวกับการสื่อสารในมิติการเข้ารหัสและการถอดรหัส

1. แนวคิดเรื่องกีฬา (sport) และกีฬาฟุตบอล (football/soccer)

1.1 ประวัติ พัฒนาการ ความหมาย ความสำคัญและบทบาทหน้าที่ของกีฬา (sport)

แม้ว่าจะไม่มีใครสามารถยืนยันได้ว่า มนุษย์สร้างกีฬาขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อใด และใครเป็นผู้ที่สร้างกีฬาขึ้นมาเป็นคนแรก คำถามนี้อาจดูไม่สำคัญเท่าใดนักเมื่อเทียบกับคำถามที่ว่ากีฬามีความสำคัญแค่ไหนกับมนุษย์? ในทัศนะด้านหนึ่งกีฬาจะไม่ค่อยมีความสำคัญอะไรมากนัก เพราะเป็นเรื่องของความบันเทิงสนุกสนานเพียงอย่างเดียว แต่แท้ที่จริงแล้ว ความสำคัญของกีฬา มิใช่เรื่องธรรมดา ๆ เลย ความสำคัญของกีฬาไม่ได้เกิดขึ้นมาในวันนี้ หากทว่าความสำคัญของกีฬานั้นได้เกิดขึ้นมาพร้อม ๆ กับพัฒนาการของมนุษยชาติเลยทีเดียว ทั้งนี้ Coakley (1998: 63) ระบุว่า แม้แต่ในสังคมมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่สภาพการดำรงชีวิตเต็มไปด้วยความลำบากยากแค้นและอันตราย กิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์มีเพื่อความอยู่รอด ใช้ความสามารถทางร่างกายที่เข้มแข็งเพื่อควบคุมและมีอำนาจเหนือผู้อื่น ปรากฏหลักฐานข้อมูลทางโบราณคดียืนยันว่า การเล่นเกมหรือกีฬาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์มาตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์ และยังเป็นที่น่าพอใจว่า เมื่อเริ่มต้นยุคสมัยแห่งอารยธรรมของมนุษยชาติ เช่น สมัยกรีกและโรมัน ก็มีหลักฐานอย่างชัดเจนว่ามีกีฬาเกิดขึ้นแล้ว (Scambler, 2005: 7) ซึ่ง Coakley (1998: 326) สรุปความเห็นที่ชัดเจนว่า ตลอดประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา กีฬาเป็นความบันเทิงสาธารณะรูปแบบหนึ่งที่มีพัฒนาการเคียงคู่กับมนุษย์มาโดยตลอด

กีฬา (sport) มีรากศัพท์มาจากคำว่า “desporter” ที่มาจากคำในภาษาละตินว่า “lususnature” ซึ่งหมายถึงเครื่องหย่อนใจหรืองานอดิเรกที่น่าพอใจ แต่ถ้าใช้คำว่า “to sport” ก็ จะหมายถึงการทำให้ตนสนุก (to amuse self) (นพพร สุวรรณพานิช, 2545: 15)

ปัจจุบันกีฬาก็มีความหมายที่หลากหลายมาก เช่น Cummings (Cummings 1964, อ้างถึงใน จรินทร์ ธานีรัตน์, 2527: 1) อธิบายว่า กีฬานั้นมีความหมายกว้างมาก ที่อาจหมายรวมถึง กิจกรรมการเล่น กิจกรรมยามว่าง เกมการทดสอบ หรือการแข่งขันต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดทักษะความชำนาญ ความแข็งแกร่ง ความอดทน และความสง่างามทางร่างกายของบุคคล ได้แก่ กิจกรรมประเภทเดี่ยว คู่ ทีม หรือกีฬาทางน้ำ

นอกจากนั้น Encyclopedia Americana (1967, อ้างถึงในจรินทร์ ธานีรัตน์, 2527: 1-2) อธิบายความหมายของกีฬา 3 ระดับคือ 1. หมายถึงกิจกรรมที่ทำให้เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลินในยามว่าง (pastime) 2. หมายถึงกิจกรรมประเภทการเล่น (play) และเกม (games) ต่าง ๆ โดยเฉพาะได้แก่กิจกรรมการเล่นประเภทง่าย ๆ ไม่มีกติกามากนัก และส่วนใหญ่เป็น

กิจกรรมประเภทที่เล่น ในที่โล่งแจ้ง (outdoor) เช่น การแข่งขัน (racing) การตกปลา (fishing) และการล่าสัตว์ (hunting) และ 3. หมายถึงเกม (games) หรือการทดสอบ (contest) หรือการแข่งขันใด ๆ ก็ได้ที่มุ่งส่งเสริมให้เกิดความสง่างาม และความแข็งแกร่งของร่างกาย และรวมถึงการส่งเสริมให้เกิดผลโดยตรงต่อทักษะของบุคคล (personal skills) จากความหมายดังกล่าวนี้ ได้รวมเอาเกมการแข่งขันนับตั้งแต่กีฬาบริดจ์ จนถึงกีฬามวยปล้ำ และจากหมากรุกจนถึงบาสเก็ตบอล โดยที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้บุคคลได้พักผ่อนหย่อนใจในเวลาว่าง และให้ทักษะทางร่างกายเกิดความว่องไว ความแข็งแกร่ง และทนทานทางร่างกาย และเป็นผลให้เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลินทางจิตใจด้วย ซึ่งถือได้ว่าเป็นความหมายและบทบาทของกีฬาที่มีมาแต่อดีตกระทั่งทุกวันนี้

“จากการทบทวนพัฒนาการของกีฬาตั้งแต่ยุคกรีกโบราณเป็นต้นมา พบว่าแต่เดิมนั้น กีฬามีบทบาทเพื่อความสนุกสนานผ่อนคลาย เพราะถือว่าการละเล่นอย่างหนึ่ง ส่วนบทบาทประการที่สองของกีฬาก็มีพื้นฐานมาจากการฝึกฝนร่างกายเพื่อเตรียมความพร้อมในการทำสงคราม ก่อนที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องของเกียรติยศชื่อเสียงในภายหลัง (Dunning, 1999: 48) เช่น ในการแข่งขันกีฬาโอลิมปิกโบราณ (Primitive Olympic Games) ที่มีอุดมการณ์การแข่งขันคือ เร็วกว่า (citius) สูงกว่า (altius) และแข็งแรงกว่า (fortius) โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะสร้างประชาชนของรัฐตนเองให้มีร่างกายแข็งแรง อดทนและมีสมรรถภาพสูงสุด เพื่อป้องกันรักษาเอกราชหรือพ้นจากการรุกรานของรัฐอื่น ๆ (จรินทร์ ธานีรัตน์, 2527: 38) ทว่าล่วงถึงปัจจุบัน ขณะที่บทบาทแรกของกีฬานั้นยังคงมีอยู่ แต่บทบาทที่สองได้ปรับเปลี่ยนไปเป็นลักษณะการทำ “สงครามแบบจำลอง” ทั้งนี้เพราะโดยนัยยะส่วนหนึ่งของการแข่งขันกีฬาก็เพื่อการมีชัยชนะเหนือคู่แข่งนั่นเอง

ในสังคมตะวันตกมีบันทึกในช่วงยุโรปสมัยกลาง กีฬาถูกแบ่งเป็น 4 ประเภทคือ ประเภททัวร์นาเมนต์ ประเภทล่าสัตว์ ประเภทยิงธนู ประเภทกีฬาพื้นบ้าน ซึ่งปรากฏร่องรอยของการแบ่งแยกประเภทกีฬาไปตามความแตกต่างของชนชั้น โดยที่กีฬา “ทัวร์นาเมนต์” ที่มีลักษณะการจัดแข่งเป็นรายการในช่วงเวลาหนึ่ง และกีฬา “ล่าสัตว์” นั้นคนชั้นปกครองและอัศวินนิยมเล่นกัน ส่วนกีฬา “ยิงธนู” เป็นกีฬาอดนิยมของชนชั้นกลาง ขณะที่ผู้คนธรรมดาหรือชาวบ้านทั่วไปก็จะสนุกสนานกับ “กีฬาพื้นบ้าน” ที่คิดรูปแบบการเล่นขึ้นมาเองในแต่ละชุมชน หรือลอกเลียนกันมา เช่น ชนไก่ แข่งสุนัข โดยในราวศตวรรษ 12-16 เป็นช่วงที่การแข่งขันแบบทัวร์นาเมนต์ได้รับการ “ยกระดับให้เป็นอารยะ” (civilization) มากขึ้น โดยที่กระบวนการดังกล่าวได้ส่งผลให้รูปแบบการแข่งขัน หรือการต่อสู้ ที่ใช้ความรุนแรง และสมจริง (real) ที่เกี่ยวข้องกับการไล่ล่าฆ่าฟันได้เปลี่ยนแปลงมาสู่มหกรรมกลางแจ้งที่เน้นจำลองเหตุการณ์จากความเป็นจริง (mock) ที่ให้

ความสำคัญกับการแสดงและการชมและเป็นการเผยถึงบทบาทของผู้ดูผู้ชม (spectators) โดยเฉพาะกลุ่มสตรีชนชั้นสูงที่เข้ามามีส่วนร่วมกับกีฬามากขึ้น เหล่านี้เป็นรากฐานที่พัฒนาไปสู่ความเป็น "กีฬาสสมัยใหม่" (modern sports) (Dunning, 1999: 48-49)

ทั้งนี้ Allen Guttman (1994: 2-3) สรุปถึงกระบวนการทำกีฬาแบบดั้งเดิม (premodern sports) ให้กลายเป็นกีฬาสสมัยใหม่ (modern sports) ไว้ 7 ประการด้วยกันคือ 1. เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับทางโลก (secularism) แม้ว่าจะมีลักษณะเป็นพิธีกรรมที่เร่ร่อนเจ้าอารมณ์ แต่ก็จะพ้นไปจากพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง หรือความศรัทธาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ 2. มีความเท่าเทียม (equality) ไม่ว่าผู้เข้าแข่งขัน จะมีสีผิว ชนชั้น หรือชาติพันธุ์ใดก็ตาม ก็ต้องอยู่ภายใต้กฎของการแข่งขันแบบเดียวกัน 3. มีองค์กรเข้ามาทำหน้าที่จัดการ (bureaucratization) โดยพ้นจากพิธีกรรมแบบเดิมที่มอบหน้าที่ให้กับผู้นำทางศาสนา / พระ เป็นผู้จัดการ แต่จะจัดตั้งเป็นองค์กรระดับชาติเข้ามาควบคุมดูแล เช่น คณะกรรมการโอลิมปิกสากล (ไอโอซี) หรือสหพันธ์ฟุตบอลนานาชาติ (ฟีฟ่า) 4. มีความเฉพาะตัวในแต่ละประเภท

กีฬา (specialization) ไม่ว่าจะเป็กฎกติกา หรือวิธีการเล่น ซึ่งจะมีความพิเศษเฉพาะตัวที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน เช่น รักบี้ ฟุตบอล และอเมริกันฟุตบอล 5. มีกระบวนการที่เป็นเหตุเป็นผล (rationalization) กล่าวคือ ตัวกฎกติกาสามารถมีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมอยู่เสมอ ตัวนักกีฬาได้รับการฝึกซ้อมอย่างเป็นระบบ และอาจใช้เทคโนโลยีเข้าช่วย เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพให้มากที่สุดนอกเหนือจากทักษะส่วนตัวของนักกีฬาเอง 6. สามารถวัดหรือประเมินเป็นตัวเลขเชิงประจักษ์ได้ (quantification) ดังนั้น "สถิติ" จะเข้ามามีบทบาทสำคัญในเกมการแข่งขัน และ 7. ยึดติดอยู่กับบันทึกสถิติ (the obsession with records) นั่นคือผลของการแข่งขันที่ผ่านมาจะได้รับการบันทึกเอาไว้ในรูปของสถิติ เพื่อรอการทำทหายครั้งใหม่ ๆ

จากการที่กีฬาดั้งเดิมได้เปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นกีฬาสสมัยใหม่ ประกอบกับเทคโนโลยีการสื่อสารพัฒนาไปอย่างมาก ยิ่งทำให้กีฬากลายเป็นแหล่งความบันเทิงขนาดใหญ่ที่สามารถทะลุทะลวงไปได้แทบทุกมุมโลก เช่น อเมริกันฟุตบอล บาสเก็ตบอลเอ็นบีเอ จักรยานตูร์เดอฟรอนซ์ รถแข่งฟอร์มูล่าวัน เทนนิสวิมเบิลดัน โอลิมปิกเกม ฟุตบอลโลก ฯลฯ กีฬาระดับโลกเหล่านี้ในวันจะสอดแทรกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตผู้คนมากยิ่งขึ้น โดยที่ยังไม่นับรวมถึงกีฬาระดับภูมิภาค เช่น เอเชียนเกมส์ ระดับประเทศ เช่น ซีเกมส์ ระดับจังหวัด ระดับท้องถิ่น ระดับชุมชน ระดับสถาบัน ฯลฯ

ดังที่ได้กล่าวมานั้นจะพบว่า บทบาทของกีฬาไม่ได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะในประเทศตะวันตกเท่านั้น หากแต่เห็นได้ว่ากีฬามีบทบาทอยู่คู่กับผู้คนทั่วทุกมุมโลกเลยทีเดียว จึงอาจกล่าวได้ไม่เกินความจริงนักว่ มนุษย์ทุกคนก็ล้วนแล้วแต่เกี่ยวข้องกับกีฬา ซึ่ง Dunning (1999: 5) ยืนยันว่า

“กีฬา” นั้นมีบทบาทสำคัญต่อชีวิตของผู้คนอย่างมากมายมาตั้งแต่อดีตกาล เกี่ยวข้องกับคนทุกพื้นที่ ชนชั้น เชื้อชาติ เพศ และวัย ตั้งแต่เด็ก วัยรุ่น วัยหนุ่ม กระทั่งวัยชรา โดยอาจจะเข้ามามีส่วนร่วมกับกีฬาไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง หากไม่รักที่จะเป็น “ผู้เล่น” (players) บางทีก็เลือกที่จะเป็น “แฟนตลอดไป” (fans for life) หรือมีบ้างที่ไม่ชอบกีฬา หรือรู้สึกว่ กีฬาเป็นอะไรที่น่าเบื่อ “เพราะไม่ใช่ทุกคนจะรักกีฬา คนเกลียดก็มี แต่พวกเขาจะเกิดความรู้สึกบางอย่าง เมื่อรู้ว่าทีม หรือลูกหลานของตนได้รับชัยชนะ นั่นก็คือความรู้สึกภาคภูมิใจ หากแพ้กัจะรู้สึกห่อเหี่ยว”

นักวิชาการทางสังคมวิทยาเปรียบเทียบว่า กีฬานั้นก็คือ “ละครที่ไร้สคริปต์” และ “ไม่จำเป็นต้องมีคำพูด” แต่ก็สามารถปลุกเร้าอารมณ์ผู้ชมได้อย่างต่อเนื่อง และตลอดเวลา โดยที่ไม่รู้เลยว่าในแต่ละเกมนั้น เรื่องจะจบลงอย่างไรดังที่ Maguire (Dunning, 1999: 3) เรียกว่าเป็นที่แสวงหาความตื่นเต้นในชีวิต และบทบาทหลักของกีฬาไม่ว่าจะในฐานะผู้เล่น หรือผู้ชมต่างก็ได้สัมผัสกับอารมณ์ดังกล่าวเช่นกัน ซึ่งก็อาจจะรวมทั้งความรื่นรมย์สมใจ และความไม่สมใจ กรณีที่ทีมโปรดหรือดาราคนโปรดประสบกับความพ่ายแพ้ด้วยก็ได้ ซึ่งผู้คนในสังคมสมัยใหม่นั้น ต้องการบริหารอารมณ์ของตนเอง ถึงแม้จะไม่ได้เป็นผู้เล่น แต่ก็เป็นผู้ชมเพื่อที่จะได้ใช้อารมณ์ร่วม และคาดหวังผลแพ้-ชนะ ไปกับการแข่งขัน

และจากบทนำหนังสือ “Sport Matters” ของ Eric Dunning (1999: 1-7) ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ (function) ของกีฬาในสังคมสมัยใหม่ไว้อย่างน่าสนใจที่สามารถแบ่งได้ 5 ประเด็นดังนี้คือ 1) เป็นภาษากลางเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อน และคนแปลกหน้า 2) เป็นพื้นที่ต่อต้านการถูกควบคุม 3) เป็นแหล่งแสวงหาความสนุกสนานตื่นเต้นเร้าใจในชีวิต 4) เป็นพื้นที่ที่ “แฟนกีฬา” (fans) ใช้ประกอบสร้างอัตลักษณ์ของตน และ 5) เป็นศาสนา/พิธีกรรม

นอกจากนั้น John Fiske (Dunning, 1999: 3-4) ยังเสนอว่าในแง่มุมมองของกีฬานั้น “แฟนกีฬา” ไม่เพียงแต่ใช้เป็นที่แสวงหาความรื่นรมย์เท่านั้น แต่ยังเป็นที่ใช้ประกอบสร้าง “อัตลักษณ์” (identity) และความสัมพันธ์ขึ้นมา เพื่อให้พวกเขารับรู้ถึงความเป็นตัวเองที่แตกต่างไปจากเดิม ที่ถูกควบคุมโดยนายจ้าง หรืองานประจำแต่ละวัน

Arthur Berger (2005: 155 - 156) ได้พยายามชี้ให้เห็นว่ากีฬามีใช้เพียงมอบความสนุกสนานบันเทิงเท่านั้นโดยตั้งคำถามว่า เพราะเหตุใดเราจึงได้รับความบันเทิงจากกีฬา? เราได้อะไรจากการแข่งขัน? มันตอบสนองความพึงพอใจในมิติไหน? และมันบอกอะไรบ้างทางสังคม? ซึ่ง Berger ชี้ให้เห็นว่ากีฬาเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการบ่มเพาะทางสังคม สอนให้ตระหนักถึงแนวทางในการดำเนินชีวิต ความคิด ค่านิยมในการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการยอมรับในสถานภาพและ โครงสร้างความเป็นชนชั้นในสังคม ดังนั้นไม่เพียงแต่นักกีฬาเท่านั้นที่ต้องเรียนรู้การทำหน้าที่และการปฏิบัติตามกติกา กฎ ระเบียบ คนดูในสนามและผู้ชมทางบ้านก็

ต้องเรียนรู้ด้วยเช่นกัน

นอกเหนือไปจากบทบาทหน้าที่ของกีฬาที่ตั้งใจเสนอมาแล้วนั้นกล่าวแล้ว กีฬายังถูกนำมาประกอบสร้างกำหนดความหมายเพื่อใช้ในสังคมไทยอีกหลายความหมาย เช่น กีฬาคือการออกกำลังกาย เป็นกิจกรรมสร้างเสริมสุขภาพร่างกายให้แข็งแรง มีคุณภาพชีวิต และจิตใจที่ดี หรือการแข่งขันม้าคือกีฬาของพระราชารักบี้คือกีฬาที่เล่นโดยสุภาพบุรุษ อีกทั้งยังใช้ในความหมายเป็นกิจกรรมต่อต้านยาเสพติด รวมไปถึง “เชื่อมสัมพันธ์ไมตรี” เช่น แรลลี่ครอบครัว กอล์ฟนายร้อยจปร. ฟุตบอลประเพณี ฟุตบอลจตุรมิตร เป็นต้น

จากที่ได้กล่าวมานั้นจะพบว่ากีฬามีบทบาท ความหมายและความสำคัญต่อชีวิตผู้คนอย่างมากมาย และเมื่อมองย้อนกลับมาในสังคมไทยที่มีกีฬาดั้งเดิม เช่น มวย ตะกร้อ รวมทั้งที่เปิดรับกีฬาสมัยใหม่มา เช่น เทนนิส แบดมินตัน รักบี้ กอล์ฟ ฟุตบอล ฯลฯ อย่างยาวนาน กระทั่งกลายเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมร่วมสมัย ที่สอดแทรกเข้ามาอยู่ในชีวิตประจำวันของผู้คนอย่างไม่อาจปฏิเสธได้ และด้วยการที่กีฬาเป็นสิ่งที่ถูกประกอบสร้างหรือสิ่งที่สังคมผลิต (social construct / social product) ขึ้นมาโดยมนุษย์ ย่อมหมายความว่า กีฬาเองก็ถือเป็นระบบแห่งความหมาย (system of meaning) ชนิดหนึ่งที่ทุกครั้งที่มีการลงรหัสความหมายในกีฬาก็หมายความว่ากรอบวิธีคิดของสังคมและวัฒนธรรมจะเข้ามากำหนดอยู่ด้านหลังตลอดเวลา ซึ่งนำไปสู่ความสนใจของผู้วิจัยที่ต้องการจะศึกษาในประเด็นที่ว่า กีฬาฟุตบอลได้รับการสร้าง/เข้ารหัสความหมายไว้อย่างไรบ้าง ความหมายดังกล่าวใครหรือกลุ่มบุคคลใดที่มีอำนาจในการสร้าง เผยแพร่ และสร้างความชอบธรรมให้กับความหมายดังกล่าว

1.2 กีฬาฟุตบอล (football/soccer) ในบริบทสังคมตะวันตกและสังคมไทย

1.2.1 ฟุตบอลในบริบทสังคมตะวันตก

ฟุตบอล (football / soccer) เป็นกีฬาที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน ปัจจุบันฟุตบอลเป็นกีฬาที่ได้รับความนิยมมากที่สุดอย่างหนึ่งของมวลมนุษยชาติ ทั้งนี้เป็นเพราะคุณลักษณะที่สำคัญคือ กฎกติกาที่เข้าใจง่าย ใช้อุปกรณ์และเทคนิคการเล่นเพียงเล็กน้อย (Giulianotti, 1999:1) นอกจากนี้ฟุตบอลยังถือว่าเป็นกีฬาที่สะดวก ไม่ว่าจะที่ไหน ๆ ก็เล่นได้ เกมการแข่งขันเต็มไปด้วยความตื่นเต้นเร้าใจ และความสามารถในการบริหารจัดการจากองค์กรที่ดูแลการแข่งขัน (รณพงษ์ คำนวนทิพย์, 2549:32-38) ประกอบกับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการ

สื่อสาร การถ่ายทอดการแข่งขันทางวิทยุ และการถ่ายทอดโทรทัศน์ผ่านดาวเทียม ปัจจัยเหล่านี้ล้วนมีส่วนสำคัญที่ทำให้ฟุตบอลเป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลายไปแทบทุกมุมโลก

Berger (Berger, 1991: 116) ได้วิเคราะห์ฟุตบอล ที่หมายถึงอเมริกันฟุตบอล เอาไว้ว่า แม้ฟุตบอลจะเป็นเพียงแหล่งบันเทิงที่ดูเรียบง่าย แต่ฟุตบอลก็มีความสำคัญในหลายมิติด้วยกัน อย่างเช่น ที่เรานำภาษาฟุตบอลมาใช้ในวาทกรรมทางการเมือง หรือแม้แต่กลุ่มคนต่างวัยต่างอาชีพ ไม่ว่าจะเป็น เด็ก วัยรุ่น ผู้ใหญ่ คนชรา หรือนักศึกษา พนักงาน ข้าราชการ ฯลฯ ต่างก็เล่นฟุตบอลกัน ซึ่งอาจจะเป็นเพราะฟุตบอลนั้นได้รับการผลิตอย่างเป็นอุตสาหกรรม มีประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน และจะยังมีไปไม่มีที่สิ้นสุด ขณะเดียวกัน ฟุตบอล ในความหมายของเกมฟุตบอล (football / soccer) ที่มีประเทศอังกฤษเป็นต้นแบบนั้น ก็มีความหมายต่อชีวิตผู้คนที่สนใจ ในความหมายที่คล้ายกันกับอเมริกันฟุตบอล นั่นคือปรากฏการณ์ความนิยมของเกมฟุตบอลในรูปแบบดังกล่าว ที่สามารถทะลุผ่านข้อจำกัดด้านพื้นที่เข้าไปอยู่กับผู้คนที่มีความแตกต่างกัน และยังข้ามวัฒนธรรมจากยุโรปไปสู่อเมริกาใต้ ออสเตรเลีย แอฟริกา เอเชีย หรือแม้กระทั่งสหรัฐอเมริกา

กำเนิดของเกมฟุตบอลที่เล่นกันทุกวันนี้ บันทึกส่วนใหญ่ระบุว่าได้รับการพัฒนา มาจากประเทศอังกฤษใน ค.ศ. 1863 แต่ทว่าจุดเริ่มก่อนหน้านั้นมีบันทึกประวัติศาสตร์ฟุตบอลหลายฉบับอ้างว่า การเล่นเตะลูกบอล หรือลูกกลม ๆ นั้นมีกำเนิดจากหลายมุมโลกยุคโบราณ เพราะการเตะสิ่งของ หรืออะไรสักอย่างเช่นก้อนหินบนพื้นนั้นเป็นเรื่องธรรมชาติ ก่อนจะพัฒนาขึ้นมาเป็นการเตะของสิ่งเดียวกัน และหลาย ๆ คน แบ่งฝักแบ่งฝ่ายเล่น จึงเกิดการพัฒนากฎกติกาขึ้นมาในปัจจุบัน เช่น จีนโบราณ เรียกเกมชนิดนี้ว่า Tsu Chu โดยที่ Tsu หมายถึงการเตะ ส่วน Chu หมายถึงลูกบอลที่ทำจากหนังสัตว์ ส่วนในญี่ปุ่นนั้นเรียกว่า Kemari เล่นในยุคเดียวกับ Tsu Chu คือเมื่อเกือบ 3,000 ปีที่แล้ว โดยมีรูปเขียนโบราณเป็นหลักฐานว่ามีการใช้เสาประตูทำด้วยไม้ไผ่แล้ว นอกจากนี้ ชาวโรมัน และกรีก เองก็มีประวัติศาสตร์ร่วมกับกีฬาชนิดนี้ด้วยเช่นกัน ที่รู้จักกันในชื่อ Harpastum ก่อนจะเปลี่ยนมาเรียก Episkyros และสันนิษฐานว่าเมื่อ กรีกหรือโรมัน รุกไปที่ไหนก็จะนำเกมนี้ไปเผยแพร่ด้วยที่นั่น จนเป็นประวัติศาสตร์ที่ยังถกเถียงกันไม่จบสิ้นว่า เกม Harpastum นี้เองหรือไม่ที่เป็นต้นกำเนิดของฟุตบอลในประเทศอังกฤษ (Oliver, 1992: 2)

หากทว่า Guttman (Dunning, 1999: 52-53) ก็มีความเห็นที่ต่างออกไป โดยเขาสันนิษฐานว่าฟุตบอลกำเนิดขึ้นในอิตาลี โดยพัฒนาขึ้นมาจากเกมพื้นบ้านที่เต็มไปด้วยความรุนแรง ซึ่งว่ากันว่าฟุตบอลในเมืองฟลอเรนซ์นั้นรุนแรงกว่า และหนักกว่ารักบี้เสียอีก แต่ก็ไม่มีหลักฐานอะไรชี้ชัดนัก ทั้งนี้ Dunning ให้ข้อสังเกตว่า ฟุตบอลนั้นเล่น และชมอยู่ทุกชาติทั่วโลก แต่

อาจมีความแตกต่างใน “ชื่อ” เช่น football หรือ soccer หรือในภาษาอังกฤษ เยอรมันเรียก fussball ภาษาดัตช์เรียก voetball และ futebol ในภาษาโปรตุเกส futbol ภาษาสเปน หรือ fotboll ในภาษาสวีเดน และที่แปลกกว่าที่อื่นก็คือที่อิตาลีเรียกฟุตบอลว่า calcio ที่ดูแตกต่างออกไปราวกับต้องการจะประกาศว่า นั่นคือที่ให้กำเนิดเกมฟุตบอล (Dunning, 1999: 80)

อย่างไรก็ตาม จุดเริ่มต้นของการเล่นฟุตบอลที่ได้รับความนิยมมากที่สุดเป็นการแข่งขันในวัน ชโรฟทิวสเดย์ (Shrove Tuesday) ที่เป็นฟุตบอลสมัยโบราณที่เล่นในท้องถิ่นต่าง ๆ ของประเทศอังกฤษ โดยจัดแข่งขันกันเป็นประจำทุกปี ผู้เล่นแต่ละข้างมีนับร้อยคน ที่พยายามเอาบอลเข้าประตูให้ได้ด้วยวิธีต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็วิธีเตะ ขว้าง หรือถือบอลไป ต่อมาก็ฟิสิกส์นี้ได้รับความนิยมมากขึ้นจึงมีการเล่นนอกเทศกาลและมีการฝึกซ้อมกันตามสถานที่ต่าง ๆ ในปี ค.ศ. 1314 มีประกาศห้ามเล่นฟุตบอลในกรุงลอนดอนเพื่อป้องกันความวุ่นวายไกลהל ผู้ฝ่าฝืนมีบทลงโทษถึงจำคุก และในปี ค.ศ. 1365 พระเจ้าเอ็ดเวิร์ดที่ 3 แห่งอังกฤษมีพระบรมราชโองการห้ามเล่นฟุตบอลเพราะเกรงว่าเด็กหนุ่มจะมัวแต่เล่นฟุตบอลโดยไม่สนใจฝึกทหาร ในปี ค.ศ. 1583 มีการเขียนถึงกีฬาฟุตบอลไว้ว่าเป็น “ฆาตกรรม การทำร้ายร่างกาย และการหลั่งเลือดขโลมดิน” (นพดล เวทสวัสดิ์, 2543: 84) และมีรายงานความรุนแรงของการเล่นฟุตบอลในคริสต์ศตวรรษที่ 18 มากมายจนมีการระงับการแข่งขันชโรฟไทด์ฟุตบอล และในปี ค.ศ. 1846 นักเรียนเก่าจากโรงเรียน Eton, Shrewsbury, Winchester, Harrow, Rugby ที่ศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ (Cambridge University) จำนวน 14 คนเป็นกลุ่มผู้ริเริ่มวางกติกาฟุตบอลเพื่อเล่นกันในมหาวิทยาลัย กติกาดังกล่าวมีชื่อว่ากติกาเคมบริดจ์ ที่ต่อมาสมาคมฟุตบอลอังกฤษนำมาพัฒนาต่อจนเป็นกติกามาตรฐานของการเล่นฟุตบอลที่ได้รับการยอมรับและแพร่หลายไปทั่วทุกมุมโลก (สุรพล คงลาภ, 2547: 3 - 5)

เกมฟุตบอลในอังกฤษได้รับการพัฒนาเป็นกีฬาอาชีพตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1860 ที่ได้รับความนิยมจากคนงานโรงงานอย่างมาก และเริ่มเก็บค่าผ่านประตูเพื่อเข้าชมเกมการแข่งขัน ฮออบสบอว์ม (Hobsbawm, 1983: 263-308) กล่าวไว้ว่า กีฬาคือปฏิบัติการทางสังคมสมัยใหม่ที่พัฒนาจนเป็นสถาบันหนึ่งในสังคม กีฬาฟุตบอลเป็นกีฬามวลชน (mass sport) และกลายมาเป็นวัฒนธรรมของชนชั้นกรรมาชีพ (mass proletarian cult) ในสมัยต้นทศวรรษ 1950 ฮออบสบอว์มให้ข้อสังเกตไว้ว่า นักฟุตบอลจะต้องเป็นชนชั้นแรงงานที่มีทักษะและความชำนาญมากกว่าการเป็นผู้ที่ใช้กำลังเพียงอย่างเดียว

จากการละเล่นที่เปี่ยมด้วยความปาเถื่อนรุนแรงสู่ความเป็นระบบระเบียบภายใต้กฎกติกาเป็นลายลักษณ์อักษร แสดงให้เห็นว่าฟุตบอลได้ผ่าน “กระบวนการทำให้เป็นกีฬา” (sportisation) เพื่อให้การแข่งขันปราศจากอันตราย มีความยุติธรรมและความเท่าเทียมกัน และ

เล่นอยู่ในมาตรฐานเดียวกัน นอกจากนั้นยังสะท้อนให้เห็นว่า กลุ่มบุคคลที่เข้ามากำหนดหรือยกระดับจากกีฬาพื้นบ้านสู่ความเป็นกีฬาสสมัยใหม่นั้นก็คือกลุ่มนักศึกษามหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ และสมาคมฟุตบอลอังกฤษที่ล้วนแต่เป็นกลุ่มบุคคลที่มีสถานภาพความเป็นชนชั้นที่มีอำนาจในการกำหนดมาตรฐานของวัฒนธรรม อีกทั้งยังเป็นการสถาปนาความบันเทิงของชนชั้นตนเองจนกลายเป็น “ต้นแบบ” ที่ครอบงำต่อบุคคลในชนชั้นอื่น ๆ อันหมายความว่าจากฟุตบอลที่เคยเป็นวัฒนธรรมของชนชั้นแรงงานในอังกฤษที่เป็นผู้สร้างผู้เสพวัฒนธรรมของตนเองนั้นได้เปลี่ยนไปเป็นผู้ใช้วัฒนธรรมที่คนอื่นสร้างมาให้

ภายหลังจากที่การเล่นฟุตบอลได้ผ่านกระบวนการ “ยกระดับให้เป็นกีฬา” (sportisation) หรือที่เรียกว่าเป็นกีฬาฟุตบอลสมัยใหม่ นั่นคือมีการสร้างกฎกติกาขึ้นมาควบคุมและเล่นอยู่ในมาตรฐานเดียวกันที่มีอังกฤษเป็นแม่แบบ ในที่สุดฟุตบอลก็กลายเป็นกีฬาสากลที่แพร่หลายออกไปทั่วโลกอย่างรวดเร็ว จนเป็นกีฬาสากล ฟุตบอลจึงเกิดการแพร่หลายไปทั่วโลกอย่างรวดเร็ว โดยจะเคลื่อนมาในยุคจักรวรรดินิยม เมื่อประเทศอังกฤษรุกคืบไปที่ไหนก็เผยแพร่เกมฟุตบอลไปพร้อม ๆ กับการค้าและการศึกษา (Guttman, 1994: 2-3)

ในปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่า “ฟุตบอล” (soccer) เป็นกีฬาที่มีความ “สากล” อย่างยิ่งก็คงไม่ผิดนัก มนุษย์เกือบทุกชาติทุกวัฒนธรรมต่างรู้จักกับเกมการละเล่นเตะลูกฟุตบอลกลม ๆ ใบนี้นี้ กัตต์แมน (Guttman, 1994) ถึงกับระบุว่า ไม่มีอะไรที่แพร่หลายไปทั่วจักรวาลได้มากกว่าฟุตบอลอีกแล้ว และจากข้อมูลของสหพันธ์ฟุตบอลนานาชาติ (ฟีฟ่า) นั้นยืนยันว่ามีนักฟุตบอลอาชีพ และสมัครเล่นทั่วโลกถึงกว่า 120 ล้านคน (Giulianotti, 1999) นอกจากนี้การแข่งขันฟุตบอลโลก 2006 มีจำนวนชาติที่เข้าร่วมแข่งขันตั้งแต่รอบคัดเลือกถึง 178 ชาติด้วยกัน ซึ่ง Dunning ถึงกับกล่าวว่า “ไม่มีกิจกรรมไหนที่สร้างความสนใจจากคนทั้งโลกได้พร้อม ๆ กันอย่างนี้มาก่อน” (Dunning, 1999: 1) และในฟุตบอลยูโร 2008 ที่ผ่านมาในนัดเปิดสนามได้มีการถ่ายทอดไป 180 ประเทศทั่วโลกที่คาดว่ามีส่วนชมกว่าพันล้านคน

1.2.2 ฟุตบอลในบริบทสังคมไทย

ในบันทึกประวัติศาสตร์ คนไทยเริ่มรู้จักกีฬาฟุตบอลในราว พ.ศ. 2440 (ค.ศ. 1897) ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้ทรงส่งพระราชโอรสและนักเรียนทุนหลวงไปศึกษาเล่าเรียนที่ประเทศอังกฤษ กล่าวกันว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เป็นผู้นำกีฬาลูกหนังเข้ามาสู่แผ่นดินสยาม และราษฎรพากันเรียกกีฬาชนิดนี้ว่า “หมากเตะ” ซึ่งการเล่นส่วนใหญ่เน้นเพื่อความสนุกสนานมากกว่าการเล่นเป็นทางการ (จิรัฐ จันทะเสน, 2543: 1-2)

อย่างไรก็ตาม มีการสันนิษฐานว่า แท้จริงแล้วฟุตบอลอาจเริ่มมีในสังคมไทยใน ราวรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นการเล่นกันอยู่ในวงจำกัดของชาวต่างชาติที่เข้ามาทำงานในพระนครขณะนั้น อย่างไรก็ตามการละเล่นชนิดนี้ก็ยังไม่เป็นที่รู้จักและสนใจของชาวไทย จนกระทั่งล่วงเข้าสู่สมัย รัชกาลที่ 5

นับแต่ยุครัตนโกสินทร์กลางเป็นต้นมา โดยเฉพาะในช่วงรัชสมัยรัชกาลที่ 5 ถึง รัชกาลที่ 7 เป็นยุคสมัยที่กีฬาต่างประเทศได้เข้ามาสู่สังคมไทยมากมายหลายประเภท อาทิ เทนนิส รักบี้ จักรยานกอล์ฟ เป็นต้น แต่กีฬาที่เป็นที่นิยมมากที่สุดไม่มีเกินกีฬาโดเกนฟุตบอลไปได้ ดังมีบันทึกว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยในกีฬาเป็นอย่างมาก พระองค์ทรงเล่นฟุตบอลกับบรรดาขุนนางและข้าราชการในพระราชสำนัก (ถนอมวงศ์ กฤษณ์เพ็ชร , 2525: 39) หรือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ตอน หนึ่งว่า “ข้าพเจ้าต้องขอแสดงตนว่า เป็นผู้หนึ่งซึ่งเห็นชอบด้วยกับการเล่นของอังกฤษชนิดนี้ และมีความปรารถนาจะให้แพร่หลายต่อไป...” (จิรัฏฐ์ จันทะเสน, 2543: 9)

ทั้งนี้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นผู้ริเริ่มแปลกติกาการแข่งขันฟุตบอลเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2444 (จิรัฏฐ์ จันทะเสน, 2543: 4) เมื่อมีการจัดทำกฎกติกาที่เป็นมาตรฐาน มีการจัดการแข่งขันในแวดวงชนชั้นสูงเป็นระยะๆ ปฏิบัติการเช่นนี้ยิ่งสร้างความชอบธรรมให้กับฟุตบอล จากนั้นกีฬาฟุตบอลจึงเริ่มเผยแพร่สู่ชนชั้นกลางผ่านระบบการศึกษาและชนชั้นประชาชนทั่วไปใน ภายหลัง

ความสนใจในกีฬาฟุตบอลได้เริ่มแพร่หลายรุกคืบสู่โรงเรียนและสถานศึกษาอย่าง กว้างขวาง แม้ว่าจะมีเสียงคัดค้านเพราะเห็นว่าเป็นการเล่นที่มีการเข้าปะทะที่รุนแรงก็ตาม (จิรัฏฐ์ จันทะเสน, 2543: 10) ในหมู่ผู้ปกครองก็ไม่สนับสนุน เพราะเห็นว่าการเล่นฟุตบอลมีแต่ผลร้าย นอกจากเสียเวลาเรียนแล้วอาจทำให้เด็กได้รับอันตรายบาดเจ็บแข่งขานหักกระทั่งอาจถึงตายได้ ทว่าเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการขณะนั้นทรงไม่เห็นด้วยโดยท่านให้ ความเห็นว่า

“การบาดเจ็บอาจมีบ้างก็เป็นส่วนน้อย ควรจะได้เล่นกันโดยความระมัดระวัง การ เล่นฟุตบอลจะช่วยทางจิตใจเป็นอย่างดี ทำให้มีน้ำใจเป็นนักกีฬา รู้จักอดทนอด กลั้น รู้จักแพ้รู้จักชนะ ไม่พยายาบาท สู้กันซึ่งหน้า มีความสามัคคีในหมู่คณะ ไม่มีการแบ่งแยก หัดให้เล่นฟุตบอลไม่ใช่เล่นคน (Play the Ball not Play the Man)”

(ถนอมวงศ์ กฤษณ์เพ็ชร, 2525: 103)

กระทรวงธรรมการเป็นสถาบันที่มีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังกีฬาฟุตบอลในสังคมไทยผ่านระบบการศึกษา โดยกำหนดข้อบังคับ กติกาการแข่งขันอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรม และริเริ่มจัดการแข่งขันระหว่างโรงเรียน บทบาทดังกล่าวนี้ได้ทำให้กีฬาฟุตบอลเริ่มเติบโตอยู่ในระบบโรงเรียนและเริ่มเผยแพร่ไปสู่สังคมภายนอกในภายหลัง

ในปี พ.ศ. 2443 กระทรวงธรรมการได้ริเริ่มให้มีการจัดการแข่งขันฟุตบอลในงานกรีฑานักเรียน มีการกำหนดกติกา เรียกชื่อว่า “กติกาฟุตบอลล์ 119” และให้ถือปฏิบัติว่า “ฟุตบอลล์ เป็นการเล่นที่เป็นพลศึกษาส่วนหนึ่ง” (สวัสดิ์ เลขยานนท์, 2515: 13) การแข่งขันครั้งนี้เป็นการแข่งขันฟุตบอลอย่างเป็นทางการครั้งแรกในประเทศไทย โดยที่หนังสือพิมพ์บางกอกไทม์ (Bangkok Times) ฉบับภาษาอังกฤษประจำวันพุธที่ 27 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2443 ได้รายงานไว้ว่า “การแข่งขันฟุตบอลตามข้อบังคับของแอสโซซิเอชัน จะถูกจัดให้มีในเวลาบ่ายของวันเสาร์นี้ระหว่างบางกอกกับศึกษาธิการและเล่นกันที่คิงส์คอลเลจ” (จิรัฎฐ์ จันทะเสน, 2543: 2) การแข่งขันนัดดังกล่าวเป็นการแข่งขันระหว่างทีมบางกอกที่มีผู้เล่นเป็นชาวต่างชาติที่พำนักในพระนครกับทีมชุดศึกษาธิการที่มีผู้เล่นที่เป็นคนไทยเพียง 4 - 5 คนเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเปลี่ยนสนามแข่งมาเป็นสนามหลวง เพื่อเล่นกันให้สนุกและเปิดโอกาสให้ประชาชนทั่วไปได้ชม (ถนอมวงศ์ กฤษณ์เพ็ชร์, 2525: 44) ที่ต่อมากรมศึกษาธิการได้จัดการแข่งขันฟุตบอลนักเรียนรุ่นอายุไม่เกิน 20 ปี ขึ้นเป็นประเภทแรกใน พ.ศ. 2444 และหลังจากนั้นก็ได้เพิ่มการแข่งขันเป็นหลายรุ่นและหลายประเภท (จิรัฎฐ์ จันทะเสน, 2543: 10-11)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 เป็นยุคที่ฟุตบอลได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก และได้รับการยกย่องว่าเป็น “ยุคทองของฟุตบอลเมืองสยาม” (จิรัฎฐ์ จันทะเสน, 2543: 11) จากการที่พระองค์ทรงศึกษาที่ประเทศอังกฤษ และโปรดขนบธรรมเนียมของชาวอังกฤษหลายอย่างจึงโปรดให้กุลบุตร และหนุ่มไทยเล่นฟุตบอลอย่างแพร่หลาย แทนที่จะเลือกกีฬารักบี้ ซึ่งเป็นกีฬาอดนิยมอีกชนิดหนึ่งของอังกฤษมาเผยแพร่ เพราะพระองค์ท่านทรงเห็นว่าฟุตบอลแบบ “ซอกเกอร์” (soccer) นั้นเหมาะสมกับสภาพดินฟ้าอากาศของไทยมากกว่า โดยสมัยนั้นพระองค์ทรงใช้พระนามว่า “นิสิตออกซ์ฟอร์ด” เขียนเรื่องความนิยมฟุตบอลในเมืองไทยด้วยว่า คนไทยพอใจชอบเล่นกันเป็นอันมาก (ถนอมวงศ์ กฤษณ์เพ็ชร์, 2525: 88)

และด้วยความที่พระองค์ท่านทรงสนับสนุนฟุตบอลทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น เสด็จทอดพระเนตรการแข่งขันหน้าพระที่นั่งเป็นประจำ ติดต่อชาวอังกฤษให้มาสอนทักษะการเล่น และที่สำคัญพระองค์โปรดเกล้าให้จัดฟุตบอลชิงถ้วยพระราชทานหรือการแข่งขันฟุตบอลเพื่อชิงถ้วยทองหลวง อันถือว่าเป็นถ้วยพระราชทานใบแรกของประเทศไทย การแข่งขันครั้งนี้มีสโมสรเข้า

ร่วมการแข่งขัน 12 ทีม ในการแข่งขันบางนัดมีผู้เข้าชมกว่า 8,000 คน (จิรัฐิ์ จันทะเสน, 2543: 11) และเป็นการแข่งขันฟุตบอลครั้งแรกที่มีการเก็บค่าชม รวมรายได้ทั้งหมดเป็นเงินทั้งสิ้น 6,049.95 บาท (ถนอมวงศ์ กฤษณ์เพ็ชร, 2525: 121) หลังจากนั้นมีการตั้งสโมสรฟุตบอล และสมาคมฟุตบอลแห่งประเทศไทยเมื่อวันที่ 25 เมษายน พ.ศ. 2459 และแต่งตั้งคณะกรรมการ คณะฟุตบอลแห่งประเทศไทยเพื่อกำกับดูแลความเรียบร้อยในการแข่งขัน รวมทั้งจัดพิมพ์ระเบียบข้อบังคับออกเผยแพร่ เป็นต้น

ผลจากการที่พระองค์ทรงก่อตั้งคณะฟุตบอลแห่งประเทศไทยขึ้นเพื่อดำเนินกิจกรรมการแข่งขันเป็นการเปิดโอกาสให้สโมสรฟุตบอลต่าง ๆ เช่น สโมสรของกรมทหาร กระทรวง ทบวง และบริษัทห้างร้านต่าง ๆ มีโอกาสได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกของคณะฟุตบอลแห่งประเทศไทยแบบเดียวกับการเข้าเป็นสมาชิกสมาคมฟุตบอลของอังกฤษ โดยมีการริเริ่มการแข่งขันในรูปแบบฟุตบอลถ้วยที่แบ่งออกเป็นสองลักษณะคือ การแข่งขันฟุตบอลถ้วยใหญ่ (ถ้วย ก.) กับการแข่งขันฟุตบอลถ้วยน้อย (ถ้วย ข.) ซึ่งต่อมาได้เพิ่มถ้วย ค. และถ้วย ง. ในปี พ.ศ. 2505

การจัดรูปแบบการแข่งขันในลักษณะฟุตบอลถ้วยดังกล่าวน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากการแข่งขันฟุตบอลของประเทศอังกฤษที่มีการแบ่งชั้นของทีมที่แข่งขันที่เรียกว่า “ดิวิชั่น” ยิ่งแสดงให้เห็นว่าการรับวัฒนธรรมฟุตบอลมาจากประเทศอังกฤษสู่ไทยนั้น มีทั้งรูปแบบการเล่น การจัดการ องค์กร และรูปแบบการดำเนินการแข่งขัน นอกจากนี้กติกาการแข่งขันที่เป็นทางการก็ใช้ตามแบบของประเทศอังกฤษ

ดังที่กล่าวมาแล้ว เห็นได้ว่าวัฒนธรรมจากชาวตะวันตกหลายต่อหลายชนิดมักนำเข้ามาเผยแพร่โดยเจ้าขุนมูลนาย ดังเช่น กรณีของฟุตบอลที่กลายเป็นวัฒนธรรมของชนชั้นกลางของอังกฤษที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นผู้นำเข้ามาสู่แผ่นดินไทย และเริ่มเล่นกันอยู่ในวงแคบ ๆ ในหมู่ชนชั้นสูง (elite) จากนั้นจึงเผยแพร่สู่ชนชั้นกลางที่มีการศึกษาและชนชั้นประชาชนทั่วไปในภายหลัง อย่างไรก็ตามแม้ว่าฟุตบอลจะเป็นวัฒนธรรมที่รับมาจากโลกตะวันตก แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าคนไทยจะรับมาในลักษณะ “ถูกกระทำ” (passive) เสมอไป เมื่อฟุตบอลของอังกฤษไหลเข้าสู่สังคมไทย ก็จะมีการผสมผสาน (articulation) ปรับตัว และดัดแปลงรูปโฉมใหม่กลายเป็นฟุตบอล “ตะวันตก” ที่มีลักษณะแบบ “ไทย ๆ” เช่น การปรับประยุกต์ใช้ผลส้มโอแทนลูกฟุตบอล การใช้เท้าเปล่าเตะฟุตบอล เป็นต้น

ในระหว่างช่วงรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 6 เห็นได้ว่าจะมีการกำหนดแนวทางการปฏิบัติ กฎกติกา มารยาท ข้อห้าม ที่มีลักษณะเป็นแบบแผนพิธีการมากขึ้น ทำให้ความบันเทิงแบบเดิมที่เล่นและดูกันอย่างเสรีเปลี่ยนแปลงสู่ความบันเทิงรูปแบบใหม่ภายใต้กรอบที่ชัดเจน และ

การเปลี่ยนแปลงความสนุกสนานจากฟุตบอลที่สำคัญยิ่งในสังคมไทยคือการเป็นผู้ดูผู้ชมหรือผู้รับสารโดยตรงจากสนามแข่งจริงมาเป็นการเป็นผู้รับสารผ่าน “สื่อ” โดยเฉพาะฟุตบอลต่างประเทศ

จากรูปแบบของความบันเทิงจาก “ประสบการณ์ตรง” ที่เปลี่ยนแปลงสู่ความบันเทิง จากการ “ดูคนอื่นเล่น” เห็นได้ชัดเจนในกรณีการติดตามฟุตบอลต่างประเทศผ่าน “สื่อ” ของคนไทย ซึ่งกล่าวได้ว่า สื่อสิ่งพิมพ์มีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่ฟุตบอลต่างประเทศให้กับผู้คนในสังคมไทยมาตั้งแต่เริ่มแรกกระทั่งปัจจุบัน ข่าวสารของฟุตบอลต่างประเทศเริ่มปรากฏแก่สายตาคนไทยเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2473 จากหนังสือพิมพ์ Bangkok Time ต่อมาในปี พ.ศ. 2493 ก็เริ่มปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์ไทย เช่น หนังสือพิมพ์สยามนิกร ฉบับวันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2493 หนังสือพิมพ์ข่าวบ้านการเมืองรายสัปดาห์ ฉบับวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2493 เป็นต้น การนำเสนอข้อมูลฟุตบอลต่างประเทศในระยะนี้เป็นไปในลักษณะของการรายงานข่าวการแข่งขัน การวิเคราะห์ข่าว และผลการแข่งขันที่แปลมาจากสำนักข่าวรอยเตอร์ (Reuter) เอพี (AP) เอเอฟพี (AFP) เป็นหลัก (เนตรนภา ประกอบกิจ, 2545: 55-56,60) ซึ่งทำให้ฟุตบอลต่างประเทศเริ่มเป็นที่รู้จัก และได้รับความนิยมมากขึ้นในสังคมไทย กล่าวได้ว่าสื่อสิ่งพิมพ์มีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่ฟุตบอลต่างประเทศให้กับผู้คนในสังคมไทยมาตั้งแต่เริ่มแรกกระทั่งปัจจุบัน ก่อนที่เทคโนโลยีการสื่อสารรูปแบบใหม่อย่างโทรทัศน์ที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2493 และเข้ามามีบทบาทที่สำคัญในภายหลัง

การแพร่ภาพการแข่งขันฟุตบอลต่างประเทศผ่านสื่อโทรทัศน์เกิดขึ้นครั้งแรกในประเทศไทยในปี พ.ศ. 2509 ทางสถานีโทรทัศน์ช่อง 4 บางขุนพรหม ซึ่งเป็นการแข่งขันฟุตบอลโลกนัดชิงชนะเลิศระหว่างประเทศอังกฤษกับประเทศเยอรมันตะวันตก ซึ่งผลปรากฏว่าประเทศอังกฤษได้เป็นแชมป์โลก (เนตรนภา ประกอบกิจ, 2545: 94) ในการแข่งขันครั้งนี้สื่อโทรทัศน์ และสื่อสิ่งพิมพ์ให้ความสำคัญกับการรายงานการแข่งขันมากเป็นพิเศษ กระทั่งกล่าวได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นประการหนึ่งที่ทำให้ฟุตบอลอังกฤษเริ่มเป็นที่รู้จักและกลายเป็นฟุตบอลต่างประเทศได้รับความนิยมมากที่สุดในเวลาต่อมา

หลังจากการนำเทปบันทึกภาพฟุตบอลมาเสนอเพียงไม่กี่ปี ก็มีการถ่ายทอดฟุตบอล “สด” สู่สายตาของคนไทยเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2513 ในรายการฟุตบอลโลก (เพียงเกมเดียวในนัดชิงชนะเลิศ) สื่อโทรทัศน์สามารถข้ามขีดจำกัดทั้งสถานที่และเวลาให้คนไทยได้ดูพร้อมกับผู้ชมที่สนาม และคนทั่วโลก ในห้วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่เครื่องรับโทรทัศน์ในประเทศไทยยังไม่แพร่หลายนัก เนื่องจากโทรทัศน์ยังเป็นสื่อใหม่ และมีราคาแพง ทว่าความรู้เกี่ยวกับฟุตบอลโลกนั้น คนไทยรับรู้ถึงเกมการแข่งขันฟุตบอลที่ยิ่งใหญ่ของโลกมาก่อนหน้าแล้ว ด้วยคุณูปการของสื่อสิ่งพิมพ์ รวมทั้งวิทยุ ที่เข้ามามีบทบาทนำเสนอเรื่องราว และข่าวกีฬามากขึ้น โดยเฉพาะผลการ

แข่งขันกีฬาระดับโลกเช่น โอลิมปิกเกมส์ และฟุตบอลโลก ดังนั้นเมื่อระบบการถ่ายทอดสดพัฒนา
มากขึ้น ประกอบกับเครื่องรับโทรทัศน์แพร่หลาย เพราะราคาถูกลง จึงทำให้คนไทยในฐานะผู้รับ
สารเพิ่มจำนวนมากขึ้นไปด้วย

นอกจากสถาบันการศึกษาที่เป็นแหล่งสร้างความนิยมของกีฬาฟุตบอลในกลุ่มผู้
เล่นแล้วสื่อ โทรทัศน์นับว่ามีบทบาทที่สำคัญในการนำฟุตบอลจากต่างประเทศเผยแพร่สู่สายตาคน
ไทยที่สามารถกล่าวได้ว่าเป็นสถานที่ส่งผลต่อความนิยมในกลุ่มผู้ชมหรือผู้รับสารอย่างมาก ไม่ว่าจะ
จะเป็น การแข่งขันฟุตบอลดิวิชั่น 1 ของอังกฤษในช่วง พ.ศ. 2510 - 2513 ทางสถานีโทรทัศน์ช่อง 4
บางขุนพรหม (เนตรนภา ประกอบกิจ, 2545: 95) และในปี พ.ศ. 2515 - 2516 ทางสถานี โทรทัศน์
ช่อง 3 (วริทธิ์ พัฒนาอิทธิกุล, 2539: 46) ต่อมาในช่วง พ.ศ. 2518 - 2519 ทางสถานีโทรทัศน์ช่อง
9 และในปี พ.ศ. 2520 สถานีโทรทัศน์ช่อง 9 ได้เริ่มเสนอเทปการแข่งขันฟุตบอลของประเทศ
เยอรมัน หลังจากนั้นมีการนำเทปการแข่งขันมาแพร่ภาพหลายรายการ เช่น ฟุตบอลโลก ฟุตบอล
ชิงแชมป์แห่งชาติยุโรป ฟุตบอลบราซิล เป็นต้น กระทั่งเริ่มมีการถ่ายทอดสดฟุตบอลทางโทรทัศน์
ในปี พ.ศ. 2531 (1988) ในรายการฟุตบอลชิงแชมป์แห่งชาติ ยุโรปที่คนไทยได้ติดตามชมเกมการ
แข่งขันตั้งแต่ต้นจนจบอย่างใกล้ชิด(ทิทัมพร เอี่ยมเรไร, 2546; 10) นอกจากการถ่ายทอดสดและ
เทปบันทึกภาพฟุตบอลแล้ว ยังมีรายการโทรทัศน์ที่มีเนื้อหาฟุตบอลต่างประเทศเกิดขึ้นอีกหลาย
รายการ เช่น รายการเจาะสนาม ไฮไลท์บุन्दেসลีกา ฮอตไลน์ สตาร์ชอคเกอร์ ฯลฯ (เนตรนภา
ประกอบกิจ, 2545: 95-102)

ยิ่งไปกว่านั้น การเกิดขึ้นของโทรทัศน์ระบบบอกรับสมาชิก เช่น IBC UTV UBC
TRUE ที่เน้นจุดขายที่การถ่ายทอดสดฟุตบอลต่างประเทศแล้ว ก็มีสถานีวิทยุเกี่ยวกับกีฬา 24
ชั่วโมง โดยมีเนื้อหาหลักที่หลากหลาย เกี่ยวกับฟุตบอลต่างประเทศ ในสื่อสิ่งพิมพ์เองก็ปรับปรุง
และพัฒนาการนำเสนอเนื้อหา เกี่ยวกับกีฬาฟุตบอลอย่างมาก เช่น การเปิดตัวหนังสือพิมพ์กีฬา
ฟุตบอลรายวัน อย่างเช่น สยามกีฬาสตาร์ชอคเกอร์ สปอร์ตพูล เป็นต้น รวมถึงการเน้นเนื้อหา
ฟุตบอลต่างประเทศที่มากขึ้นในหนังสือพิมพ์รายวัน ในขณะที่เดียวกันก็มีนิตยสารฟุตบอลทั้งราย
ปักษ์และรายเดือนเพิ่มอีกหลายฉบับ หรือแม้กระทั่งสื่อรูปแบบใหม่ เช่น สื่อใหม่ในปัจจุบันได้เป็น
อีกช่องทางที่ได้รับความนิยมกันมาก เมื่อต้องการทราบข้อมูลก็หาได้จากเว็บไซต์ (website)
ฟุตบอลต่าง ๆ ซึ่งภายในประกอบด้วยข้อมูลที่หลากหลายไม่ว่าจะเป็น ประวัติความเป็นมาของ
สโมสร รายละเอียดนักเตะฟุตบอล ตารางการแข่งขัน ของทีละลีก ฯลฯ หรือใช้เป็นช่องทางในการ
ติดต่อหรือสนทนากับบุคคล “คอเดียวกัน” หรือการเล่นเกมฟุตบอลออนไลน์ เป็นต้น สื่อต่าง ๆ
เหล่านี้ล้วนแต่มีบทบาทสำคัญในการแพร่กระจายและสร้างความนิยมให้กับฟุตบอลต่างประเทศ
เช่นเดียวกัน

ผลการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติ (2546: 12, 19) ระบุว่ากีฬาที่คนไทยนิยมเล่นกันมากที่สุดคือ กีฬาฟุตบอลมาเป็นอันดับหนึ่ง (ร้อยละ 39.4) รองลงมาคือ วอลเลย์บอล วิ่งเพื่อสุขภาพ การบริหารร่างกาย ทั้งนี้เมื่อพิจารณาประเภทกีฬาที่คนไทยนิยมดู 10 อันดับแรก (เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย) ประกอบด้วย ฟุตบอล มวยไทย วอลเลย์บอล มวยสากล เซปัก ตะกร้อ บาสเก็ตบอล วាយน้ำ กรีฑา เทนนิส และแข่งรถ จากรายงานดังกล่าวน่าสังเกตว่ากีฬาที่มาจากประเทศตะวันตกเข้ามาครองความนิยมของผู้ดูผู้ชมอย่างมาก จะมีเพียงมวยไทยกับเซปัก ตะกร้อเท่านั้นที่ยังดำรงคงอยู่ท่ามกลางกระแสธารกีฬาตะวันตก

จากเส้นทางประวัติศาสตร์กีฬาฟุตบอลในสังคมไทย เห็นได้ว่าเป็นกีฬาฟุตบอลมีความสำคัญและผูกพันกับวิถีชีวิตผู้คนไทย กระทั่งอาจกล่าวได้ว่า ฟุตบอลนั้นได้ก้าวเข้ามาสู่ชีวิตของผู้คนแล้ว ทั้งในมิติของ “ผู้เล่น” และ “ผู้ชม” หรือในชีวิตประจำวันของกลุ่ม “แฟนบอล” ที่ติดตามความคืบหน้า ความเคลื่อนไหว และผลการแข่งขันของนักเตะและสโมสรโปรดอย่างภักดี ต่อเนื่องอย่างทุ่มเท

หรือแม้แต่คนที่ไม่ได้สนใจก็ยังได้สัมผัสถึงความยิ่งใหญ่ของเกม เช่นทุกครั้งที่มีการแข่งขันรายการใหญ่ ๆ อาทิ ฟุตบอลโลก ฟุตบอลชิงแชมป์ยุโรป หรือบรรยากาศของเกมฟุตบอลทีมชาติไทยในการแข่งขันครั้งสำคัญ ๆ ที่ในระหว่างนั้นอาจกล่าวได้ว่าไม่มีสื่อมวลชนใดเลยที่จะสายตาจากฟุตบอลไปได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการโหมประโคมจากสื่อมวลชนอย่างหนังสือพิมพ์ นิตยสาร วิทยุ และโทรทัศน์อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในสื่อโทรทัศน์มีช่วงพิเศษคอยรายงานข่าวสาร ความเคลื่อนไหวขยายเพิ่มไปจากช่วงข่าวกีฬา อีกทั้งยังสอดแทรกเนื้อหาฟุตบอลไว้ในทุกช่วงของรายการปกติอย่างละคร เกมโชว์ หรือรายการแนวสนทนาที่ยังนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับกีฬาฟุตบอลให้เข้ากับบรรยากาศ แม้แต่ละครั้งวงคำหลังข่าวที่ปกติแล้วจะยึดครองความสนใจของแฟนละครโทรทัศน์อย่างเหนียวแน่น แต่ในช่วงฟุตบอลนัดสำคัญ ๆ ละครโทรทัศน์ก็ต้องยอมถอยเพื่อเปิดทางให้การถ่ายทอดสดฟุตบอลช่วงชิงความนิยมไปแทน

อย่างไรก็ตามภายใต้บรรยากาศของฟุตบอลที่เฟื่องฟูในสังคมไทยนี้มักมีเสียงท้วงติงต่อการทำหน้าที่ของสื่อมวลชน ที่เอื้อต่อการเล่นพนันฟุตบอลที่ทำให้เกิดปัญหาสำคัญทางสังคม สร้างผลเสียต่อบุคคลและครอบครัวโดยเฉพาะนักเรียน นักศึกษา ทั้งยังเป็นเรื่องที่ผิดกฎหมายและขัดต่อศีลธรรมอันดี

ยิ่งไปกว่านั้น ในบางกรณีเรื่องราวของฟุตบอลได้กลายเป็นประเด็นร้อนในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศลาวและไทยจากภาพยนตร์ “หมากเตะโลกตะลึง” หรือในกรณีฟุตบอลอาเซียนคัพนัดชิงชนะเลิศระหว่างทีมชาติไทยกับทีมชาติสิงคโปร์เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.

2550 ที่ผ่านมา ที่สะท้อนให้เห็นถึงเกมลูกหนังหนึ่งนัดคือสิ่งที่สามารถเรียกอารมณ์รักชาติของคนไทยได้ง่ายและปัจจุบันทันสมัยที่สุด

ส่วนในวิถีการดำรงชีวิตของบุคคลบางกลุ่มก็จะพบผลผลิตที่เชื่อมโยงมาจากฟุตบอล เช่น เสื้อผ้า ของใช้ สติกเกอร์ โปสเตอร์ ของที่ระลึก เครื่องประดับ ฯลฯ หรืออาจเรียกว่าเป็น “สื่อวัตถุ” ที่ใช้เพื่อสื่อความหมายความเป็นตัวตนหรืออัตลักษณ์ (identities) ของตนเองและของกลุ่มที่สังกัดอยู่ ซึ่งวัตถุสิ่งของเหล่านี้หากสะสมไว้มากเข้าก็กลายเป็นงานอดิเรกได้ในท้ายที่สุด

ในกลุ่มคนที่มีความชื่นชอบฟุตบอลนั้นมักมีการสนทนาแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับบุคคลที่มีรสนิยมคล้ายคลึงกันเสมอ จนอาจกล่าวได้ว่า ฟุตบอลเป็นภาษากลางในการทำ ความรู้จักและสร้าง สัมพันธภาพอันดีระหว่างบุคคลเลยทีเดียว หรือแม้แต่ถ้อยคำสำนวนที่บุคคลใช้สื่อสารทำความเข้าใจกันก็ดึงมาจากฟุตบอล เช่น ออฟไซด์ เตะโด่ง ล้วงลูก ชำมเส้น ฯลฯ รวมไปถึงเป็นประเด็นเพื่อการสื่อสาร และสานสายสัมพันธ์กันด้วย จนอาจกล่าวได้ว่า กีฬาฟุตบอลเป็นบริบทความสัมพันธ์ทางสังคมไทยส่วนหนึ่งไปแล้ว

นอกจากการติดตามฟุตบอลผ่านสื่อตามที่กล่าวไปแล้วมีคนไทยส่วนหนึ่งที่ชื่นชอบการไปชมการแข่งขันในสนามจริงกันเสมอ เช่น ตามรายการต่าง ๆ อาทิ ฟุตบอลคิงส์คัพ ไทยแลนด์พรีเมียร์ลีก หรือเมื่อมีสโมสรต่างประเทศมาเยือนเมืองไทย นอกจากนั้นยังเกิดปรากฏการณ์การรวมตัวของแฟนฟุตบอลในรูปของ “แฟนคลับ” ที่เป็นการรวมตัวกันของบุคคลที่มีวัฒนธรรมแห่งรสนิยมเดียวกันในลักษณะกลุ่มหรือชมรม ที่มักมีกิจกรรมหลักคือการรวมตัวกันไปเที่ยว บริจาค เล่นฟุตบอล เช่น ชมรมแมนเชสเตอร์ ยูไนเต็ด 2000 เซลซีแฟน คลับ ลิเวอร์พูล ไทยแลนด์แฟนคลับ สยามกีฬาฟุตบอลเยอรมันแฟนคลับ เป็นต้น

ความนิยมเฟื่องฟูฟุตบอลในบริบทสังคมไทยนี้ถือเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่น่าสนใจ กล่าวคือ ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงเส้นทางของฟุตบอลที่เป็นกีฬาของชาวตะวันตกที่ไหลเข้ามาสู่สังคมไทยจนกลายเป็นกีฬายอดนิยมอันดับหนึ่งของเมืองไทยทั้งในมิติของการเล่นและการชม อีกทั้งยังเห็นรูปแบบการชมกีฬาฟุตบอลจากสนามแข่งขันจริงในอดีตที่เปลี่ยนแปลงสู่การติดตามรับชมฟุตบอลผ่านสื่อมวลชนสมัยใหม่ต่าง ๆ ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมฟุตบอลทั้งของไทยและต่างประเทศ ได้อาศัยสื่อมวลชนและเทคโนโลยีการสื่อสารต่าง ๆ เป็นปัจจัยส่งเสริมให้เติบโต พัฒนา และลงหลักปักฐาน จนกลายเป็นวัฒนธรรมรูปแบบหนึ่งในสังคมไทย โดยที่คนไทยได้รับรู้ เรียนรู้ และดูดซับความหมายทางวัฒนธรรมที่แฝงไว้ด้วยอุดมการณ์ที่มาพร้อมกับฟุตบอลมาประยุกต์เข้ากับวิถีชีวิตของตนเองโดยแทบไม่รู้ตัว

ด้วยเหตุผลในมิติเชิงคุณภาพและปริมาณดังที่กล่าวไปแล้ว ถ้อยคำกล่าวอ้างว่า กีฬาในความหมายเป็นเพียงแค่แหล่งผลิตความบันเทิงเรีงรมย์เท่านั้น คงไม่สามารถที่จะอธิบาย

กีฬาได้อย่างรอบคอบและรอบด้านในโลกความเป็นจริง เมื่อเป็นเช่นนี้โลกวิชาการจึงไม่อาจมองข้ามและควรให้ความสนใจและขยายมุมมองที่จะศึกษาทำความเข้าใจปรากฏการณ์กีฬาฟุตบอลอย่างเข้มข้นจริงจัง

1.2.3 การศึกษาด้านสื่อและการสื่อสารที่เกี่ยวข้องกับการกีฬาฟุตบอล

สำหรับการศึกษาด้านสื่อและการสื่อสารที่เกี่ยวข้องกับการกีฬาฟุตบอลในเมืองไทยนั้นมีไม่มากนัก แต่ก็นับได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ทางวิชาการทั่วไป เพราะแม้กระทั่งนักวิชาการฝั่งตะวันตกเองก็เพิ่งจะหันมาศึกษาด้านกีฬาฟุตบอลอย่างเข้มข้นจริงจัง เมื่อไม่นานนี้เช่นกัน แม้ว่ากีฬาฟุตบอลได้ถือกำเนิดมาอย่างเป็นรูปธรรมราว ค.ศ. 1863 แต่ทว่าความสนใจที่จะศึกษากีฬาฟุตบอลในโลกวิชาการเกิดขึ้นภายหลังจากนั้นประมาณร้อยปีเศษเลยทีเดียว ดังปรากฏร่องรอยจากผลงานการศึกษารองของ Chas Critcher (1971) นักวิชาการสำนักวัฒนธรรมศึกษา (CCCS) ที่ศึกษากีฬาฟุตบอลในชื่อเรื่อง Football and cultural values และ John Clarke (1973; 1976; 1978) ศึกษาฟุตบอลในฐานะที่เป็นสื่อกลางการรวมกลุ่มกันของวัยรุ่น skinheads ชาวลอนดอน (Hughson, Inglis and Free, 2005: 79 - 80)

ทั้งนี้ Hargreaves (Hargreaves, 1982, quoted in Hughson, Inglis and Free, 2005: 81) ชี้ให้เห็นถึงความขาดแคลนในการศึกษากีฬา แม้กระทั่งในสำนักวัฒนธรรมศึกษาที่ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมประชานิยม (popular culture) เองก็ตาม ก็ยังพิจารณาว่ากีฬาเป็นเพียง “วัฒนธรรมความรุนแรงรูปแบบหนึ่ง” (a form of cultural chauvinism) เท่านั้น ซึ่งเป็นเหตุที่ทำให้กีฬาเป็นวัฒนธรรมที่นักวิชาการให้ความสำคัญและสนใจน้อยกว่าวัฒนธรรมประชานิยมอื่น ๆ

อย่างไรก็ดี มุมมองทางวิชาการที่มีต่อฟุตบอลได้เริ่มปรับเปลี่ยนไปเมื่อราวทศวรรษ 1970 เมื่อฟุตบอลได้รับความสนใจจากนักวิชาการด้านสังคมวิทยาอย่างจริงจัง เช่น ในประเทศอังกฤษ อย่างไรก็ตามไม่ว่าจะเป็นการสอน หรือการทำวิจัยก็มักจะเน้นแต่เรื่อง “อันธพาลฟุตบอล” (soccer hooliganism) อยู่เสมอ ซึ่งถือว่าเป็นสังคมวิทยากระแสหลักที่ให้ความสำคัญพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนหรือเป็น “ปัญหาสังคม” (social problems) (Dunning, 1999: 11) และเกือบไม่พบเลยว่ามีการศึกษากีฬาฟุตบอลในมิติอื่น ๆ ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะแนวการศึกษาที่ยึดกระแสหลักเป็นสำคัญ กระทั่งต่อมาการศึกษาด้านกีฬาได้ขยายประเด็นศึกษามาโยงเข้ากับศาสนา หรือ การศึกษาด้วย ทว่าแนวทางการศึกษาก็จะเน้นความสำคัญของความเป็นสถาบันศาสนา และการศึกษา (ทิทัมพร เอี่ยมเรไร, 2548: 4)

จุดเปลี่ยนสำคัญในการศึกษาเรื่องกีฬาจึงน่าจะเริ่มที่การศึกษาในประเด็น สังคมวิทยาว่าด้วยเพศภาวะ (sociology of gender) ที่ Eric Dunning (1999) ตั้งข้อสังเกตว่าในสังคมสมัยใหม่นั้น กีฬาได้กลายเป็นพื้นที่ใหม่ในการต่อสู้เรื่องเพศ เมื่อผู้หญิงเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น และต่อมาก็มีการศึกษาเรื่องกีฬา ควบคู่ไปกับเรื่องงาน การเมือง การศึกษา และครอบครัว โดยมีเรื่องเพศเป็นประเด็นหลัก

ล่วงเข้าสู่ทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา การศึกษากีฬาได้ขยายกว้างขึ้น ทั้งนี้ด้วยอิทธิพลของสำนักวัฒนธรรมศึกษาที่มุ่งสนใจในการศึกษาในมิติ “วัฒนธรรม” มากขึ้นที่มีผลเกี่ยวเนื่องมาจากปรากฏการณ์ในโลกความเป็นจริงที่ว่า แม้ว่าการบวนการสร้างสรรค์หรือผลิตวัฒนธรรมในสังคมมนุษย์จะมีมาอย่างยาวนานแล้วก็ตาม แต่พอมาถึงยุคปัจจุบันนี้ กระบวนการผลิตวัฒนธรรมกีฬาก็ฟูตบอบล ดังกล่าวถูกทำกันอย่างเป็นล่ำเป็นสันมากขึ้น โดยมีนักวิชาการเด่น ๆ เช่น Garry Whannel (1992, 2002) ที่สนใจความสัมพันธ์ระหว่างกีฬากับสื่อโทรทัศน์ในหลายประเด็น เช่น โลกทัศน์ของกีฬา, ผู้รับสารกีฬา, การสร้าง “ดารา” ในกีฬา เป็นต้น

สำหรับกรณีการศึกษากีฬาในชุมชนวิชาการไทยนั้น มีผลงานการศึกษากีฬาเท่าที่สำรวจได้ในขณะนี้ส่วนใหญ่มักอยู่ในสาขาพลศึกษา วิทยาศาสตร์การกีฬา (sport science) หรือ กีฬาศึกษา (sport education) ที่ให้ความสำคัญกับความเป็นมา วิธีการเล่น กฎกติกา การเป็นผู้ตัดสิน ผู้ฝึกสอน การพัฒนาทักษะและเทคนิคของผู้เล่น การฝึกซ้อม และวิธีการจัดดำเนินกีฬา เป็นต้น ซึ่งเนื้อหาส่วนใหญ่เป็นกระบวนการแสวงหาความรู้จากการสังเกต ทดลอง และประเมินผลอย่างเป็นระบบ ด้วยวิธีการเชิงวิทยาศาสตร์ที่เน้นความเป็นวัตถุวิสัย (objectivity) และหากไม่นับวิชาการสายดังกล่าวซึ่งเป็นกระแสหลักในการศึกษากีฬาแล้ว หากแยกมาแต่เพียงงานศึกษาด้านวารสารศาสตร์และนิเทศศาสตร์ เท่านั้นจะพบว่ามีจำนวนพอสมควร โดยภาพรวมแล้วสามารถแบ่งออกเป็นสองกลุ่มใหญ่คือ กลุ่มแรกเป็นงานที่ศึกษาเฉพาะในส่วนของผู้ผลิต องค์กรผู้ส่งสาร รวมไปถึงการวิเคราะห์สาร (message) ตัวบท (text) และวาทกรรม (discourse) ที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นกระแสหลักในแวดวงด้านการสื่อสารไทย และกลุ่มที่สองเป็นงานศึกษาผู้รับสารเกี่ยวกับกีฬาฟุตบอลทางสื่อมวลชนและสื่อใหม่ ๆ อย่างอินเทอร์เน็ตที่เริ่มมีแนวโน้มจะเพิ่มมากขึ้น

จากงานวิจัยเกี่ยวกับกีฬาฟุตบอลที่ผ่านมา นั้น เมื่อเทียบกับโลกความเป็นจริงที่กีฬาฟุตบอลได้เข้ามาลงหลักปักฐานตั้งแต่วราวปี พ.ศ. 2440 หรือเมื่อกว่าร้อยปีที่ผ่านมา กระทั่งกลืนกลายเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยไปแล้วจะเห็นว่ามีส่วนผลงานการศึกษากีฬาฟุตบอลที่มีปริมาณไม่มากนัก น่าสนใจว่า เพราะเหตุใดนักวิชาการด้านสื่อมองข้ามความสำคัญในการศึกษากีฬาฟุตบอล สำหรับทัศนะของผู้วิจัยมีความเห็นว่าอาจมีเหตุผลเบื้องหลังอยู่สามประการใหญ่ ๆ คือ ทัศนะที่แบ่งแยก (bipolar/dichotomy) ระหว่างสารกับบันเทิงที่ขาดออกจากกัน อีกทั้งยังให้

คุณค่าแห่งความมีสาระที่เหนือกว่าความบันเทิง เช่น เห็นว่าฟุตบอลเป็นเพียงแหล่งความบันเทิงชั่วคราว ช่วยยามของคนเท่านั้น หรือเป็นวัฒนธรรมประชานิยมรูปแบบหนึ่ง ทำให้ไร้ประโยชน์หรือขาดความน่าสนใจที่จะศึกษา แต่กระนั้นก็มีนักวิชาการบางกลุ่มเล็งเห็นคุณค่าและเปิดม่านมายาคติของความบันเทิงในสังคมไทยปัจจุบันว่าอย่างแหลมคมว่า “สื่อบันเทิง’ มักถูกมองว่าไร้สาระ และไม่ได้ได้รับความสนใจในแวดวงวิชาการ ทั้งที่ชาวบ้านชื่นชอบแบบขนานมาทุกตลาด ทุกบ้านช่อง และห้องแถว เป็นมหาอมตะนิรันดกาลแห่งสื่อรักสื่อหวงของคนหมู่มาก ที่ขับเคลื่อนธุรกิจขนาดใหญ่และเคลื่อนไหวความเป็นไปของความรู้สึกนึกคิดในสังคม การสับสนประมาทในพลังอำนาจที่แฝงเร้นที่ยังมองไม่เห็นและเป็นปริศนาจึงเป็นความประมาทแบบหนึ่งในทางวิชาการ...” (กาญจนา แก้วเทพ และคณะ, 2545: คำนำ)

สำหรับเหตุผลประการที่สองอาจเกิดจากการขาดเครื่องมือ แนวคิด และแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์ เช่น การใช้แต่แนวคิด ทฤษฎีเดิม ๆ โดยไม่ทดลองหรือประยุกต์ใช้แนวคิด ทฤษฎีใหม่ ๆ หรือวิธีวิทยาที่เหมาะสมในการศึกษา

และเหตุผลประการสุดท้ายที่อาจเป็นเหตุผลสำคัญที่สุด ก็คือทัศนคติที่มีต่อฟุตบอลว่าเป็นเพียงเนื้อหา/สาร (message) ตัวบท (text) หรือผลผลิตทางสังคมวัฒนธรรมเท่านั้น โดยที่มองข้ามว่า ฟุตบอลนั้นสามารถมีความเป็น “สื่อ” ได้ ซึ่งสื่อฟุตบอลที่วันนี้สามารถพัฒนาเป็นพื้นที่แห่งการสื่อสารที่เราหมกมุ่นเข้าไป

ด้วยอิทธิพลจากสำนักวัฒนธรรมศึกษา (Cultural Studies) ที่กำลังเป็นที่ยอมรับในพลังการอธิบายปรากฏการณ์การสื่อสารในวงวิชาการในระดับสากล ตั้งแต่ช่วงปลายศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ทั้งนี้สำนักวัฒนธรรมศึกษามีจุดยืนที่แตกต่างไปจากการมองการสื่อสารเป็นเส้นตรงตาม “แบบจำลองการถ่ายทอดข่าวสาร” (Transmission Model) โดยมองการสื่อสารในรูปแบบการแลกเปลี่ยนความหมายร่วมกันของบุคคล และต่อมาได้รับการพัฒนาขึ้นเป็น “แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม” (Ritualistic Model) ภายใต้แบบจำลองดังกล่าว นักวัฒนธรรมศึกษาให้นิยามของ “สื่อ” ว่าเป็นพื้นที่ของการสร้างความหมายร่วมกัน (shared meaning) ระหว่างผู้เข้ารหัส (encoder) กับผู้ถอดรหัส (decoder) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ความหมายไม่ได้ถูกบรรจุไว้ในตัวของ “สื่อ” หากแต่ความหมายจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผู้เข้ารหัสกับผู้ถอดรหัสมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันบนพื้นที่ของ “สื่อ” เช่น เสื้อผ้าสีแดงที่แฟนบอลสโมสรแมนเชสเตอร์ ยูไนเต็ดสวมใส่ไปร่วมงานฉลองแชมป์ มิได้เป็นแค่เสื้อสีแดงธรรมดา หากแต่เป็นพื้นที่ของ “สื่อ” ที่ทุกคนที่สวมใส่อยู่ใช้สร้างความหมาย อารมณ์ และความรู้สึกร่วมกันว่า ตนเป็นสาวกผู้ภักดีในความเป็นแฟนบอลของสโมสร หรือการไปชมการแข่งขันฟุตบอลระหว่างชาติก็ไม่ได้เป็นแค่ดูเกมเตะฟุตบอลกันธรรมดา ๆ เท่านั้น แต่ทว่าเป็นพื้นที่ของ “สื่อ” ที่ผู้คนเหล่านั้นใช้สร้างความหมายหรืออารมณ์ความรู้สึก

ร่วมกันถึงศักดิ์ศรีแห่งความเป็นชาติเดียวกัน

นอกจากนี้ “แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม” ก็ยังเปิดมุมมองไว้ว่า ความหมายที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ในโลกของ “สื่อ” นั้นจะเกิดขึ้น “ร่วมกัน” มากน้อยเพียงใดจะขึ้นอยู่กับว่า ผู้เข้ารหัสและผู้ถอดรหัสนั้นมีประสบการณ์เบื้องหลังหรือมี “ต้นทุนทางวัฒนธรรม” ร่วมหรือแตกต่างกันอย่างไร เช่นในกรณีภาพยนตร์เรื่อง “หมากเตะโลกตะลึง” ในฐานะพื้นที่ของ “สื่อ” ซึ่งผู้เข้ารหัส (หรือผู้กำกับอดิสรณ์ ตรีสิริเกษม) ให้ความหมายเอาไว้ว่า เป็นเรื่องราวความบันเทิงที่สมมุติว่า “ลาวกำลังจะไปบอลโลก” แต่ในอีกด้านหนึ่ง ผู้ถอดรหัสหรือผู้ชมผู้ชมที่มีที่มาอย่างหลากหลายก็มีอำนาจในการตีความหมายของภาพยนตร์เรื่องนี้ได้ตามแต่ต้นทุนทางวัฒนธรรมที่ตนเองสั่งสมมา (ศิริมิตร ประพันธ์รุกิจ, 2552) ผู้ชมวัยรุ่น (ไทย) ก็อาจถอดความหมายเฉพาะเรื่องความสนุกสนานของภาพยนตร์ ผู้ชมชาวลาวและคนไทยบางส่วนสนใจในเรื่องการดูถูกดูหมิ่นชาวลาว ผู้ชมในภาครัฐสนใจว่าจะสร้างปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ผู้ชมที่เป็นนักวิชาการแนวมาร์กซิสต์ (Marxism) อาจสนใจความหมายเรื่องชนชั้นทางสังคมในทีมฟุตบอลของลาว เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ในทัศนะตาม “แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม” จึงเห็นว่า “สื่อ” เป็นพื้นที่ที่ทั้งผู้เข้ารหัสและผู้ถอดรหัสต่างมีอำนาจที่เท่าเทียมกันในการสร้างความหมาย ซึ่งขึ้นอยู่กับประสบการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของบุคคลทั้งสองฝ่ายนั่นเอง

และในบริบทของฟุตบอลสามารถพบกับการสื่อสารได้หลายระดับและหลายรูปแบบ เช่นในมิติการเป็นผู้เล่นก็จะพบว่าการสื่อสารทั้งภายในบุคคล ระหว่างบุคคล ภายในกลุ่ม และระดับสาธารณะ อีกทั้งยังมีการสื่อสารผ่านวัจนภาษา (เช่น เสียงพูด คำสั่ง) และอวัจนภาษา (เช่น กิริยาท่าทาง เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย ฯลฯ) ส่วนในมิติการเป็นผู้ชมแสดงให้เห็นถึงบทบาทของการสื่อสารที่แทรกตัวเข้ามาในแวดวงฟุตบอลอย่างชัดเจน เช่น ในขั้นตอนผลิตส่งสาร นักฟุตบอลเปรียบได้เป็นผู้ส่งสารหรือสื่อความหมายผ่านวัจนและอวัจนภาษาซึ่งถือเป็นขั้นตอนการควบคุมความหมายเพื่อให้ท้ายที่สุดเมื่อถึงขั้นตอนการบริโภค ผู้บริโภคหรือผู้รับสารจะสามารถถอดความหมายออกมาได้ตามที่ผู้ส่งสารต้องการ

จากความหมายของสื่อฟุตบอลที่ขยับขยายออกไปเช่นนี้ เห็นได้ว่าฟุตบอลนั้นมิใช่เป็นเพียงแค่กีฬาชนิดหนึ่งเท่านั้น หากแต่มันเป็นได้ทั้ง “สื่อ” “เนื้อหา” และการสื่อสารรูปแบบหนึ่งที่มีคุณลักษณะโดดเด่นหลายประการ อาทิเช่น เป็นสื่อที่สร้างความบันเทิง เป็นสื่อที่สร้างสายสัมพันธ์ของผู้คน บรรจุสารที่เปรียบพร้อมด้วยอารมณ์ความรู้สึกนานัปการ ถ่ายทอดสารที่แฝงฝังด้วยค่านิยมและอุดมการณ์บางอย่าง เป็นต้น

และในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยมีจุดยืนตามทัศนะของรูธ ฟินเนแกน (Finnegan, 2002) ที่เสนอไว้สองประการคือ ประการแรก เขาเห็นว่า “ไม่มี ‘สื่อ’ ชนิดใดที่สื่อสารกับตัวเองได้

แต่ต้องผ่านกระบวนการที่มนุษย์เข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับตัว ‘สื่อ’ นั้น” เช่น สติกเกอร์ตราสโมสรฟุตบอลจะยังไม่มีสถานะความเป็น “สื่อ” จนกว่าที่ “แฟนบอล” คนหนึ่งนำไปประดับไว้ที่รถของตน เมื่อนั้นสติกเกอร์แผ่นนี้จะกลายเป็นสื่อที่เขาต้องการสื่อความหมายถึงความรักความผูกพัน เป็นต้น และเนื่องจาก “สื่อ” จะกลายเป็นสิ่งที่มีความหมายขึ้นมาได้ก็ต่อเมื่อถูกใช้โดยผู้ที่ทำการสื่อสาร ดังนั้นผู้วิจัยจะศึกษา “ฟุตบอล” ทั้งส่วนที่เป็นตัว “สื่อ” และส่วนที่เป็นปฏิบัติการหรือการทำงานของ “สื่อ” ฟุตบอลเหล่านี้

ประการที่สอง ฟินเนแกนเห็นว่า ในโลกของความเป็นจริง “การใช้สื่อของมนุษย์มีความซับซ้อนและมีผลที่หลากหลายตามมา” เช่น การรวมตัวเป็นกลุ่ม “แฟนคลับ” ของ “แฟนฟุตบอลเยอรมัน” มีการใช้สื่อหลายชนิด ตั้งแต่ สื่อบุคคล สื่อกิจกรรม (เช่น ไปเที่ยว ไปบริจาคสิ่งของ เล่นฟุตบอล) สื่อวิทยุ สื่อใหม่อย่างอินเทอร์เน็ต หรือแม้กระทั่งสื่อวัตถุหรือสื่อเฉพาะกิจอย่างสื่อที่มีตราชมรม หมวก ผ้าพันคอ ธง ไปสเตอร์ เป็นต้น สื่อต่าง ๆ เหล่านี้มีหน้าที่หลอมรวมความรู้สึกถึงความเป็นตัวตนและกลุ่มของสมาชิกแต่ละคนเข้าไว้ด้วยกัน แต่สื่อในแต่ละชนิดต่างก็ทำหน้าที่ดังกล่าวที่แตกต่างกัน เช่น สื่อกิจกรรมเป็นสื่อที่ทำให้สมาชิกและ “แฟนฟุตบอล” ได้มาพบปะสื่อสารกัน ส่วนสื่อมวลชนเป็นตัวกลางในการส่งสารจากผู้ส่งสารเพียงคนสองคนไปสู่มวลชนสมาชิกและ “แฟนบอล” จำนวนมากที่ไม่รู้จักกัน หรือสื่อวัตถุก็ทำหน้าที่สื่อสารความเป็นตัวตนเพื่อสร้างสายสัมพันธ์กับผู้ที่มีรสนิยมเดียวกัน (ณัฐสุวงศ์ สุขใสต, 2548) ด้วยเหตุดังกล่าวในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยจะทำการจำแนกประเภทของ “สื่อฟุตบอล” ต่าง ๆ ออกมาและทำการวิเคราะห์สิ่งที่ซิลเวอร์สไตน์ เรียกว่า “กระบวนการของสื่อ” (mediation) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งผู้วิจัยจะทำการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่าง “สื่อฟุตบอล” ที่มีอยู่อย่างหลากหลายที่ทำงานอยู่ในบริบททางการสื่อสารเดียวกัน

จากที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด ด้วยความที่กีฬาฟุตบอลจึงเป็นพื้นที่ที่อยู่ใกล้ชิดกับชีวิตทางสังคมของผู้คนยุคร่วมสมัย อีกทั้งยังเป็นแหล่งอันอุดมไปด้วยความหมายต่าง ๆ โดยเฉพาะความบันเทิงที่พรั่งพร้อม กีฬา (ฟุตบอล) จึงเป็นพื้นที่การสื่อสารความหมายทางวัฒนธรรมที่หล่อหลอมการเรียนรู้ วิธีคิด การกระทำและอารมณ์ของบุคคลให้เป็นไปตามแบบแผนจารีต บรรทัดฐานที่ตนเองสังกัดอย่างแนบเนียน โดยที่ผู้คนอาจไม่ตระหนักเลยว่า “ความหมาย” ที่ปรากฏอยู่นี้เป็นสิ่งที่ประกอบสร้าง (constructed) ขึ้นจากกลุ่มบุคคลบางกลุ่ม บางชนชั้น หรือชนชั้นใดที่มีอำนาจในการกำหนดความหมายให้กับฟุตบอล และผลจากรับรู้และปฏิบัติการบริโภค “ความหมาย” ของฟุตบอลส่งผลต่อการธำรงรักษาความแตกต่างทางชนชั้นในฟุตบอลเอาไว้

2. แนวคิดเรื่องชนชั้น (class) และการจัดช่วงชั้นทางสังคม (social stratification)

“ชนชั้น” เป็นคำที่ถูกกล่าวถึงมานานกว่า 2,500 ปีแล้ว นับแต่ข้อเสนอของเพลโต (427 ปีก่อน คริสต์ศักราช) ที่ว่าให้รัฐในอุดมคติใช้สติปัญญาและความยุติธรรมเป็นเกณฑ์แบ่งชนชั้น โดยทุกคนในสังคมมีโอกาสในการแสวงหาความรู้อย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งทำที่สุดสังคมจะประกอบด้วยคน 3 ชั้นชั้นได้แก่ ผู้ปกครอง (the guardians) ทหารหรือนักรบ (auxiliaries) และผู้ใช้แรงงาน (workers) ทั้งนี้เมื่อใครอยู่ชั้นใดก็จะสังกัดอยู่ชั้นนั้นไปตลอดชั่วลูกชั่วหลาน (ลิวทิตซ์, 2537: 11-12, อ้างถึงในศิริพร ยอดกมลศาสตร์, 2539: 147)

สิ่งที่สำคัญที่นำความยุ่งยากและซับซ้อนกับการให้ความหมายของคำว่าชนชั้นก็คือความเชื่อหรือจุดยืนของผู้ให้นิยามความหมาย ซึ่งมีพัฒนาการทางความคิดท่ามกลางประวัติศาสตร์ที่ไม่หยุดนิ่ง อย่างไรก็ตาม การศึกษาเกี่ยวกับชนชั้นในสังคมสามารถสรุปได้เป็น 3 ระบบใหญ่ ๆ ได้แก่ (บุญเต็ม พันรอบและจำนง พันรอบ, 2524: 21 - 25)

1. ระบบฐานันดร (estate system) เป็นระบบที่เกิดขึ้นในสังคมตะวันตกตั้งแต่สมัยยุคกลางโดยแบ่งคนตามสิทธิที่กำหนดไว้ในกฎหมายและประเพณีเป็นระดับต่าง ๆ ตามฐานันดรที่ประกอบด้วย พระ (clergy) เป็นฐานันดรที่หนึ่งขุนนาง (nobility) เป็นฐานันดรที่สองและฐานันดรที่สามคือ สามัญชน ต่อมาในช่วงศตวรรษที่นักหนังสือพิมพ์ได้รับการยอมรับให้เป็นฐานันดรที่สี่

2. ระบบวรรณะ (caste system) คือระบบที่ใช้ความแตกต่างของชาติกำเนิดมาเป็นเครื่องแบ่งสถานะทางชนชั้น โดยไม่เปิดโอกาสให้คนสามารถเปลี่ยนสถานะทางสังคม (บุญเต็ม พันรอบ, 2519: 33-35) เช่น ในประเทศอินเดียได้แบ่งคนออกเป็น 4 วรรณะใหญ่ ๆ ได้แก่ พราหมณ์ (นักบวช ผู้มีความรู้สูง) กษัตริย์ (นักรบ) แพศย์ (พ่อค้า) ศูทร (กรรมกรชีพ) สำหรับพวกนอกวรรณะจะเรียกว่า จัณฑาล (untouchables) นอกจากนี้ในกรณีกฎหมายห้ามสมรสกันระหว่างนิโกรกับคนผิวขาวในประเทศสหรัฐอเมริกาและคนผิวขาวกับคนผิวดำในแอฟริกาใต้ ก็ถือว่าอยู่ในระบบวรรณะเช่นเดียวกัน (บรรพต วีระสัย, 2517: 36)

3. ระบบชนชั้น (class system) เป็นระบบที่เปิดโอกาสให้คนมีโอกาสเปลี่ยนแปลงฐานะทางชนชั้นได้ภายหลังจากที่เกิดขึ้นแล้ว แต่จะได้รับโอกาสมากหรือน้อยอย่างไรก็จะขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะของแต่ละระบบ

การศึกษา “ชนชั้น” ตามแนวทางระบบชนชั้น (class system) เป็นแนวคิดหลักของสังคมศาสตร์ที่เป็นหนึ่งในแนวทางที่ดีที่สุดที่ใช้ในการวิเคราะห์โครงสร้างสังคม (Wesolowski and

Slomczynski, 1993: 82) เพื่อที่จะศึกษาว่าชนชั้นก่อรูปขึ้นมาได้อย่างไร มีกระบวนการสร้างความชอบธรรมให้กับชนชั้นผู้ปกครองอย่างไร และความแตกต่างของชนชั้นทางสังคมนำไปสู่ความไม่เท่าเทียมของผู้คนในมิติต่าง ๆ ได้อย่างไร สำหรับแนวทางการวิเคราะห์ชนชั้นและการจัดช่วงชั้นทางสังคมสามารถจำแนกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ ดังนี้

2.1 แนวคิดเรื่องชนชั้นตามทัศนะมาร์กซิสต์ (Marxist Approach)

แนวคิดของระบบชนชั้นได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในศตวรรษที่ 19 เมื่อคาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx, 1818-1883) เสนอทัศนะต่อชนชั้นและความเกี่ยวข้องระหว่างชนชั้นออกมา (บุญเย็นวาทอง, 2519: 38) โดยมาร์กซ์จัดจำแนกกลุ่มคนในสังคมทุนนิยมอุตสาหกรรมทางการผลิต ผลประโยชน์ และการมีอำนาจที่เกิดจากปัจจัยการผลิตเหล่านั้น รวมทั้งโลกทัศน์ของพวกเขาในระบบสังคมทั้งหมด (วิทยากร เชียงกุล, 2532: 24)

ในกรอบแนวคิดเรื่องชนชั้นทางสังคม มาร์กซ์ชี้ให้เห็นถึงประเด็นของความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีพื้นฐานอยู่บนความสัมพันธ์ของการผลิต โดยมาร์กซ์เห็นว่าในระบบทุนนิยมนั้น ความสัมพันธ์ที่แท้จริงก็คือความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนายทุน (bourgeoisie) กับชนชั้นผู้ใช้แรงงาน (labour) การที่นายทุนอาศัยทุนหรือปัจจัยการผลิตเป็นเครื่องมือในการกดขี่ขูดรีดแรงงานส่วนเกินหรือมูลค่าส่วนเกินจากชนชั้นผู้ใช้แรงงานที่มีได้มีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของปัจจัยหรือทุนในการผลิต ส่งผลให้เกิดเป็นความสัมพันธ์แบบขัดแย้งเพราะนายทุนพยายามเอารัดเอาเปรียบ แต่ผู้ใช้แรงงานก็มีการดิ้นรนต่อสู้ อันเป็นพลังที่ขับเคลื่อนพัฒนาการของสังคมทุนนิยม (กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2536 / ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2518 / ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2524) ทั้งนี้มาร์กซ์และเองเกลส์สรุปไว้ในหนังสือ Communist Manifesto (1848) ว่า “ประวัติศาสตร์ของสังคมมนุษย์ที่เคยมีมาคือประวัติศาสตร์แห่งการต่อสู้ทางชนชั้น”

2.2 แนวคิดเรื่องชนชั้นตามทัศนะเวเบอร์ (Weberian Approach)

นอกจากมาร์กซ์แล้วมีนักวิชาการอีกท่านหนึ่งที่เสนอแนวคิดเรื่องการจัดช่วงชั้นทางสังคมที่ซับซ้อนขึ้นกว่าของมาร์กซ์ นั่นคือ แมกซ์ เวเบอร์ (Weber, อ้างถึงในสุภาวงศ์ จันทวานิช, 2534: 4-5) ทั้งนี้เขาแบ่งการพิจารณาช่วงชั้นเป็นสามมิติ กล่าวคือ มิติแรกเป็นการแบ่งด้านเศรษฐกิจ โดยพิจารณา ชนชั้น (class) ตามที่มาร์กซ์ได้เสนอไว้ มิติที่สองเป็นการแบ่งด้านสังคม โดยพิจารณาจากกลุ่มสถานภาพ (status group) ที่บุคคลเป็นสมาชิก ที่เกี่ยวข้องกับแบบแผนการดำเนินชีวิต

การยกย่อง และเกียรติภูมิ (prestige) และมิติที่สาม เป็นการแบ่งด้านการเมือง โดยพิจารณาจาก การแบ่งปันอำนาจ (power) ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของบุคคลเพื่อสร้างพลังอำนาจในรูปของพรรค (party) ทำให้สามารถแบ่งกลุ่มคนออกเป็น 4 ชั้นชั้น ได้แก่ ชั้นผู้ใช้แรงงาน (the manual working class) ชั้นชนนายทุนน้อย (the petty bourgeoisie) ชั้นแรงงานคอปกขาว (propertyless white-collar workers) และชั้นชนชั้นอภิสิทธิ์ (the dominant entrepreneurial and propertied groups) โดยเวเบอร์ยืนยันชัดเจนว่า แรงงานคอปกขาวไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของชนชั้น กรรมมาชีพ/แรงงาน และด้วยพลวัตทางสังคม ชั้นชนแรงงานคอปกขาวอาจเคลื่อนตัวเข้าเป็นส่วน หนึ่งของชนชั้นผู้ใช้แรงงานหรือชนชั้นนายทุนน้อยก็ได้ (Weber, 1968: 305, Giddens, 1971: 165) ซึ่งเวเบอร์เห็นว่าการพิจารณาช่วงชั้นทางสังคมต้องมองทั้งสามมิติประกอบกันไม่ใช่พิจารณา แต่มิติเศรษฐกิจเพียงด้านเดียวตามที่มาร์กซ์เคยเสนอไว้

ภายหลังจากเวเบอร์แล้วมีนักสังคมวิทยาได้เสนอแนวคิดการจัดช่วงชั้นทางสังคมอีกหลาย แนวทาง เช่น วอร์เนอร์ (Warner, 1962) ศึกษาการจัดช่วงชั้นโดยใช้ความมีชื่อเสียงหรือเกียรติภูมิ (prestige) เป็นตัวจำแนก ซึ่งความมีชื่อเสียงนี้มีเกณฑ์ที่แตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่ม เช่น บางกลุ่ม เน้นภูมิหลังทางครอบครัว บางกลุ่มก็เน้นความร่ำรวย บางกลุ่มเน้นกิริยาท่าทาง เป็นต้น ซึ่งวอร์เนอร์ ได้แบ่งช่วงชั้นของผู้คนในประเทศสหรัฐอเมริกาออกเป็น 6 ช่วงชั้นคือ ชั้นสูงระดับสูง ชั้นสูงระดับต่ำ ชั้นกลางระดับสูง ชั้นกลางระดับต่ำ ชั้นต่ำระดับสูง และชั้นต่ำระดับต่ำ หรือฮอดจ์ ซีเกล และรอสซี (Hodge, Seigel, Rossi, 1969) ใช้เกียรติภูมิแห่งอาชีพ (occupational prestige) เป็น เกณฑ์ในการจำแนกชนชั้นทางสังคมในประเทศอเมริกา (สุภางค์ จันทวานิช, 2534: 5)

2.3 แนวคิดเรื่องชนชั้นตามทัศนะบูร์ดิเยอ (Bourdieu Approach)

สำหรับปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu 1930 - 2002) กล่าวได้ว่าเป็นนักคิด นักทฤษฎี และนักสังคมวิทยาวัฒนธรรมชาวฝรั่งเศสที่มีชื่อเสียงในโลกวิชาการช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 แนวคิดของเขามีความโดดเด่นโดยเฉพาะอิทธิพลของวัฒนธรรมและเรื่องของชนชั้น อย่างไรก็ตามบูร์ดิเยอเองก็มีมุมมองเกี่ยวกับชนชั้นที่ได้รับอิทธิพลจาก คาร์ล มาร์กซ์ และแมกซ์ เวเบอร์ และก็มีส่วนที่แตกต่างออกไป

บูร์ดิเยอเป็นนักวิชาการที่ดึงข้อเด่นของการวิเคราะห์ชนชั้นทางสังคมคาร์ล มาร์กซ์และแมกซ์ เวเบอร์มาผสมผสานกันในการใช้ทำความเข้าใจและอธิบายสภาพสังคมที่ซับซ้อนกว่าเดิม ซึ่งเป็นสภาพสังคมที่มีชนชั้นทางสังคมและสถานภาพของวัฒนธรรมร่วมสมัยกำลังโดดเด่น

โดยเฉพาะการจำแนกวัฒนธรรม เช่น ดนตรี การท่องเที่ยว กีฬา ฯลฯ แต่ละชนิดให้เหมาะสมกับสถานภาพของคนในแต่ละชนชั้น

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า มาร์กซ์ให้ความสำคัญกับ “คน” และความสัมพันธ์ระหว่างคนที่เรียกว่า “ความสัมพันธ์ทางสังคม” ซึ่งรูปแบบความสัมพันธ์ที่มาร์กซ์สนใจวิเคราะห์มากที่สุดคือความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่เขาถือว่าเป็นพื้นฐานของชีวิตคนในสังคม ซึ่งเขาเห็นว่า “ความเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต” เป็นบ่อเกิดของอำนาจในการควบคุมการผลิตของสังคม ดังนั้น มาร์กซ์จึงได้ให้ความสำคัญในขั้นตอนการผลิต (production process) ว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุดของกระบวนการทางเศรษฐกิจของระบบทุนนิยมในศตวรรษที่ 19

อย่างไรก็ตาม ในช่วงครึ่งหลังศตวรรษที่ 20 ระบบทุนนิยมสามารถแก้ไขปัญหาการผลิตดังกล่าวได้จนกระทั่งสามารถผลิตสินค้าได้มากเกินความต้องการของสังคม สินค้าและบริการบางอย่างเริ่มขายไม่ได้ และเกิดสินค้าใหม่ ๆ ขึ้นอย่างมากมาย ทำให้เกิดปัญหาใหญ่ที่สำคัญอันใหม่ว่าจะทำอย่างไรเพื่อแก้ปัญหาเรื่องการบริโภคให้ทันกับการผลิตที่เหลือเพื่อได้อย่างไร ซึ่งกระบวนการแก้ไขปัญหาของระบบทุนนิยมในขั้นตอนของการบริโภคนั้น สื่อสารมวลชนมีบทบาทอย่างมาก (Williams, 1974 อ้างถึงในฉัตรฯ ขมะวรรณ, 2537) ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดก็คือโฆษณา หรือแม้แต่ผลผลิตของสื่อมวลชนในรูปแบบอื่น ๆ เช่น ข่าว ละคร คอลัมน์ในนิตยสาร รายการกีฬาทางโทรทัศน์ ฯลฯ ก็ล้วนแล้วแต่เป็นเครื่องมือในการสร้างแบบแผนการบริโภคของผู้คนในสังคมปัจจุบันทั้งสิ้น

จากสภาพสังคมทุนนิยมมาสู่สังคมที่มีการบริโภคเริ่มขยายตัวมากยิ่งขึ้นตั้งแต่กลางทศวรรษที่ 1960 ในยุคแห่งการบริโภคนั้น บูร์ดิเยอ ได้เห็นความสำคัญของการบริโภคว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญในการวิเคราะห์การจำแนกแยกแยะกลุ่มคนในสังคม ด้วยเหตุนี้เขาจึงได้เปลี่ยนเกณฑ์ที่ใช้ในการจัดแบ่งชนชั้นในสังคมจากที่นักวิชาการสายมาร์กซิสต์เคยสนใจใน “การผลิต” (production) มาเป็นขั้นตอนใน “การบริโภค” (consumption) แทน หรือกล่าวให้ชัดเจนยิ่งขึ้นก็คือ บูร์ดิเยอมีจุดยืนที่พิจารณาเรื่องชนชั้น ที่เคลื่อนย้ายจากมิติเศรษฐกิจสู่มิติวัฒนธรรม และเป็นการวิเคราะห์ชนชั้นและการครอบงำผ่านกระบวนการบริโภควัฒนธรรม

จุดยืนในการจำแนกชนชั้นของบูร์ดิเยอดังกล่าว เป็นการขยายชนชั้นทางสังคมที่มีมากกว่าข้อเสนอของมาร์กซ์ที่ขีดเส้นเน้นเพียงสองชนชั้นหลักคือ ชนชั้นนายทุน (bourgeoisie) กับชนชั้นผู้ใช้แรงงาน (labour) ซึ่งความสัมพันธ์ของชนชั้นแต่ละชนชั้นต่างมีผลประโยชน์และโลกทัศน์ที่แตกต่างและขัดแย้งกันเสมอหรือที่เรียกว่า “ความขัดแย้งทางชนชั้น” (class conflict) เช่น ชนชั้นนายทุนก็คิดอย่างนายทุน ส่วนชนชั้นแรงงานก็คิดแบบแรงงาน ด้วยความที่คิดและผลประโยชน์

ต่างกันก็จะทำให้ความขัดแย้งเกิดขึ้น และความขัดแย้งที่เกิดขึ้นนี้จะเป็นพลังผลักดันการเคลื่อนไหวของสังคมมาโดยตลอด

ประเด็นสำคัญที่บูร์ดิเยอเสนอไว้ก็คือ เราสามารถพิจารณาวัฒนธรรมในมุมมองที่มีความสัมพันธ์กับอำนาจและการแบ่งชนชั้นทางสังคม โดยตอบคำถามที่ว่า เพราะเหตุใดการครอบงำและการแบ่งชนชั้นทางสังคมจึงดำรงอยู่ได้โดยปราศจากการต่อต้านและตระหนักถึงการครอบงำและการแบ่งชนชั้นอย่างแท้จริงในมวลหมู่สมาชิกแต่ละสังคม (พรณราย ไอสถาภิรัตน์, 2543: 23) โดยเขาเห็นว่า การต่อสู้ระหว่างชนชั้นเพื่ออำนาจและการครอบงำเป็นหลักการพื้นฐานในทุกมิติทางสังคม ไม่ว่าจะสังคมแบบดั้งเดิมหรือในสังคมสมัยใหม่ การครอบงำทางอำนาจจากชนชั้นเหนือกว่าจะดำเนินไปอยู่เสมอ แต่ทว่ารูปแบบการครอบงำจะเปลี่ยนแปลงจากแบบเปิดเผยมาสู่การครอบงำแบบซ่อนเร้นผ่านกิจกรรมเชิงสัญลักษณ์ที่ผู้คนมักไม่รู้ตัวว่ากำลังถูกครอบงำอยู่

บูร์ดิเยอยังคงสืบทอดแนวทางมาร์กซิสต์ที่ให้ความสนใจกับ แนวทางในการครอบงำของชนชั้นปกครองนั้นคืออะไร อยู่ที่ไหน และทำงานอย่างไร ในขณะที่มาร์กซ์เสนอว่า การครอบงำชีวิตของผู้คนนั้นจะอยู่ในปริมาตรที่เป็นโรงงานหรือที่ทำงาน ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่แรงงานต้องทำงานเพื่อทำมาหากิน และใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ (work life/public life) ทว่าบูร์ดิเยอกลับเห็นต่างออกไป เขามองว่า ในสังคมยุคครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 นี้ การครอบงำชีวิตผู้คนได้ขยับขยายจากปริมาตรโรงงานหรือที่ทำงาน ไปสู่ปริมาตรที่เป็นช่วงเวลาว่างหรือช่วงแห่งการพักผ่อน (leisure life) และเป็นช่วงเวลาส่วนตัว (private life) หรือกล่าวให้ชัดเจนกว่านั้นก็คือ ไม่มี “พื้นที่ว่างใดของชีวิตผู้คนแล้วที่จะปลอดจากการครอบงำของระบบทุนนิยม” แล้ว (กาญจนา แก้วเทพ, 2551: 548)

บูร์ดิเยอวิเคราะห์ต่อมาว่า ในสังคมปัจจุบัน การครอบงำแบบทั่วทุกปริมาตรดังกล่าว ไม่ได้มีลักษณะเปิดเผย หากทว่า การครอบงำและการเอาเปรียบดังกล่าวนี้ได้แฝงตัวอยู่ใน “ทุน” ที่มีรูปแบบหลากหลาย จากเดิมในทัศนะของนักทฤษฎีสายมาร์กซิสต์จะอธิบายถึงแหล่งที่มาของอำนาจการครอบงำ และการแบ่งชนชั้นทางสังคมว่ามาจากทุนทางเศรษฐกิจ (เช่น ทรัพย์สิน การแลกเปลี่ยน กำไร เป็นต้น) แต่บูร์ดิเยอกลับเห็นต่างออกไปว่า ไม่อาจมองข้ามทุนอีกชนิดหนึ่งซึ่งก็คือ “ทุนทางวัฒนธรรม” (เช่น ความรู้ กิริยามารยาท เป็นต้น) ที่เขาเห็นว่าเป็นเครื่องมือที่มีพลังไม่แพ้ทุนทางเศรษฐกิจหรือบางที่ยังทรงพลังมากกว่าเสียด้วยซ้ำ กล่าวคือ การครอบงำทางอำนาจจะไม่สามารถบรรลุผลอย่างสมบูรณ์หากชนชั้นที่ต้องการครอบงำไม่สามารถเป็นผู้ครอบครองทุนทางวัฒนธรรมได้ กล่าวคือต้องได้รับ “ความชอบธรรม” แห่งอำนาจนั้น ๆ อันจะนำไปสู่การใช้อำนาจที่แนบเนียนซ่อนเร้นหรือดังที่บูร์ดิเยอเรียกว่า “ความรุนแรงเชิงสัญลักษณ์” (ซินดา เสี่ยมไพศาลสุข, 2548: 3)

ทูลเหล่านี้ปฏิบัติการณ์อยู่ในชีวิตประจำวันทุกวันผ่านการทำงานของสถาบัน/กลไกต่างๆ ของสังคม เช่น โรงเรียน ศาสนา ครอบครัว สื่อสารมวลชน ฯลฯ สถาบันเหล่านี้ทำงานครอบงำอยู่ตลอดเวลา แต่ทว่าส่วนใหญ่ผู้คนจะไม่มีความรู้สึกว่าเป็นการใช้ความรุนแรงในการครอบงำที่บูร์ดิเยอเรียกว่าเป็น “ความรุนแรงเชิงสัญลักษณ์” (กาญจนา แก้วเทพ, 2551: 549)

ในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์การครอบงำเชิงอำนาจผ่านระบบสัญลักษณ์นั้น บูร์ดิเยอเสนอว่า ระบบสัญลักษณ์ทุกรูปแบบในสังคมล้วนแต่มีพื้นฐานอยู่บนหลักการ “การแบ่งคู่ที่ตรงกันข้าม” (binary opposition) กล่าวคือความหมายของสัญลักษณ์มิได้เกิดจากตัวสัญลักษณ์เอง หากแต่ความหมายนั้นจะเกิดจากการเปรียบเทียบความแตกต่างของสัญลักษณ์แต่ละตัว เช่น สูง-ต่ำ, ดำ-ขาว, ดี-เลว, ฯลฯ โดยทั้งหมดมีต้นตอที่เป็นโครงสร้างระดับลึกได้แก่ คู่ตรงข้ามระหว่าง “ผู้ครอบงำ-ผู้ถูกครอบงำ” ซึ่งการทำงานของคู่ที่ตรงกันข้ามเหล่านี้จะเป็นไปตามหลักของ “การสร้าง ความแตกต่าง” (distinction) ที่เป็นสิ่งที่แฝงฝังอยู่ใน habitus ของตัวบุคคลในสังคม ทำให้คนทุกคนมีระบบการรับรู้สิ่งต่างๆ ในสังคมด้วย มุมมองแบบจำแนกแยกแยะ ซึ่งสอดคล้องกับโครงสร้างของสังคมที่ดำเนินไปด้วยหลักการดังกล่าว เช่นกัน ทำให้การแบ่งชนชั้นในสังคมสามารถดำเนินสืบต่อไปเรื่อยๆ

อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์การครอบงำจากชนชั้นที่เหนือกว่ากับชนชั้นที่ต่ำกว่านั้นมิได้มีลักษณะเพียงด้านเดียว หากแต่ยังมีการต่อสู้ต่อรองจากชนชั้นที่ด้อยกว่าอยู่เสมอ

ดังที่กล่าวมาข้างแล้วว่า กรอบการศึกษาทำความเข้าใจชนชั้นในสังคมในการศึกษาคณะนี้ จะใช้จุดยืนที่พิจารณาเรื่องชนชั้นที่เคลื่อนย้ายจากมิติเศรษฐกิจสู่มิติวัฒนธรรมตามข้อเสนอของบูร์ดิเยอ และเป็นการวิเคราะห์ชนชั้นและการครอบงำผ่านกระบวนการบริโภควัฒนธรรมฟุตบอลและสำหรับในการศึกษาคณะนี้ ผู้วิจัยมีข้อสันนิษฐานในเบื้องต้นว่า กลุ่มของผู้ที่เกี่ยวข้องกับกีฬาฟุตบอลแต่ละแวดวงในสังคมไทย น่าจะมีรูปแบบในการสื่อสารและปฏิบัติการในเชิงรหัสและถอดรหัสความหมายฟุตบอลที่แตกต่างกันไป ที่อาจเป็นผลมาจากการมี “ชนชั้น” และ “ทุน” ที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตามไม่ว่ารูปแบบและปฏิบัติการเชิงความหมายอาจมีความแตกต่างกันอย่างไร ทว่าจุดมุ่งหมายสุดท้ายก็คือธำรงรักษาความเป็นตัวตนและกลุ่มชนชั้นที่ตนสังกัดอยู่หรือไม่ก็อาจเพื่อเปลี่ยนผ่านก้าวข้ามชนชั้นของตนเอง

3. แนวคิดเรื่องสังคมวิทยาแห่งวัฒนธรรม (sociology of culture) ของปีแอร์ บูร์ดิเยอ

(Pierre Bourdieu)

ปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu) นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศสที่มีชื่อเสียงในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 20 ถึงแม้แนวคิดของเขาจะไม่ได้มีลักษณะถอนรากถอนโคนเฉกเช่นนักคิดสมัยใหม่บางกลุ่ม แต่แนวคิดของบูร์ดิเยอก็มีความโดดเด่น ในมุมมองเกี่ยวกับสังคม โดยเฉพาะในเรื่องอิทธิพลของวัฒนธรรมและเรื่องของคนชั้น บูร์ดิเยอมีมุมมองเกี่ยวกับชนชั้นที่ต่างออกไปจากคาร์ล มาร์ (Karl Marx) และ แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) ได้มองมาในอดีต (สุภาวงศ์ จันทวานิช และรุ่งนภา ยรรยงเกษมสุข, 2549: 241)

จากเส้นทางนักวิชาการของบูร์ดิเยอได้สร้างสรรค์ผลงานไว้อย่างมากมายที่เป็นหนังสือเล่มประมาณ 30 เล่ม และบทความอีก 400 กว่าชิ้น ซึ่งครอบคลุมประเด็นต่างๆ มากมาย ผลงานของเขามีอิทธิพลอย่างมากในแวดวงวิชาการฝรั่งเศส แต่ผลงานที่มีชื่อเสียงมากที่สุดและเป็นที่ยอมรับกันทั่วโลกก็คือ Distinction (1979) โดยเขาเน้นถึงระบบของการครอบงำร่วมสมัย และที่แตกต่างไปจากนักคิดนักวิชาการคนอื่น ๆ คือ บูร์ดิเยอมีงานเขียนเกี่ยวกับกีฬาเป็นจำนวนมาก ใน Distinction จัดว่าเป็นสังคมวิทยาแห่งวัฒนธรรมที่มีมิติทางวัฒนธรรมและกีฬาเป็นศูนย์กลางของการวิเคราะห์การปฏิบัติการ (practices) ในการต่อสู้/ต่อรองทางสังคมและวัฒนธรรม (Defrance 1995: 124; Bourdieu 1990a: 159)

แต่ด้วยแนวคิดของปีแอร์ บูร์ดิเยอที่เสนอไว้มากมาย ดังนั้นในการนำแนวคิดของบูร์ดิเยอมาใช้ในครั้งนี้จะนำมาเฉพาะแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาที่ผู้วิจัยจะทำการศึกษาเท่านั้น อันประกอบด้วย แนวคิดเรื่องการปฏิบัติ/วัตรปฏิบัติ (practice) แนวคิดเรื่องทุนวัฒนธรรม (cultural capital) และแนวคิดเรื่องรสนิยม (taste)

การนำในแนวคิดเหล่านี้มาใช้ในขั้นตอนการวิเคราะห์จะมีลักษณะเป็นพลวัตร เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา และต่างมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน อีกทั้งยังส่งผลหรือมีอิทธิพลต่อกันอยู่เสมอ จนยากที่จะแยกขาดออกเป็นส่วน ๆ ได้ แต่เพื่อทำความเข้าใจในเบื้องต้น ผู้วิจัยขอแยกส่วนแนวคิดของบูร์ดิเยอได้ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 แนวคิดเรื่องการปฏิบัติ/วัตรปฏิบัติ (practice)

จุดยืนที่สำคัญประการหนึ่งของบูร์ดิเยอก็คือการไม่เห็นด้วยการแนวทางการวิเคราะห์ของสำนักโครงสร้างนิยม (Structuralism) กับสำนักอัตถิภาวนิยม / มนุษย์นิยม (Existentialism / Humanism) ข้างต้น และนำเสนอแนวความคิดเชิงคู่ขนาน (duality) ที่เขาเชื่อว่าน่าจะช่วยแก้ปัญหาความขัดแย้งให้กับวงการวิชาการได้ในระดับหนึ่ง

แนวคิดที่กล่าวมาข้างต้นมีที่มาจากความขัดแย้งของคู่ที่ตรงกันข้ามระหว่างความเป็นภววิสัย/วัตถุวิสัย (objectivism) กับอัตวิสัย (subjectivism) บูร์ดิเยอก็เหมือนกับนักสังคมวิทยาตั้งแต่ Parsons ถึง Giddens ที่เสนอว่าทฤษฎีสังคมของเขาแก้ไขปัญหาแนวทางการแบ่งแยกเป็นคู่ที่ตรงกันข้ามระหว่าง วัตถุวิสัย (objectivism) กับอัตวิสัย (subjectivism) หรือการกระทำ (action) กับโครงสร้าง (structure) สำหรับแนววัตถุวิสัยเป็นทฤษฎีทางสังคมของนักคิดสายโครงสร้างที่เชื่อว่าในทุกสังคมล้วนแต่มีโครงสร้างหรือแบบแผนพื้นฐานที่ดำรงคงอยู่นอกเหนือความสำนึกรับรู้ของสมาชิกในสังคม ส่วนแนวอัตวิสัย (subjectivism) มีความคล้ายคลึงกับแนวการตีความ (interpretivism) ที่เน้นความเป็นอัตวิสัยในการทำความเข้าใจและอธิบายโลกทางสังคม ซึ่งแนวคิดทั้ง 2 นี้ต่างก็ถกเถียงวิพากษ์พื้นฐานแนวคิดกันและกัน ตัวอย่างเช่น สำนักโครงสร้างนิยม (structuralism) และสำนักหน้าที่นิยม (functionalism) ที่ล้มเหลวในการพูดถึงบทบาทความสามารถในการสร้างสรรค์และวิพากษ์วิจารณ์ในฐานะผู้กระทำทางสังคม (social actor) หรือกรณีแนวอัตวิสัย (subjectivism) ที่ละเลยการอธิบายว่าโครงสร้างสังคมตบแต่ง (shape) และควบคุมการกระทำของปัจเจกบุคคลได้อย่างไร ในทางตรงกันข้าม บูร์ดิเยอพยายามที่จะ หลีกเลี่ยงความสุดขั้วระหว่างแนวคิดของการกระทำ (action) และโครงสร้าง (structure) ภายในกรอบแนวคิดของเขา (Bourdieu and Wacquant, 1992: 121-2)

จากประเด็นความขัดแย้งดังกล่าว บูร์ดิเยอได้เสนอแนวคิดการปฏิบัติการณ์หรือวัตรปฏิบัติ (practice) ที่เป็นความพยายามผสมผสานข้อดีหรือหาจุดสมดุลระหว่างแนวคิดทั้งสองข้างกล่าวคือ แทนที่จะมุ่งหาโครงสร้างและกฎเกณฑ์ของการกระทำหรือมุ่งศึกษาเจตจำนงของมนุษย์หรือปฏิสัมพันธ์ของปัจเจกในฐานะที่เป็นอิสระจากโครงสร้างใด ๆ โดยเขาเสนอให้ศึกษาที่ “ปฏิบัติการณ์” โดยชี้ให้เห็นว่าบุคคลมีความสามารถในการกำหนดการกระทำของตนเองแต่ขณะเดียวกันก็สามารถถูกกำหนดจาก โครงสร้างหรือระบบได้เช่นเดียวกัน (ชนิดา เสงี่ยมไพศาล สุข, 2548: 4)

แนวคิดเรื่องการปฏิบัติ (practice) นั้น แท้จริงแล้วก็คือ รูปแบบของการแสดงหรือใช้อำนาจ (exercise of power) นั่นเอง (William Deal and Timothy Beal, 2004: 63) เป็นเรื่องของการปฏิบัติที่มีความเกี่ยวข้องในเรื่องอำนาจทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง มาเป็นตัวกำหนดการกระทำของคนแต่ละคน เช่นในกรณีการเล่นฟุตบอล นักกีฬาจะถูกกำหนดกติกา มารยาท จากองค์กรที่ดูแลโดยตรง หากฝ่าฝืนจะถูกลงโทษ และที่สำคัญร่างกายได้กลายเป็นพื้นที่ในการแสดงถึงการควบคุมไม่ให้เป็นไปตามอารมณ์ดิบตามสัญชาตญาณดั้งเดิม เช่น ในเกมการแข่งขันฟุตบอลย่อมมีการปะทะกันอย่างรุนแรง แม้ผู้เล่นจะมีอารมณ์โกรธมากเท่าใดก็ตาม แต่ถ้าอยู่ในการแข่งขันแล้วจะต้องควบคุมไม่ให้ทำอันตรายกับคู่แข่ง มิฉะนั้นจะถูกลงโทษ ดังตัวอย่าง

รายการฟุตบอลโลก 2006 กรณีซีเนอดีน ซีดานนักฟุตบอลชาวฝรั่งเศสไม่สามารถควบคุมความโกรธไว้ได้จึงใช้หัวทำร้ายนักฟุตบอลฝ่ายตรงข้าม จนได้รับใบแดงไล่ออกจากการแข่งขัน

อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่องการปฏิบัติ (practice) มีสองด้านที่ซ้อนทับกันและดำเนินควบคู่กันไป โดยด้านหนึ่งนั้นเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดมาจากโครงสร้าง (structure) แต่ในขณะเดียวกันอีกด้านหนึ่งนั้นเป็นสิ่งที่สามารถสร้างสรรค์/ต่อสู้/ต่อรองได้ด้วยเจตจำนงของปัจเจกบุคคล (agency) กล่าวอีกนัยหนึ่ง การปฏิบัติมีความเกี่ยวโยงกันสองด้าน ด้านแรกเป็นเรื่องการใช้อำนาจจากโครงสร้าง (structure) ที่มีต่อปัจเจก (agency) หรือกลุ่มชนชั้นต่าง ๆ ในสังคม ขณะเดียวกันในด้านที่สองก็จะเห็นการดิ้นรน/ต่อสู้/ ต่อรอง (struggle) ของปัจเจกหรือกลุ่มชนชั้น ด้วยการใช้อยุทธวิธี (strategies) ต่าง ๆ ผ่านรูปแบบของการกระทำ หรือที่เรียกว่าการปฏิบัติ (practice) ได้ตอบกลับไปยังอำนาจในเชิงโครงสร้าง นั้นหมายความว่ามนุษย์มิได้มีแต่การเป็นผู้ถูกกำหนดเพียงมิติเดียว ในความเป็นจริงมนุษย์ (บางคน) สามารถที่จะวิพากษ์วิจารณ์ ต่อสู้/ต่อรอง ความหมายที่กำหนดมาให้เช่นกัน แม้แต่ในพื้นที่ที่มีขอบเขตที่จำกัดอย่างในสนามฟุตบอล ผู้คนก็สามารถที่จะ “แตกแถว” วัสดุละลายได้อย่างเสรี นอกไปจากนั้นก็ฟ้าฟุตบอลเองก็เป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่ชนชั้นล่างสามารถใช้ต่อรองกับชนชั้นที่เหนือกว่าได้เช่นเดียวกัน เช่น มีเงินก็ไม่ใช่ว่าจะเล่นฟุตบอลเก่งหรือมีความรู้เกี่ยวกับฟุตบอลที่เหนือกว่าเสมอไป รวมทั้งมีนักฟุตบอลจากต่างจังหวัดมากมายที่ติดทีมชาติ เป็นต้น

และสำหรับในการศึกษาคั้งนี้ ผู้วิจัยมีข้อสันนิษฐานในเบื้องต้นว่า กลุ่มผู้บริโภควัฒนธรรม ทั้งผู้เล่นและผู้ชมฟุตบอลที่มีชนชั้นแตกต่างกัน น่าจะมีรูปแบบในการถอดรหัสความหมายและแบบแผนในการบริโภควัฒนธรรมในการเล่นหรือชมฟุตบอลที่แตกต่างกันไป โดยอาจเป็นผลมาจากการมี “ทุน” และ “รสนิยม” ที่แตกต่างกันนั่นเอง

3.2 แนวคิดเรื่องทุนวัฒนธรรม (cultural capital)

“ทุน” (capital) มีรากศัพท์มาจากภาษาละตินที่ว่า capitalis ที่มีกำเนิดจาก caput, capit ที่ หมายความว่า “หัว” อันมีความหมายที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการค้าขายและการครอบครองฝูงสัตว์ เนื่องจากในยุคสมัยก่อนนั้น ความร่ำรวยสามารถวัดได้จากการนับจำนวนหัวสัตว์ที่มีอยู่ในครอบครอง (ชนิดา เสงี่ยมไพศาลสุข, 2548: 112)

นอกจากความหมายของ “ทุน” ดังกล่าวแล้ว ยังมีความหมายอื่น ๆ อีกหลายความหมาย อาทิ ทรัพย์สินที่สามารถก่อให้เกิดทรัพย์สินเพิ่มมากขึ้น โดยอาจจะเป็นเงิน เครื่องจักร เครื่องมือ อาคาร สถานที่ หรือสิ่งอื่น ๆ ที่ไม่ได้นำมาใช้เพื่อบริโภคโดยตรงแต่เพื่อประโยชน์ในการผลิต (ชนิ

ดา เสี่ยงมีไพศาลสุข, 2548: 112) หรือพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (2542: 534)ให้ความหมายของ “ทุน” ว่าหมายถึง ของเดิมหรือเงินเดิมที่มีไว้ ลงไว้ กำหนดไว้ จัดตั้งไว้ เพื่อประโยชน์ให้ ใช้งานได้ เช่น มีความรู้เป็นทุน มีเงินเป็นทุน; เงินหรือทรัพย์สินอื่น ๆ ที่ตั้งไว้สำหรับ ดำเนินกิจการเพื่อหาผลประโยชน์

ในทางสังคมวิทยา คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) เป็นบุคคลที่ให้ความสนใจในเรื่องของ “ทุน” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ทุนทางเศรษฐกิจ” เอาไว้ค่อนข้างละเอียดและเป็นรูปธรรมโดยเขาให้ความหมายของ “ทุน” ในแง่ที่เกี่ยวพันกับชนชั้นทางสังคม โดยมองว่า “ทุน” ในระบบทุนนิยม (capitalism) คือ สิ่งที่สามารถสะสมปริมาณเพื่อเพิ่มมูลค่าได้ และผลจากการสะสมทุนดังกล่าว จะกลายเป็นเครื่องสร้างความแตกต่างทางชนชั้นระหว่างผู้ครอบครองทุน (นายทุน) ซึ่งก็คือ ชนชั้นกรรมาชีพ (bourgeoisie) กับผู้ใช้แรงงานหรือชนชั้นกรรมาชีพ (proletariat) จนอาจกล่าวได้ว่า เบื้องหลังของ “ทุน” นั้น มีเรื่องของ “อำนาจ” เข้ามาเกี่ยวข้อง (ผู้ใดเป็นเจ้าของ “ทุน” ผู้นั้นเป็นเจ้าของ “อำนาจ”) ดังนั้น ผู้ใดก็ตามที่เป็น “เจ้าของทุน” ผู้นั้นก็สามารถเข้าไปกดขี่ ขูดรีด ครอบงำ เอาเปรียบจาก “ผู้ไร้ทุน” หรือ “ผู้ที่มีทุนน้อยกว่า” ได้เสมอ

แนวคิดเกี่ยวกับ “ทุน” ในมิติเศรษฐกิจและการผลิตของ คาร์ล มาร์กซ์ ข้างต้น ได้ก่อให้เกิด คุญูปการแก่นักคิด นักวิชาการรุ่นหลัง ในการต่อยอดความรู้ในเรื่องของ “ทุน” ดังกล่าวตามมามากหลายท่าน และหนึ่งในนั้นก็คือ ปีแอร์ บูร์ดิเยอ นั่นเอง

บูร์ดิเยอให้ความสนใจ ต่อยอดการศึกษาในเรื่องของ “ทุน” โดยอาศัยหลักการเดียวกับ คาร์ล มาร์กซ์ เพื่อที่จะเปิดเผยและชี้ให้เห็นว่า “ใครเป็นเจ้าของทุน ผู้นั้นเป็นเจ้าของอำนาจ” แต่ ความสนใจในเรื่องเกี่ยวกับ “ทุน” ของบูร์ดิเยอ นั้น ไม่ได้หยุดอยู่แค่การศึกษาและวิเคราะห์แต่ เฉพาะ “ทุนทางเศรษฐกิจ” เพียงอย่างเดียว ตรงกันข้ามบูร์ดิเยอยังให้ความสนใจวิเคราะห์ “ทุน” ในแง่มุมต่าง ๆ โดยเฉพาะ “ทุนทางวัฒนธรรม” (cultural capital) ซึ่งบูร์ดิเยอมองว่า ปัจจัยทาง เศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว ไม่อาจอธิบายปรากฏการณ์ครอบงำสังคมที่เกิดขึ้นได้อย่างสมบูรณ์ รอบด้าน เพราะโลกแห่งความเป็นจริง สังคมไม่ได้มีทุนทางเศรษฐกิจเป็นองค์ประกอบสำคัญตัว เดียว หากยังมีทุนชนิดอื่น ๆ ที่สามารถขับเคลื่อนสังคมด้วยเช่นกัน

“ทุน” ตามแนวคิดของบูร์ดิเยอ (Jen Webb, Tony Schirato and Geoff Danather , 2004: 22) ก็คือ มรดกที่สืบทอดมาอย่างต่อเนื่องสามารถเปลี่ยนรูปได้ มีลักษณะทั้งสามารถจับ ต้องได้และไม่ได้ ในด้านหนึ่ง “ทุน” เป็นปัจจัยที่ใช้ในการกำหนดตำแหน่งแห่งที่ทางสังคม (position) และความเป็นไปได้ของผู้กระทำที่หลากหลายอาณาบริเวณหรือแวดวงต่าง ๆ (field) ในขณะที่อีกด้านหนึ่ง เมื่อพิจารณาถึงคำว่า “ทุน” จะพบว่า มีขอบเขตที่กว้างขวางอย่างมาก บูร์ดิเยอได้ขยายประเภทของ “ทุน” จาก “ทุนเศรษฐกิจ” ออกไปเป็น “ทุนทางศาสนา/ทุนทาง

วัฒนธรรม” โดยเขาได้นิยาม “ทุน” เสียใหม่ว่า สิ่งใดจะมีสภาวะกลายเป็นทุนนั้น ก็เมื่อสิ่งนั้นได้ทำหน้าที่ในฐานะ “ความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางสังคม” (function as a social relation of power) และนี่เป็นที่มาของแนวคิดเรื่อง “ทุนทางวัฒนธรรม” ของบูร์ดิเยอ ซึ่งครอบคลุมหลายสิ่งหลายอย่างนับตั้งแต่ความสามารถในการใช้ภาษา ความสำนึกเรื่องวัฒนธรรม ความชื่นชอบเชิงสุนทรีย์ยะ ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ พื้นฐานทางการศึกษา ฯลฯ (กาญจนา แก้วเทพ, 2551: 545) นอกจากนี้ บูร์ดิเยอยังเสนอว่า ทุนทางเศรษฐกิจ และทุนอื่น ๆ เช่น ทุนวัฒนธรรม, ทุนสังคม และทุนสัญลักษณ์ ทุนต่าง ๆ เหล่านี้ไม่ได้แยกขาดจากกันหรือไม่ได้เป็นอิสระต่อกัน และที่สำคัญคือสามารถส่งสมและถ่ายโอนไปมาซึ่งกันและกันได้

บูร์ดิเยอจึงแบ่งทุนออกเป็น 4 ลักษณะ คือ ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนทางสัญลักษณ์ ซึ่งมีลักษณะดังนี้ (กาญจนา แก้วเทพ, 2551: 551-553)

1. ทุนเศรษฐกิจ (economic capital) ทุนประเภทนี้ได้แก่ รายได้ ทรัพย์สิน เงินทอง สิ่งของที่มีราคา เช่น ที่ดิน อาคารบ้านเรือน เครื่องเพชรนิลจินดา รถยนต์ หุ่น ฯลฯ รูปแบบของทุนประเภทนี้จะดำเนินงานอยู่ใน field เศรษฐกิจ แต่แน่นอนว่าอาจจะมีการโยกย้ายไหลซึมผ่านไปยัง field อื่นๆ ได้

2. ทุนวัฒนธรรม (cultural capital) บูร์ดิเยอแบ่งรูปแบบย่อยของทุนวัฒนธรรมออกเป็น 3 รูปแบบคือ

2.1 objectified form ได้แก่ ทุนวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปแบบของวัตถุ เช่น หนังสือ รูปภาพ ซีดี ฯลฯ ที่ปัจเจกบุคคลครอบครองเป็นเจ้าของ

2.2 institutionalized form ได้แก่ ทุนวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปแบบของสถาบัน เช่น คุณภาพ ชื่อเสียงของสถาบันการศึกษา เป็นต้น

2.3 embodied form ได้แก่ สมรรถนะด้านวัฒนธรรมของปัจเจกบุคคล เช่น ความสามารถ ความรอบรู้ที่จะพูดเรื่องศิลปะ การมีบุคลิกที่สง่างาม สามารถวางท่าทางได้อย่างงดงาม ความหมายของ embodied form ที่อยู่ในปัจเจกบุคคลนี้อาจจะมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า “habitus” แต่บูร์ดิเยอก็ได้ยกตัวอย่างแสดงให้เห็นความแตกต่างกัน ที่อาจจะเทียบเคียงกับแนวคิดเรื่อง “มูลค่า” ของมาร์กซ์ก็อาจจะสรุปได้ว่า habitus นั้นเปรียบเสมือนมูลค่าใช้สอยของบุคคล (use value) แต่ “ทุนวัฒนธรรมแบบ embodied form” เปรียบเสมือนมูลค่าแลกเปลี่ยน (exchange value) นั้นเอง

นอกจากนั้น habitus ยังมีความสำคัญอีกประการหนึ่งคือ habitus แสดงให้เห็นว่า มีความรู้บางอย่างที่ได้มาจากการเรียนรู้ของร่างกาย แต่ความรู้ชนิดนี้มักถูกละเอียดและมองข้ามไป (รุ้งนภา ยรรยงเกษมสุข, 2550: 73)

ด้วยเหตุนี้ความหมายของ “ทุนทางวัฒนธรรม” ตามแนวคิดของบูร์ดิเยอ จึงหมายถึง สิ่งที่คุณค่าได้รับจากกระบวนการหล่อหลอมทางสังคม อันกลายเป็นคุณสมบัติติดตัวที่เอื้อให้คุณค่าสามารถนำไปเพิ่มพูนมูลค่าของตนได้ เช่น ความรู้ ทัศนคติ กิริยามารยาท นอกจากนี้ยังหมายรวมถึงทรัพย์สินต่าง ๆ ที่มีคุณค่าอย่างหนึ่งที่ไม่ใช่คุณค่าเชิงเศรษฐกิจ แต่มีมูลค่าในเชิงเศรษฐกิจได้ เช่น งานศิลปะ หนังสือ เอกสารรับรองทางวิชาการ (ชนินดา เสงี่ยมไพศาลสุข, 2548: 113)

ในแง่มุมนี้ “ทุนทางวัฒนธรรม” จึงเป็นเหมือนเครื่องมือให้ทั้งผู้ที่มี “ทุนน้อย” หรือคนชั้นล่างไปใช้ในการดิ้นรน ต่อสู้ กับอำนาจดขี่ ชูตริต ที่มาจากชนชั้นที่มีทุนมากกว่า และในขณะเดียวกันผู้ที่มี “ทุน” หรือคนที่อยู่ในชนชั้นที่สูงกว่า ก็สามารถให้ ทุน หรือทุนทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่มีอยู่กดขี่ชูตริตผู้ที่มีทุนน้อยได้เช่นกัน

3. ทุนสัญลักษณ์ (symbolic capital) ทุนประเภทนี้ บูร์ดิเยอหมายถึง “สถานภาพชื่อเสียง/การได้รับการยอมรับจากบุคคลอื่น ๆ ที่ทำให้เจ้าของทุนเกิดความได้เปรียบ/เกิดประโยชน์ต่างๆ” ซึ่งทุนประเภทนี้อาจดูได้ยากกว่าทุนเศรษฐกิจและทุนวัฒนธรรม และก็ยากที่จะระบุให้ชัดเจนไปว่าได้ดำเนินงานอยู่ใน field แบบใด

4. ทุนสังคม (social capital) ความหมายของทุนสังคมมีอยู่ 2 ความหมาย ซึ่งความหมายทั้งสองต่างก็หมายถึง “เครือข่ายทางสังคม” (network) ทั้งสิ้น เพียงแต่ว่าในความหมายแรก เป็นการมองมาจากตัวโครงสร้างที่มอง “ตัวเครือข่ายจริงๆ” เช่น โครงสร้างของกลุ่มเพื่อนร่วมโรงเรียน เพื่อนร่วมอาชีพ ฯลฯ ส่วนในความหมายที่สองนั้น เป็นมุมมองมาจาก “ปัจเจกบุคคล” ที่มีเครือข่าย และมองว่าเครือข่ายนั้นเป็นทรัพยากรอย่างหนึ่งของตน เช่น เป็นคนที่มีเส้นสายกว้างขวาง จะทำอะไรก็ง่ายและสะดวก ในความหมายที่สองนี้เองที่เป็นความหมาย “ทุนสังคม” ของบูร์ดิเยอ

บูร์ดิเยอเห็นว่า ทุนสังคมนั้นถือเป็นเสมือนทรัพยากรอย่างหนึ่งที่สามารถเอื้ออำนวยประโยชน์ให้ได้ ซึ่งทุนสังคมนี้อาจจะกระจายอยู่ตาม “แวดวง” (field) ต่างๆ เช่น สมาชิกองค์กรเดียวกัน เพื่อนโรงเรียนเดียวกัน คนหมู่บ้านเดียวกัน เป็นต้น

จากการจำแนก “ทุน” ของบูร์ดิเยอ ดังที่กล่าวมาแล้ว เห็นได้ว่าเขาได้เพิ่มมิติทางวัฒนธรรมเข้าไปในการวิเคราะห์ตามแนวทางมาร์กซิสต์ โดยบูร์ดิเยอยืนยันว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจ

แต่เพียงอย่างเดียว ไม่อาจอธิบายปรากฏการณ์ครอบงำสังคมที่เกิดขึ้นได้อย่างสมบูรณ์ และเขาเสนออีกว่านอกจากการครอบครองปัจจัยทางเศรษฐกิจแล้ว ปัจจัยทางทุนวัฒนธรรมก็เป็นปัจจัยในการรักษาความไม่เท่าเทียมกันในสังคมเช่นเดียวกัน ดังนั้นชนชั้นทางสังคมจึงไม่ได้ประกอบขึ้นจากทุนทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังรวมถึงทุนทางวัฒนธรรมประกอบด้วย ซึ่งยิ่งทำให้การแบ่งชนชั้นในสังคมยิ่งมีความซับซ้อนมากขึ้นไปอีก (ชนิดา เสงี่ยมไพศาลสุข, 2548: 114)

นอกจากนั้นบูร์ดิเยอยังเชื่อว่า ในโครงสร้างสังคมนั้นมีการใช้อำนาจความรุนแรงที่ชนชั้นหนึ่งกระทำต่ออีกชนชั้นหนึ่ง ในขณะที่เครื่องมือใช้ความรุนแรงสมัยมาร์กซิสม์นั้น อาจจะเป็นค่าจ้าง แรงงาน ตำรวจ คุก ฯลฯ แต่ในสังคมสมัยใหม่ การใช้ความรุนแรงได้เปลี่ยนแปลงมาสู่อำนาจของความรุนแรงเชิงสัญลักษณ์ (symbolic violence) เป็นส่วนใหญ่ซึ่งต้องอาศัยองค์ความรู้จากวิชาสัญลักษณ์วิทยาเข้าทำความเข้าใจว่า ชนชั้นหนึ่งได้ใช้อำนาจกำหนดความหมายให้กับสัญลักษณ์ต่าง ๆ เพื่อให้ความชอบธรรมกับระบบที่เป็นอยู่ได้อย่างไร อย่างไรก็ตาม บูร์ดิเยอยังเชื่ออีกว่า สังคมนั้นมิใช่เป็นเพียงพื้นที่แห่งการผลิตซ้ำการครอบงำเชิงอำนาจเท่านั้น (reproduction) หากแต่ยังเป็นพื้นที่แห่งการต่อสู้ (struggle) อยู่ตลอดเวลา

3.3 แนวคิดเรื่อง “รสนิยม” (taste)

แนวคิดเรื่อง “รสนิยม” ของบูร์ดิเยอนั้นมีหลายส่วนที่มีความคล้ายคลึงกับแนวคิดของนักวิชาการท่านอื่น ๆ แต่ในเวลาเดียวกันก็มีลักษณะเฉพาะตัว โดยบูร์ดิเยอได้สานต่อแนวคิดเรื่อง “habitus” ของเขาว่า รสนิยมเป็นผลลัพธ์ของ habitus และบูร์ดิเยอได้นำเอาแนวคิดเรื่อง “รสนิยม” มาใช้ภายใต้กรอบการวิเคราะห์ของเศรษฐศาสตร์การเมือง โดยเชื่อมโยงเรื่อง “รสนิยม” เข้ากับเรื่อง “ชนชั้น/ความแตกต่างทางชนชั้น และการธำรงรักษาความแตกต่างทางชนชั้น” (กาญจนา แก้วเทพ, 2551: 574)

บูร์ดิเยอได้ใช้ความหมายร่วมของคำว่า “รสนิยม” เฉกเช่นเดียวกับนักวิชาการทั่วไปว่า รสนิยมเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับวัตถุที่เกี่ยวข้องกับการสร้าง/การผลิต/การครอบครอง/การใช้วัตถุนั้นๆ เพื่อบ่งบอกสถานะของตัวบุคคลใน social field ความสัมพันธ์นี้เมื่อแยกแยะดูตามมิติต่างๆ ก็จะเกี่ยวข้องกับ 1) อำนาจที่จะได้วัตถุ/สิ่งของนั้นมา 2) การกระจายวัตถุ/สิ่งของ 3) สถานะที่จะควบคุมจำนวนสิ่งของ/วัตถุ และ 4) รสนิยมจะมีหน้าที่ทั้งต่อ “ปัจเจกบุคคล” ในด้านที่จะก้าวเข้าสู่สถานะที่สูงขึ้นก็ต้องยกระดับรสนิยมให้สูงขึ้น และหน้าที่ต่อ “สังคม” ที่จะถูกใช้เป็นเครื่องมือในการกำจัดหรือควบคุมการแข่งขันในการครอบครองและการใช้วัตถุ (กาญจนา แก้วเทพ, 2551: 575)

ทั้งนี้บูร์ดิเยอปฏิเสธทัศนคติแบบสามัญสำนึกที่มักรับรู้กันว่า รสนิยมสุนทรีย์ต่างๆ เป็นเรื่องที่เกิดมาติดตัวปัจเจกบุคคล เขาสรุปว่า รสนิยมไม่ใช่เรื่อง “ตามธรรมชาติ” (by nature) และไม่ใช่ว่าเรื่องส่วนตัวของ “ปัจเจกบุคคล” รสนิยมเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคมที่บุคคลใช้ชีวิตอยู่ (social faculty) เป็นเรื่องที่เกิดมาจากการขัดเกลาทางสังคม (ในระดับจิตสำนึก) บวกผสมกับเงื่อนไขแห่งการดำรงชีวิตอยู่ (ในระดับจิตไร้สำนึก) (กาญจนา แก้วเทพ, 2551: 575) ดังนั้น การชอบสโมสรสรแมนเชสเตอร์ อยู่ในเต็ดหรือชอบสโมสรชลบุรี ชอบดูฟุตบอลอยู่บ้านตามลำพังหรือชอบดูกับเพื่อนหมู่่มาก ชอบเล่นฟุตบอลอย่างเดี่ยวหรือชอบฟุตบอลทั้งดูและเล่น ชอบสะสมของที่ระลึก ไปสเตอร์เป็นงานอดิเรก ฯลฯ รสนิยมเหล่านี้ล้วนมีที่มาที่ไปทั้งสิ้น

ดังที่กล่าวมาข้างแล้วว่าแนวคิดเรื่องรสนิยมของบูร์ดิเยอนั้นเป็นแนวคิดที่ต่อเนื่องมาจากแนวคิดเรื่อง habitus เพราะรสนิยมคือผลผลิตที่จับต้องได้ของ habitus ที่จะแฝงฝังอยู่ใน 2 มิติ คือเงื่อนไขของการมีวัตถุ และการมีความแตกต่างเชิงสัญลักษณ์ (symbolic differentiation) เช่น วัตถุ/สิ่งของที่ครอบครองอยู่จะทำให้เกิดความหมายทางสังคมแก่ผู้ที่ครอบครองวัตถุ/สิ่งของนั้น

บูร์ดิเยอกล่าวไว้ว่า เงื่อนไขของการมีวัตถุเป็นสิ่งสำคัญของรสนิยม อันหมายความว่า เมื่อรสนิยมเป็นแนวทางการเลือกใช้สิ่งของเพื่อการอุปโภคบริโภค แต่ต้องระลึกไว้เสมอว่าการเลือกนั้นมีได้เป็นไปอย่างเสรีเต็มที่ เช่น รสนิยมในการเลือกเล่นเกมกีฬา ใช่ว่าทุกคนจะสามารถเลือกมีรสนิยมที่จะเล่นกีฬาปิงปอง หรือเรือใบได้ เพราะการที่จะเล่นปิงปองและเรือใบได้นั้นจำเป็นต้องครอบครองวัตถุต่าง ๆ อย่างมากมาย อาทิ อุปกรณ์ปิงปอง สถานที่ปิง หรือเรือใบ พาย เสื้อผ้า รองเท้า และที่สำคัญคือ สถานที่เล่นและเก็บเรือใบ ดังนั้น การเล่นเกมกีฬาเรือใบจึงมิใช่แค่กีฬาธรรมดา ๆ เท่านั้น หากแต่ยังมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่ให้อ่านแก่ผู้ที่มีรสนิยม นั่นคือ คนเล่นเรือใบต้องเป็นคนที่มีฐานะในสังคม และในการทำงานเพื่อเผยแพร่ต่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ดังกล่าวนี้ สถาบันสื่อมวลชนจะมีบทบาทอย่างเต็มที่ จากจุดนี้บูร์ดิเยอได้พัฒนาเรื่องรสนิยมให้เชื่อมโยงกับเรื่องชนชั้นต่อไป

จากผลงานการศึกษาเรื่อง Distinction: a social critique of the judgment of taste บูร์ดิเยอได้จำแนกรสนิยมไว้ว่าสามารถแบ่งได้ 3 ระดับ ได้แก่ 1. รสนิยมหลักหรือรสนิยมที่ได้รับความชอบธรรม (legitimate) ก็คือรสนิยมของชนชั้นกรูมพี 2. รสนิยมระดับกลาง (middle-brow) เป็นรสนิยมของกลุ่มกรูมพีน้อย ซึ่งยอมรับและพยายามเรียนรู้และเฝหาสิ่งที่สังคมยอมรับว่าดี แม้ว่าจะไม่ทำตามในบางอย่าง เนื่องจากไม่เหมาะสมกับสภาพของตนเอง และ 3. รสนิยมมวลชน (popular) หมายถึงรสนิยมที่แพร่หลายในหมู่คนจำนวนมาก ในชนชั้นแรงงาน (สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์, 2544: 16)

นอกจากนั้นบุรดิเยอยังได้แยกประเภทของรสนิยมออกเป็น 2 ประเภท โดยใช้เกณฑ์เรื่อง “การปลอดจากความจำเป็นในชีวิต” มาเป็นตัวแบ่ง เช่น ในกรณีของกลุ่มคนที่ร่ำรวย ลีลาการใช้ชีวิตของพวกเขาไม่ต้องถูกจำกัดด้วยรายได้ ดังนั้น คนรวยจึงมี “รสนิยมแห่งความหรูหรา” (taste of luxury) หรือใช้ “รสนิยมแบบอิสระ” (taste of freedom) ในขณะที่คนจนที่มีรายได้อันจำกัด คนจนจึงมี “รสนิยมแห่งความจำเป็น” (taste of necessity) (กาญจนา แก้วเทพ, 2551: 577)

รสนิยมทั้ง 2 แบบตามที่กล่าวมานั้น ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการอธิบายความแตกต่างระหว่างชนชั้นเอาไว้ กล่าวคือ คนรวยจะถูกดูถูกคนจนว่า ใช้ชีวิตอย่าง “ไร้รสนิยม หรือมีรสนิยมต่ำ” โดยมักจะมองข้ามไปว่ารสนิยมดังกล่าวนั้น “เกิดมาจากข้อจำกัดทางวัตถุ” ของชีวิตคนจน ในทางตรงกันข้าม คนจนมักจะรับรู้ว่ามีลีลาชีวิตของชนชั้นสูงนั้นมีลักษณะที่น่าชื่นชมน่ายกย่อง เหมาะสมที่จะใช้เป็นมาตรฐานที่น่ากระทำตาม แม้ว่าจะเป็นไปไม่ได้ก็ตามที่

การรับรู้ทั้งจากฝ่ายคนรวยและคนจนนี้ เกิดจากการทำงานของกลไกต่าง ๆ ของสังคมที่สร้าง “อำนาจเชิงสัญลักษณ์” ขึ้นมา ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากอำนาจแห่งสัญลักษณ์ก็คือ รสนิยมของชนชั้นสูงจะถูกพรางตาให้เกิดการรับรู้มา จากวาสนาบารมี ความรู้ ความถนัดตามธรรมชาติของคนรวย มากกว่าจะถูกรับรู้ว่าเป็น “คนรายนั้นปลอดจากความจำเป็นทางเศรษฐกิจ” เช่น รูปร่างที่สวยงาม มีเสน่ห์ นั้นเกิดมาจากการมีเวลาว่างและค่าใช้จ่ายที่เพียงพอต่อการไปเข้าสถานออกกำลังกาย ฟอกหน้า ชัดผิว เป็นต้น โดยบุรดิเยอระบุว่า สถาบันทางสังคม เช่น โรงเรียนเป็นกลไกสำคัญที่สร้างให้รสนิยมของคนรวยวางตัวอยู่เหนือคนจนได้อย่างชอบธรรม และสถาบันที่น่าจะมีบทบาทรับช่วงต่อจากโรงเรียนก็น่าจะเป็นสถาบันสื่อมวลชนเราเอง

รสนิยมจึงเข้ามามีบทบาทสำคัญในการแบ่งชนชั้น (class) ของคนในสังคม หรือกล่าวในอีกลักษณะหนึ่งได้ว่า แท้จริงแล้ว “รสนิยม” เป็นที่ซุกซ่อนของชนชั้นนั่นเอง ตัวอย่างรูปธรรมของคำกล่าวข้างต้นก็คือ บทบาทของ “รสนิยม” ที่สื่อสารความหมายแห่งอำนาจผ่านการบริโภค (consumption) ในชีวิตประจำวันของคนเรานั้นเอง เช่น คนรวยจะเล่นกอล์ฟ เรือใบ สควอช คริกเก็ต เจ็ตสกี โบโล แต่คนรวยจะไม่เล่นตะกร้อ ชกมวย กระบี่กระบอง ฯลฯ อย่างแน่นอน เนื่องจากกีฬาแต่ละประเภทที่กล่าวมานั้นมีสัญลักษณ์แห่งชนชั้นติดตรึงอยู่

การเกิดช่องชั้นทางรสนิยมเหล่านี้เป็นรูปแบบของความแตกต่างในการบริโภควัฒนธรรมซึ่งไม่เพียงสัมพันธ์กับความแตกต่างของต้นทุนทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากยังสัมพันธ์กับความแตกต่างของต้นทุนทางวัฒนธรรมด้วย ซึ่งความแตกต่างในด้านการบริโภคทางวัฒนธรรมเป็นประเด็นที่บุรดิเยอให้ความสนใจเป็นพิเศษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลผลิตทางวัฒนธรรมที่อยู่ในมิติของกีฬา ซึ่งผลผลิตทางวัฒนธรรมเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เต็มไปด้วยรหัส (codes) ที่ถูกสอดใส่

ความหมายจากผู้ครองอำนาจนำในสังคมที่กำลังทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสาร เพื่อสถาปนาและผลิตซ้ำคุณค่าทางวัฒนธรรมของชนชั้นของตนผ่านระบบสัญลักษณ์นั่นเอง

กล่าวโดยสรุปแนวคิดที่บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu) สนใจก็คือมีความสัมพันธ์ระดับภายใน (intrinsic) อย่างไรระหว่างการต่อสู้เพื่อช่วงชิงอำนาจของสังคมกับการใช้ผลผลิตทางวัฒนธรรมของคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม โดยที่เขาสนใจว่าคนกลุ่มไหน บริโภควัฒนธรรมแบบใด และผลจากการบริโภคนั้นเป็นอย่างไร การบริโภควัฒนธรรมทำให้เกิดโครงสร้างที่แบ่งระหว่างรสนิยม “ชั้นดี” กับ “ชั้นต่ำ” ขึ้นมา ทว่าเกณฑ์ที่จะกำหนดว่าอะไรดี/เลว ชั้นสูง/ชั้นต่ำนั้น บูร์ดิเยอเห็นว่าเป็นเรื่องของอำนาจทางชนชั้นมากกว่า เพราะฉะนั้นการที่จะรักษา “ความแตกต่างระหว่างชนชั้น” เอาไว้ก็ต้องรักษา “รสนิยมที่แตกต่างเอาไว้” ซึ่งกลไกสำคัญที่ใช้ในการรักษาความแตกต่างทางชนชั้นก็คือ การเป็นเจ้าของ “ต้นทุนทางวัฒนธรรม” (cultural capital) อันหมายถึงความสามารถที่จะ “อ่าน” และเข้าใจ “รหัสทางวัฒนธรรม” ได้ แต่ทว่าในโครงสร้างสังคมที่มีชนชั้นนั้น ต้นทุนทางวัฒนธรรมจะกระจายไปสู่ชนชั้นต่าง ๆ อย่างไม่เท่าเทียมกัน โดยที่ชนชั้นที่มีต้นทุนทางเศรษฐกิจที่เหนือกว่าจะสามารถสั่งสมต้นทุนทางวัฒนธรรมได้มากกว่า และในมิติการต่อสู้ทางชนชั้นนั้น นอกจากจะต้องต่อสู้ทางเศรษฐกิจแล้วยังต้องต่อสู้ด้านวัฒนธรรมอีกด้วย ชนชั้นที่มีต้นทุนทางวัฒนธรรมสูงก็มักมีอำนาจในการสร้างความชอบธรรมด้านรสนิยมที่มากกว่า ดังนั้นผู้ที่จะเป็นชนชั้นปกครองได้นั้น นอกจากจะต้องมีอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองแล้ว ยังต้องมีความชอบธรรมที่จะต้องมีต้นทุนทางวัฒนธรรมที่มากกว่าชนชั้นอื่น ๆ อีกด้วย (กาญจนา แก้วเทพ, 2544: 282 -283)

การนำเอาแนวคิดของบูร์ดิเยอมาใช้ในการมองปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในแวดวงการศึกษาไทยนั้น เป็นสิ่งที่ทำทนาย น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง แต่สำหรับแวดวงการศึกษาในประเทศไทยกลับปรากฏว่ามีผลงานการศึกษาวิจัยที่นำเอาแนวคิดของบูร์ดิเยอมาปรับประยุกต์ใช้ยังมีอยู่จำนวนน้อยพอสมควร อาทิเช่น งานการศึกษาเรื่อง รสนิยม: ภาษาในสังคมยุคบริโภคนิยมวิจัยของสมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์ (2538), งานวิจัยของ พรรณราย ไชยธรรมาภรณ์ (2543) เรื่องนางนาค: การต่อรองทางความหมายในภาพยนตร์ยอดนิยาย, งานวิจัยของ วิภาส ปรัชญาภรณ์ (2544) เรื่อง ช่างไม้: ความรู้และตัวตน, งานวิจัย เรื่อง ความหมายและการสร้างร่างกายในการเรียนบัลเล่ต์ในสังคมไทยของจริยา ทรัพย์ชาติอนันต์ (2548), งานวิจัยของ รุ่งนภา เทพภาพ (2549) เรื่อง คนเร้าขายยาสมุนไพร: ประสบการณ์ชีวิตและกระบวนการสร้าง “ร่าง”

เห็นได้ว่าผลงานการศึกษานี้ทุกชิ้นเป็นงานจากสาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาทั้งสิ้น ทว่าถ้าเป็นแวดวงสาขาการศึกษาของไทยแล้ว จากการสำรวจในเบื้องต้นของผู้วิจัย พบว่ายังมีจำนวนไม่มากนักที่นำเอาแนวคิดของบูร์ดิเยอมาประยุกต์ใช้ในการศึกษา

กล่าวโดยสรุป ส่วนหนึ่งของการศึกษาคำนี้ ผู้วิจัยต้องการศึกษาทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างขั้นขั้นกับการบริโภควัฒนธรรมฟุตบอลในสังคมไทย ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจนำแนวคิดของบูร์ดิเยอมาเป็นกรอบในการศึกษา วิเคราะห์ และทำความเข้าใจ โดยการวิจัยในครั้งนี้ได้นำแนวคิดหลัก ๆ ของบูร์ดิเยอ อันได้แก่ แนวคิดเรื่องปฏิบัติการ (practice) แนวคิดเรื่องทุนทั้ง 4 ประเภท แนวคิดเรื่องรสนิยม (taste) และแนวคิดเรื่องชนชั้น (class) มาใช้โดยพิจารณาถึงอำนาจในการเป็นเจ้าของทุน (ในความหมายที่กว้างขวางตามทัศนะของบูร์ดิเยอ) ซึ่งกลุ่มชนชั้นผู้ที่ครอบครองทุนต่าง ๆ นั้นก็คือ กลุ่มชนชั้นที่มีอำนาจในการผลิตและกำหนดความหมายวัฒนธรรมฟุตบอลด้วยเช่นกัน สำหรับในการศึกษาคำนี้ส่วนหนึ่งให้ความสนใจกับองค์ประกอบที่สำคัญก็คือ “ความหมาย” ของฟุตบอล อย่างไรก็ตาม ฟุตบอลเป็นสิ่งที่จับต้องสัมผัสได้ แต่ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นก็คือ สิ่งที่แฝงมาพร้อมกับฟุตบอลนั้นคืออะไร มีความหมายอย่างไร ส่งผลอย่างไรต่อการรับรู้อย่างไร ซึ่งการตอบคำถามข้อสุดท้ายนี้ จำเป็นต้องใช้แนวคิดเรื่องสัญวิทยาและการเข้ารหัสและถอดรหัสมาร่วมวิเคราะห์

4. แนวคิดเรื่องสัญวิทยาและการเข้ารหัส (encoding) และการถอดรหัส (decoding)

ผู้วิจัยทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาสัญวิทยาและการเข้ารหัสและถอดรหัส ความหมาย ซึ่งมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ทั้งนี้ผู้วิจัยได้แยกประเด็นในการนำเสนอออกเป็น 2 ส่วน ดังนี้

4.1 สัญวิทยา (Semiology)

สัญวิทยาคือศาสตร์ที่ว่าด้วยการศึกษาสัญญาณ (sign) และรหัส/ระบบ (code/system) ที่นำเอาสัญญาณมาประกอบเข้าด้วยกัน รวมไปถึงบริบททางวัฒนธรรมที่สัญญาณและรหัสถูกสร้างและใช้ทำงานภายใต้บริบททางวัฒนธรรมดังกล่าว ในขณะที่เดียวกันก็ต้องศึกษาถึงบทบาทหน้าที่ของสัญญาณในการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมนั้นๆ ไปพร้อมกัน ด้วยเหตุนี้ ขอบเขตในการศึกษาจะเกี่ยวข้องกับ 3 สิ่ง ได้แก่ ตัวสัญญาณ สิ่งที่สัญญาณอ้างอิงหรือหมายถึง และผู้ใช้สัญญาณ

ทั้งนี้ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร์ (2545: 17) อธิบายว่าสัญญาณคืออะไรก็ได้ที่ก่อให้เกิดความหมายโดยการเทียบเคียงให้เห็นถึงความแตกต่างไปจากสิ่งอื่นและคนในสังคมยอมรับหรือเข้าใจ ซึ่งกาญจนา แก้วเทพ (2543: 2-3) กล่าวว่าสัญญาณต้องมีคุณสมบัติ 3 ประการคือ ต้องมีรูปธรรม เช่น เป็นภาพ เสียง อักษร วัตถุ หรืออื่นๆ โดยมีความหมายมากไปกว่าตัวของมันเอง และผู้ใช้สัญญาณต้องตระหนักว่ารูปธรรมดังกล่าวนี้เป็นสัญญาณ

การศึกษาสัญญะเป็นการศึกษาความหมายที่ปรากฏอยู่ในความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างของสิ่งต่างๆ ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้องค์ความรู้เกี่ยวกับสัญวิทยาที่เสนอโดยนักวิชาการ 2 คน คือ แฟร์ดินอง เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure) นักภาษาศาสตร์ชาวสวิส และโรลองด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) นักสัญวิทยาชาวฝรั่งเศส ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้สรุปองค์ความรู้ดังกล่าวและแยกการนำเสนอออกเป็น แนวคิดของแฟร์ดินอง เดอ โซซูร์: ความสัมพันธ์ระหว่างสัญญะ และแนวคิดของโรลองด์ บาร์ตส์: ลำดับชั้นของการสร้างความหมาย ดังต่อไปนี้

4.1.1 แนวคิดของแฟร์ดินอง เดอ โซซูร์: ความสัมพันธ์ระหว่างสัญญะ

โซซูร์ กล่าวว่า สัญญวิทยา เป็นศาสตร์ที่ศึกษาวิถีชีวิตของสัญญะภายในสังคมที่สัญญะนั้นกำเนิดขึ้นมา (สมสุข หินวิมาน, 2548: 343) โซซูร์ให้ความสำคัญในการศึกษาสัญญะและวิธีการที่มันไปสัมพันธ์กับสัญญะตัวอื่น นั่นคือความสัมพันธ์ระหว่างสัญญะ และอีกด้านหนึ่งโซซูร์สนใจศึกษาสัญญะในฐานะตัวหมาย (signifier) กับสิ่งที่ตัวหมายดังกล่าวอ้างอิงถึง (signified) ทั้งนี้ความสัมพันธ์ระหว่างตัวหมายกับสิ่งที่อ้างอิงถึงนั้น ไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นโดยธรรมชาติแต่เกิดจากการวางกำหนดกฎเกณฑ์ (convention) ที่ถูกกำหนดและเข้าใจร่วมกันโดยผู้ใช้สัญญะ ภายใต้อารมณ์หนึ่ง ๆ โซซูร์ (Saussure, 1974, cited by Hall, 1997: 30-33) กล่าวว่า ถ้าความสัมพันธ์ของตัวหมายและตัวหมายถึง เป็นผลมาจากคติความเชื่อของสังคมแต่ละสังคม และช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ที่เฉพาะเจาะจงแล้ว ความหมายทั้งหมดที่ได้รับการประกอบสร้างขึ้น จึงไม่ใช่เรื่องที่ตายตัว ความหมายสามารถเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางวัฒนธรรมและช่วงเวลา ไม่มี ความหมายเดียว ไม่มี การไม่เปลี่ยนแปลง หรือมีความหมายเชิงสากลตลอดไป

โซซูร์ระบุว่า มีกฎเกณฑ์สำคัญสองประการในการจัดระบบสัญญะจนกลายเป็นรหัส นั่นคือกฎของ paradigms และกฎของ syntagmatic ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้ (Fiske, 1990: 56-60)

1) กฎของ paradigms

กฎของ paradigms คือกฎที่ว่าด้วยการจัดแบ่งออกเป็นหมวดหมู่ ภายในหมวดหมู่แต่ละหมวดจะเป็นที่รวมของสัญญะในกลุ่มเดียวกันสำหรับเป็นตัวเลือก แต่ในขณะเดียวกัน ภายใต้อารมณ์ที่ทำให้ถูกจัดอยู่ในกลุ่มเดียวกัน สัญญะแต่ละตัวภายในกลุ่มจะมีความแตกต่างระหว่างกัน เช่น หมวดหมู่ของพยัญชนะภาษาไทย 44 พยัญชนะ จะเป็นหมวดหมู่ของตัวอักษรตั้งแต่ ก.ไก่ ถึง ฮ.นกยูง และในขณะเดียวกัน ก.ไก่ ก็มีความแตกต่างไม่เหมือนกับพยัญชนะอื่นๆ ที่เหลืออีก 43 ตัว

2) กฎของ syntagmatic

กฎของ syntagmatic คือกฎว่าด้วยการรวมตัวกันของสัญญาณที่มาจากหมวดหมู่ต่างๆ แล้วก่อให้เกิดความหมาย ตัวอย่างเช่น ประโยคหนึ่งประโยคก็แสดงให้เห็นการรวมตัวกันระหว่างพยัญชนะ สระ และวรรณยุกต์ กฎเกณฑ์ในการรวมตัวกันทางภาษาคือสิ่งที่เราเรียกว่าหลักไวยากรณ์ซึ่งถือว่าเป็นกฎของ syntagmatic อย่างหนึ่งนั่นเอง หรือเกมฟุตบอลก็เกิดจากการรวมตัวและผสมผสานระหว่างผู้เล่น ลูกฟุตบอล สนาม กติกา ผู้ตัดสิน เป็นต้น

4.1.2 แนวคิดของโรลองด์ บาร์ตส์: ลำดับชั้นของการสร้างความหมาย

โรลองด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) ในทัศนะของบาร์ตส์ ความหมายเป็นเรื่องของการปะทะประสาน (articulation) ระหว่างสัญญาณ ส่วนบทบาทหน้าที่ของภาษาคือการผ่า แบ่ง ตัดโลกแห่งความเป็นจริงออกเป็นส่วนๆ เพื่อสร้างความไม่ต่อเนื่องให้เกิดขึ้น ทำให้สรรพสิ่งแยกออกจากกันเพื่อให้เกิดความหมาย (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545: 93)

การได้รับแรงบันดาลใจจากการศึกษาแนวคิดของไซซูร์ทำให้บาร์ตส์ได้ขยายแนวคิดในการศึกษาสัญญาณสู่แนวคิดที่ว่าด้วย “ลำดับชั้นของการสร้างความหมาย” (orders of signification) (Fiske, 1990: 85-98) ดังนี้

เดิมที ไชซูร์ได้อธิบายเกี่ยวกับลำดับชั้นของการสร้างความหมายในขั้นต้น โดยอธิบายว่าความสัมพันธ์ในการสร้างความหมายนั้นประกอบด้วยความสัมพันธ์ระหว่างตัวหมาย (signifier) กับสิ่งที่หมายถึง (signified) อันก่อให้เกิดการสร้างความหมายเชื่อมโยงไปสู่ความเป็นจริงภายนอก

บาร์ตส์อธิบายเพิ่มเติมว่าความหมายที่เกิดขึ้นในกระบวนการสร้างความหมายนั้น เป็นความหมายที่เรียกว่าความหมายโดยอรรถ (denotative meaning) เป็นความหมายตามสามัญสำนึก เช่น คำว่า “ถนน” อาจมีความหมายโดยอรรถที่ทำให้ภาพในความคิดของผู้คนคล้ายคลึงกัน คือภาพของเส้นทางลาดยาง ซีเมนต์ หรือคอนกรีต ที่ทอดผ่านพื้นที่ต่างๆ แต่ภาพถ่ายถนนเส้นเดิมภายใต้การเลือกสรรและจัดวางองค์ประกอบที่แตกต่างกันจะทำให้เกิดความหมายอีกชั้นหนึ่งซึ่งเรียกว่าความหมายโดยนัย (connotative meaning) เช่น หากเลือกถ่ายภาพถนนดังกล่าวในเวลากลางวัน ซึ่งมีผู้คนและรถราสัญจร มีเด็กๆ วิ่งเล่นอยู่ริมถนน โดยถ่ายเป็นภาพสี จะทำให้ถนนนี้มีความหมายโดยนัยว่าเป็นถนนที่ปลอดภัย น่าสัญจร แต่หากเลือกถ่ายภาพถนนดังกล่าวในเวลากลางคืน ไม่มีทั้งรถและผู้คน และถ่ายเป็นภาพขาวดำ ก็จะทำให้ถนนเส้นเดิมมีความหมายโดยนัยเปลี่ยนไปในทางอื่น จึงอาจกล่าวได้ว่าความหมายโดยนัยนั้นแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสัญญาณ อารมณ์ของผู้รับสาร และการให้คุณค่าและบริบท

ทางวัฒนธรรมของผู้รับสารแต่ละกลุ่มนั่นเอง ในกรณีของภาพถ่าย อาจกล่าวได้ว่า ความหมายโดยอรรถคือการตอบคำถามว่าภาพนั้นเป็นภาพ “อะไร” ส่วนความหมายโดยนัยคือการตอบคำถามว่าภาพนั้นถูกถ่าย “อย่างไร” นั่นเอง

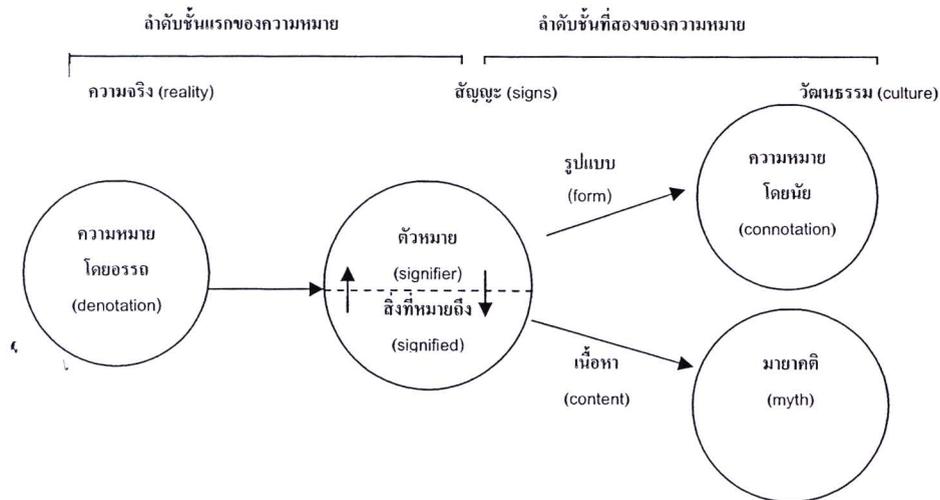
และเนื่องจากความหมายโดยนัยเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นในระดับอัตวิสัย (subjective level) คนส่วนมากจึงมักไม่ค่อยตระหนักในความหมายที่สร้างขึ้น (take for granted) และสิ่งที่ควรระมัดระวังก็คือความหมายโดยนัยที่ถูกสร้างขึ้นจากอัตวิสัยของคนบางกลุ่ม กลายเป็นความหมายโดยอรรถที่กลายเป็นความเข้าใจร่วมหรือได้รับการยอมรับจากสาธารณชน

นอกเหนือจากการยกระดับความเข้าใจของคนทั่วไปเกี่ยวกับลำดับชั้นของความหมายแล้ว บาร์ตส์ยังได้เสนอแนวคิดสำคัญอีกประการหนึ่ง นั่นคือแนวคิดเกี่ยวกับมายาคติ (myth) นั่นเอง การอธิบายของบาร์ตส์เกี่ยวกับมายาคติทำให้เกิดความเข้าใจกระบวนการทำงานของสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับระบบวัฒนธรรมที่สัญลักษณ์นั้นๆ ดำรงอยู่

สำหรับบาร์ตส์แล้ว มายาคติหมายถึงการสื่อความหมายด้วยคติความเชื่อทางวัฒนธรรมซึ่งถูกกลบเกลื่อนให้เป็นที่รับรู้เสมือนว่าเป็นธรรมชาติ แต่มิได้หมายความว่ามายาคติเป็นการโกหกหลอกลวง ทูลิ่งอย่างล้วนแล้วแต่ปรากฏต่อหน้าเราอย่างเปิดเผย แต่เราต่างหากที่คุ้นเคยกับมันเสียจนไม่ทันสังเกตว่าเป็นสิ่งประกอบสร้างทางวัฒนธรรม กลับคิดว่ามันเป็นอยู่โดยธรรมชาติ (วรรณพิมล อังคศิริสรรพ, 2547: 4) เช่น มายาคติเกี่ยวกับการชมชื่น ที่มักปรากฏทัศนะที่ว่าผู้ชายมีอำนาจที่ชอบธรรมในการกระทำ ส่วนผู้หญิงนั้นจะเป็นผู้เริ่มต้น ด้วยการแต่งตัวไปล่อแหลม ยั่วยุ และอยู่นอกบ้านในเวลากลางคืน (ปัทสรา ศิวะพิรุฬห์เทพ, 2548) มายาคติเหล่านี้ต่อมาจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตซึ่งดูราวกับว่าเป็นไปตามธรรมชาติ (naturalization) และผู้คนก็หลงลืมที่จะสืบค้นหาที่มาแห่งมายาคติดังกล่าวว่ามีที่มาอย่างไร การหลงลืมและเห็นเป็นเรื่องธรรมชาติทำให้มายาคติกลายเป็น “ความจริง” ที่ยากต่อการเปลี่ยนแปลง ด้วยเหตุนี้ สิ่งที่เป็นประเด็นสำคัญก็คือประเด็นเรื่องของอำนาจ กล่าวคือ หากอำนาจอยู่ในกำกับควบคุมของคนกลุ่มใด คนกลุ่มนั้นก็จะสามารถผลิตและแพร่กระจายความหมายหรือมายาคติต่างๆ สู่ส่วนต่างๆ ของสังคมได้ตลอดเวลา นอกไปจากนั้นมายาคติที่ดูเป็นธรรมชาติธรรมดาเหล่านี้ล้วนสนับสนุนผลประโยชน์หรือเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้แก่ของผู้ผลิตมายาคติดังกล่าวในทางใดทางหนึ่งเสมอ

จอห์น ฟิสก์ (Fiske, 1990: 88) ได้ขมวดสรุปแนวคิดของบาร์ตส์เกี่ยวกับประเด็นทั้งหมดไว้อย่างกระชับและชัดเจนว่า “หากความหมายโดยนัยคือความหมายในลำดับขั้นที่สองของตัวหมายแล้ว มายาคติก็คือความหมายในลำดับขั้นที่สองของสิ่งที่หมายถึงนั่นเอง” (If

connotation is the second-order meaning of the signifier, myth is the second-order meaning of the signified.) ดังรายละเอียดในภาพ

ภาพที่ 1: ลำดับชั้นในการสร้างความหมายของโรลองด์ บาร์ตส์

ที่มา: ดัดแปลงจาก Fiske, 1990: 88

อนึ่ง ความรู้ด้านสัญวิทยาและมายาคติที่กล่าวมาแล้วนี้ จะได้นำมาใช้ในการศึกษาควบคู่ไปกับแนวคิดเรื่องการเข้ารหัสความหมาย (encoding) และการถอดรหัสความหมาย (decoding) ทั้งนี้เพราะความหมายของสัญญะต่างๆ นั้นล้วนแล้วแต่มีพลวัต กล่าวคือมีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางประวัติศาสตร์และทางสังคม รวมถึงการเปลี่ยนมือการกำกับควบคุมความหมายของกลุ่มชนชั้นที่มีอำนาจในสังคมได้ตลอดเวลา

4.2 การเข้ารหัส (encoding) และการถอดรหัส (decoding)

เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นิยามความหมายของ “การสื่อสาร” ตามแนวทางสำนักวัฒนธรรมศึกษาที่เป็นกระบวนการสร้างความหมายร่วมกัน (shared meaning) ระหว่างผู้ส่งสาร/ผู้เข้ารหัสกับผู้รับสาร/ผู้ถอดรหัส ดังนั้นสิ่งหนึ่งที่กลุ่มนักวิชาการสำนักนี้สนใจก็คือ กระบวนการที่ความหมายดังกล่าวถูกสร้างผ่านสิ่งที่เรียกว่า ระบบสัญญะ (sign systems) โดยแนวคิดเรื่องระบบสัญญะดังกล่าวได้รับอิทธิพลทางความคิดส่วนหนึ่งจากนักทฤษฎีสัญวิทยาสองคนคือ เฟอร์ดินันด์ เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure) และ โรลองด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) ซึ่งตั้งข้อสังเกตไว้สองประการด้วยกันคือ ประการแรก ภาษาเป็นสื่อกลางสำคัญที่ความหมายเชิง

วัฒนธรรมต่าง ๆ (cultural meanings) ได้รับการผลิตและเผยแพร่สื่อสารออกไป และประการที่สอง ภาษา เป็นสื่อกลางที่มนุษย์ใช้สร้างความรู้เกี่ยวกับตัวเราและโลกรอบตัว

ด้วยพื้นฐานความคิดสองประการนี้ เมื่อนักวัฒนธรรมศึกษารับแนวคิดของทั้งไซซูร์และบาร์ธส์มา พวกเขาจึงพยายามที่จะตอบคำถามว่า ภาษาช่วยประกอบสร้าง (construct/generate) ความหมายให้กับสิ่งต่าง ๆ รอบตัวเราได้อย่างไร หรืออีกนัยหนึ่ง สัญญะต่าง ๆ ถูกสร้างขึ้นมาได้อย่างไร เช่น ทำไมนักเรียนบางคนถึงประกอบสร้างความหมายของ 'นักฟุตบอลอาชีพ' ว่าเป็นความสำเร็จสูงสุดในชีวิต ในขณะที่บางคนกลับนิยามว่า 'นักฟุตบอลอาชีพ' ไม่มีความหมายแต่อย่างใดเลย

สำหรับนักวัฒนธรรมศึกษาแล้ว ทุกสิ่งทุกอย่างสามารถเป็น สัญญะ (sign) ได้ หากว่าสิ่งนั้นได้รับการกำหนด/ประกอบสร้าง (assign) ความหมายบางอย่างเอาไว้ ซึ่งเป็นความหมายที่มากไปกว่าตัวมันเอง เช่น ถ้วยรางวัลถ้วยหนึ่งจะเป็นสัญญะได้ก็ต่อเมื่อมีการประกอบสร้างความหมายว่า ถ้วยใบนี้เป็นของที่ระลึกแทนความสำเร็จที่ได้มาจากการแข่งขันฟุตบอล และในขณะเดียวกัน นักวัฒนธรรมศึกษาก็เชื่อด้วยว่า ไม่มีภาษาหรือระบบสัญญะใดในโลกที่มีลักษณะเป็นกลาง (neutral) หากแต่การประกอบสร้างความหมายนั้นเป็นกระบวนการที่สังคมหรือกลุ่มคนบางกลุ่มมีอำนาจเข้าไปกำกับ/ผลิต/เผยแพร่กระจายความหมายดังกล่าวออกไป เช่น ความเป็นนักฟุตบอลอาชีพถูกกำหนดความหมายว่าเป็นจุดสูงสุดของผู้เล่นฟุตบอล นักวัฒนธรรมศึกษาก็จะตั้งคำถามต่อว่า ชนชนใดคือคนที่มีอำนาจในการสร้าง/เผยแพร่ความหมายดังกล่าวนี้ และก็จะพยายามวิเคราะห์ต่อไปว่า ใครคือคนที่มีอำนาจในการนิยามความหมายของ 'นักฟุตบอลอาชีพ' ในลักษณะดังกล่าว และทำไมเขาจึงประกอบสร้างความหมายเอาไว้เช่นนั้น

สำหรับนักวิชาการสำนักวัฒนธรรมศึกษาคนสำคัญที่วางรากฐานการวิเคราะห์กระบวนการสื่อสารความหมายในแนวทางดังกล่าวก็คือ สจวร์ต ฮอลล์ (Stuart Hall) ในช่วงประมาณทศวรรษที่ 1980 เขาได้เสนอแนวคิดเรื่อง 'การเข้ารหัส/การถอดรหัส' (encoding/decoding) ขึ้นมา โดยที่ฮอลล์และนักวัฒนธรรมศึกษารุ่นหลัง ๆ จึงเริ่มตั้งคำถามว่าการผลิตและบริโภควิเคราะห์ความหมายในกระบวนการสื่อสารไม่จำเป็นต้องเหมือนกันเสมอไป ทั้งนี้เพราะความหมายมิได้ดำรงอยู่ในตัวบท (text) หากแต่ต้องผ่านการตีความ/ถอดรหัสโดยผู้รับสารเสียก่อน เพราะฉะนั้น สำหรับฮอลล์และนักวิชาการสำนักวัฒนธรรมศึกษาแล้ว การวิเคราะห์ตัวบท (textual analysis) เพียงอย่างเดียว ไม่เพียงพออีกต่อไปแล้ว จำเป็นต้องขยายคำอธิบายไปยังผู้บริโภควิเคราะห์ความหมายในกระบวนการสื่อสารด้วย เพราะผู้บริโภควิเคราะห์ความหมายก็คือ "ผู้สร้าง/ผลิตความหมายลำดับที่สอง" หลังจากที่ "ผู้เข้ารหัส" ประกอบสร้างความหมายในขั้นที่หนึ่งแล้ว และที่สำคัญในกระบวนการสื่อสารแต่ละครั้ง ไม่จำเป็นต้องมีความหมายเพียงหนึ่งเดียว หากแต่ด้วยการถอดรหัส

จากจุดยืนและประสบการณ์ของผู้คนที่แตกต่างกัน ทำให้ความหมายที่ถูกประกอบสร้างขึ้นมีความหลากหลาย (polysemy) ไปด้วย

วิลล์ บรูคเคอร์ (Brooker, 1998) ตั้งข้อสังเกตว่า งานเขียนของฮอลล์ นอกจากจะได้รับอิทธิพลจากงานของ ฮอกการ์ต และ วิลเลียมส์ แล้ว ทักษะของเขายังเป็นการพัฒนาแนวคิดต่อออกจากทฤษฎีเรื่อง “การครองความเป็นเจ้าด้านอุดมการณ์” (hegemony) ของ อันโตนิโอ กรัมสซี และแนวคิดเรื่อง “สัญวิทยา” (semiology) ของ โรลองด์ บาร์ธส์ (Roland Barthes) ทั้งนี้ หากจะสรุปความคิดด้านการสื่อสารและวัฒนธรรมศึกษาของฮอลล์ว่ามีสาระสำคัญอย่างไรบ้างนั้น อาจสรุปได้ดังนี้

ประการแรก ฮอลล์มีทักษะที่ปฏิเสธกลุ่มทฤษฎีการสื่อสารของอเมริกันในชื่อ แบบจำลองการถ่ายทอดข่าวสาร (transmission model) หรือที่รู้จักกันในอีกชื่อหนึ่งว่าแบบจำลอง S-M-C-R อันเป็นแบบจำลองที่เชื่อในการสื่อสารทางเดียวจากผู้ส่งสารผ่านช่องทางหนึ่ง ๆ ไปยังผู้รับสาร ทั้งนี้ ฮอลล์อธิบายว่า แบบจำลองนี้มีจุดยืนเรื่องการครอบงำความคิดของผู้ส่งสาร (sender) มีอำนาจและกระทำเหนือผู้รับสาร (receiver) ตรงกันข้าม เขากลับคิดว่า เรื่องของการสื่อสารเป็นเรื่องของ กระบวนการผลิต/แพร่กระจาย/บริโภค/ผลิตซ้ำวัฒนธรรมและความหมายต่าง ๆ (the production/circulation/ consumption/ reproduction of culture and meaning) ซึ่งฮอลล์ได้ให้ทักษะเกี่ยวกับผู้ส่งสารในกระบวนการสื่อสารว่า ผู้ส่งสารมิใช่เป็นผู้ที่ทำหน้าที่ส่งข่าวสาร (transmitter) เท่านั้น หากแต่เป็นผู้ที่ได้เข้ารหัส (encode) ข่าวสารที่ส่งไปด้วย นั่นสะท้อนให้เห็นว่า ผู้ส่งสารได้ทำหน้าที่ทั้งสองอย่างไปพร้อม ๆ กันคือ การเป็นผู้ส่งข่าวสารและการติดตั้งรหัสการถอดความหมายจากสารให้แก่ผู้รับสาร

ประการที่สอง ฮอลล์ได้โต้แย้งแนวคิดของทฤษฎีผลกระทบของสื่อต่อผู้รับสาร (media impact theory) ซึ่งเชื่อว่า ผู้รับสารมีลักษณะตั้งรับ (passive) ต่ออิทธิพลของสื่อ หากแต่เขาได้เสนอแนวคิดเรื่องการเข้ารหัสและการถอดรหัส (encoding/decoding) ที่อธิบายว่า ระบบรหัส (coding system) ของผู้ส่งสารและผู้รับสาร ไม่จำเป็นต้องเป็นรหัสการสื่อสารชุดเดียวกันเสมอไป (ดังจะกล่าวถึงต่อไป) การถอดรหัสมิได้ตั้งแต่ การถอดรหัสด้วยจุดยืนแบบเดียวกับที่ผู้ส่งสารเข้ารหัสมา การถอดรหัสด้วยจุดยืนที่ต้องต่อรองความหมายเสียใหม่ที่แตกต่างไปจากความตั้งใจของผู้ส่งสาร แต่มิได้คัดค้านโดยตรง และการถอดรหัสด้วยจุดยืนที่ต่อต้านหรือขัดแย้งกับความหมายที่ผู้ส่งสารใส่รหัสมา ซึ่งจุดยืนการตีความทั้งสามแบบนี้เกิดขึ้นตลอดเวลาในทุกเวทีของการสื่อสาร เพียงแต่ว่าสัดส่วนของแต่ละจุดยืนจะมากน้อยต่างกันเพียงไรเท่านั้น

และประการสุดท้าย ฮอลล์ปฏิเสธวิธีคิดของนักภาษาศาสตร์ยุคก่อนที่เชื่อว่า ความหมาย (meaning) หรือความเป็นจริง (reality) มีอยู่แล้ว โดยเขากล่าวว่า แท้จริงแล้ว ไม่เคยมีสิ่งๆ ที่เรียกว่า ความเป็นจริง เกิดขึ้นจนกว่าจะมีผู้ที่ประกอบสร้าง (construct) ความเป็นจริง นั้นขึ้นมา และการสื่อสารก็คือ กระบวนการที่มนุษย์แต่ละคนใช้เพื่อประกอบสร้างความเป็นจริงขึ้นมาั่นเอง ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นความเป็นจริงในชุดเดียวกัน

จากคำถามหลักของการศึกษาสัญญาะในส่วนของผู้สร้างหรือเข้ารหัสความหมายก็คือ ความหมายที่อยู่ในสัญญาะได้ถูกสร้างสรรค์และถ่ายทอดความหมายไปสู่ผู้รับสารอย่างไร ส่วนในขั้นตอนการรับสัญญาะของผู้รับสารนั้นจะพิจารณาว่าผู้รับสารถอดความหมายออกมาจากสัญญาะดังกล่าวได้อย่างไร

และดังที่กล่าวแล้วว่า ความสัมพันธ์ระหว่างตัวหมายกับตัวหมายถึงไม่ใช่เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หากแต่เกิดจากการเรียนรู้ และสิ่งที่เป็น “กุญแจ” ในการเชื่อมโยงระหว่างผู้รับสารกับผู้ส่งสารเพื่อให้กระบวนการเข้า/ส่งและถอด/รับความหมายนั้นก็คือ ทั้งสองฝ่ายต้องมี “รหัส” (code) ร่วมกัน

Berger (1982, อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ, 2541: 94) กล่าวว่า รหัสเป็นแบบแผนขั้นสูงของความสัมพันธ์ระหว่างสัญญาะต่างๆ หรือกล่าวโดยง่ายคือ เราจะนำเอาสัญญาะย่อยต่างๆ มาสัมพันธ์กันอย่างไร ซึ่งแบบแผนนี้จะทำหน้าที่เป็นโครงสร้างที่อยู่ในสมองของเรา และจะทำงานในการรับรู้และตีความเมื่อเราเปิดรับสัญญาะต่างๆ และเมื่อผู้ส่งสารได้ส่งสารมายังผู้รับสารแล้ว ไม่จำเป็นว่าผู้ส่งและผู้รับสารจะต้องมีรหัสชุดเดียวกันเสมอไป แต่ที่ยังสามารถสื่อสารกันได้ก็เพราะว่ามีรหัสที่คล้ายคลึงกัน แต่ไม่จำเป็นต้องเหมือนกันทุกประการ ด้วยเหตุนี้การถอดรหัสจึงจำเป็นต้องเหมือนกับผู้ส่งหรือไม่ใช่เรื่องของความผิดพลาด หากแต่เป็นเรื่องของการถอดรหัสที่แตกต่างไปจากผู้ส่งเท่านั้น

กล่าวโดยสรุป แนวคิดเรื่องการเข้ารหัสและการถอดรหัสของฮอลล์แสดงให้เห็นว่า ความหมายของวัตถุใดๆ ก็ตามจะเกิดการสร้างความหมายได้ 2 ชั้นโดยในขั้นแรกนั้นเกิดจากการที่ผู้ส่งสารได้ประกอบสร้างความหมายมาและในขั้นที่ 2 ความหมายจะเกิดขึ้นอีกครั้งจากการที่ผู้รับสารรับสารมาและถอดรหัสซึ่งอาจถอดรหัสความหมายเหมือน ต่อรอง หรือแตกต่างกันไปจากผู้ส่งสารก็ได้ ซึ่งตามแนวคิดของฮอลล์นั้นมองว่า ผู้รับสารมีความหลากหลาย และแตกต่างกัน (heterogeneity) จึงไม่จำเป็นที่ผู้รับสารทุกคนต้องตีความไปในทิศทางเดียวกัน เมื่อพิจารณา ร่วมกับแนวคิดเรื่องชนชั้นและทุนของบูร์ดิเยอ ผู้วิจัยนำมาประกอบกันเพื่อเป็นแนวทางในศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นกับอำนาจในการควบคุมกำหนดการเข้ารหัสความหมายฟุตบอลในสังคมไทย และในส่วนของผู้รับสารแต่ละชนชั้นมีการอ่านความหมายหรือตีความเรื่องฟุตบอล

เหมือนหรือแตกต่างกัน อย่างไร และส่งผลต่อแบบแผนในการบริโภควัฒนธรรมฟุตบอลในกลุ่มผู้รับสารอย่างไร ซึ่งในประเด็นหลังนี้ผู้วิจัยได้นำแนวคิดของเดวิด มอร์เลย์ (David Morley) มาร่วมศึกษาด้วย

5. แนวคิดเรื่องการศึกษาผู้รับสารแนวใหม่ของของเดวิด มอร์เลย์ (David Morley)

ในอดีตที่ผ่านมา การศึกษาเรื่องสื่อได้พัฒนาจากสาขาเล็ก ๆ ของศาสตร์แห่งสังคมวิทยา และขยับขยายตัวขึ้นมาเป็นสาขาวิชาที่ใหญ่ขึ้น หลากหลาย ซับซ้อน และเป็นตัวเอง ทว่าในยุคแรกนั้น มักให้ความสนใจกับปัญหาในแนว “ผลกระทบ” ด้วยความเชื่อในความทรงพลังของสื่อที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับปัญหาสังคมต่าง ๆ ว่า เช่น เพศ ความรุนแรง ศีลธรรม และผลกระทบต่อเด็ก/เยาวชน ทำให้สื่อถูกมองในแง่ลบ ถึงแม้ว่าผลการวิจัยระยะหลังจะปฏิเสธสมมติฐานในเรื่อง “ผลกระทบโดยตรง” (direct effects) ก็ตามที่

ในยุคทศวรรษที่ 1930 นั้น จุดเน้นของงานวิจัยยังยึดติดอยู่ที่บทบาทของการโฆษณาชวนเชื่อ (propaganda) ของลัทธิคอมมิวนิสต์ในยุโรปทั้งในแบบฟาสซิสต์ และสตาลินิสต์ ในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งแบบจำลองการสื่อสาร “เข็มฉีดยา” (hypodermic needle model) กำลังเป็นที่นิยม ด้วยแนวคิดหลักเรื่องการกระตุ้น - การตอบสนอง ทว่าผลจากการทดสอบหลายต่อหลายครั้งกลับไม่พบ อิทธิพลที่ส่งผลโดยตรงแต่อย่างใด หากยังพบว่ายังมีปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องต่อผลกระทบด้วย เช่น ครอบครัว กลุ่มเพื่อน หรือสถาบันสังคมอื่น ๆ กระทั่งทศวรรษที่ 1950 งานศึกษาเรื่องผลกระทบของสื่อพบว่า ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับบุคคลนั้น มิได้ส่งผลจากแหล่งสารถึงผู้รับโดยตรง แต่จะส่งผ่านบุคคลที่มีอิทธิพลในกลุ่มต่าง ๆ ที่เรียกว่าผู้นำทางความคิด (opinion leaders) อีกทอดหนึ่ง ซึ่งเป็นที่มาของแนวคิดการสื่อสารสองจังหวะ (two-step flow) ขณะที่แนวคิดเดิมเรื่องการกระตุ้น - ตอบสนองนั้นก็พบว่ามีส่วนในฐานะที่เป็นปัจจัยเสริมมากกว่าที่จะมีอิทธิพลไปเปลี่ยนทัศนคติของบุคคล อย่างไรก็ตามการศึกษาถึงอิทธิพลของสื่อก็ยังคงมีอย่างต่อเนื่อง (Whannel, 1998: 224-225) จนกระทั่งทศวรรษที่ 1960 ปรากฏว่ามีแนวการศึกษาที่โดดเด่นอย่างน้อย 2 แนวทางสำคัญ คือ

1. แนวทางการใช้สื่อเพื่อสนองตอบความพึงพอใจ (uses and gratifications approach) เป็นแนวการศึกษาที่พัฒนาขึ้นมาโดยนักวิชาการหลายท่าน อาทิ Elihu Katz, Jay G. Blumler และ Karl-Erik Rosengren ในแวดวงสื่อมวลชนศึกษาอเมริกัน แนวการศึกษานี้เสนอขึ้นมาภายใต้แนวคิดพื้นฐานที่ว่าเนื้อหา ข่าวสาร จากสื่อสมัยใหม่ไม่อาจจะก่อผลกระทบใดๆ ต่อบุคคล หรือใครก็ตามที่ไม่ได้ใช้สื่อเหล่านั้นในชีวิตประจำวัน ดังนั้นจากคำถามนำที่เคยถามว่า “สื่อทำอะไรกับคนบ้าง” (What do the media do to people?) ก็เลยเปลี่ยนมาใช้คำถาม “คนทำอะไรสื่อ” (What do people do with the media?) ทดแทน

2. สำหรับอีกแนวคิดหนึ่งคือ แบบจำลองการใส่รหัส/การถอดรหัส (encoding/decoding model) ซึ่ง Stuart Hall นักวิชาการคนสำคัญแห่งสำนักวัฒนธรรมศึกษา มหาวิทยาลัยเบอร์มิงแฮม (the Centre for Contemporary Cultural Studies หรือ CCCS) ในอังกฤษพัฒนาขึ้นมา โดย Hall เสนอว่าในการศึกษาสื่อสารมวลชนนั้นจะต้องทำการวิเคราะห์กระบวนการสื่อสารทั้งระบบ กล่าวคือ จะต้องเปิดโปงอำนาจของสื่อมวลชนที่นำเสนอ และกำหนดความหมายเชิงอุดมการณ์ผ่านตัวบท และทำความเข้าใจผู้ชมในฐานะเป็น “นักถอดรหัสที่ตื่นตัว” (active decoder) ผู้ซึ่งไม่จำเป็นที่จะต้องยอมรับสารหรือความหมายแห่งอุดมการณ์ทางสังคมบางชุดที่ถูกกำหนด/ใส่รหัสอย่างแบบยล ซึ่งเขาสามารถตีความ/จัดการกับสารหรือความหมายดังกล่าวได้อย่างสร้างสรรค์และแตกต่างหลากหลาย นอกจากนั้น ตำแหน่งที่ถูกกำหนดให้รับรู้ผ่านตัวบทนั้น ๆ จะต้องได้รับการพิจารณาควบคู่กันไป (Stuart Hall อ้างถึงใน วสันต์ ปัญญาแก้ว, 2543: 14) ‘

แม้ว่าโดยพื้นฐานของแนวคิดทั้ง 2 แนวทางต่างก็ปฏิเสธการใช้คำถามแบบเดิมที่ว่า “สื่อทำอะไรกับคน” อย่างไรก็ตามยังมีข้อแตกต่างระหว่าง 2 แนวทางที่สำคัญก็คือ ขณะที่แนวทางการใช้เพื่อสนองตอบความพึงพอใจ (uses and gratifications approach) จะใช้หน่วยวิเคราะห์ในระดับปัจเจกบุคคลและสนใจปัจจัยเชิงจิตวิทยาที่อยู่ภายในตัวบุคคล ส่วนสำนักวัฒนธรรมศึกษา (CCCS) สนใจหน่วยวิเคราะห์เป็นกลุ่มคน นั่นคือ “คน และ บริบท” เช่น การศึกษาการชมและใช้สื่อโทรทัศน์ในครัวเรือน เป็นต้น อีกทั้งยังได้ขยายการศึกษาที่มีมิติทางวัฒนธรรมกับการใช้สื่อด้วย นอกจากนี้ สำนักเบอร์มิงแฮมนั้นไม่ได้มองผู้รับสารอย่างในลักษณะ “มวลชน” (mass) ที่มีลักษณะคล้าย ๆ กัน ด้รับผลกระทบเหมือน ๆ กัน แต่เห็นว่า ผู้ชมมีประสบการณ์ภูมิหลังชีวิตที่แตกต่างกัน และการตีความหมายตัวบทจากสื่อ นั้น ผู้ชมก็ยังสามารถได้นำเอา “ประสบการณ์ชีวิตของตนเอง” ที่เรียกว่า “extra-textual determinants” เข้ามาเป็นปัจจัยในการตีความด้วย และเนื่องจากการเห็นความสำคัญของผู้รับสาร (audiences) ทำให้นักวิชาการของสำนักนี้ ทำวิจัยโดยต้องมีผู้รับสารเป็นส่วนหนึ่งอยู่เสมอ (กาญจนา แก้วเทพ, 2544: 296)

จากข้อเสนอ 2 แนวทางที่สำคัญข้างต้น ได้มีการพัฒนาแนวคิด และแนวการศึกษาที่เรียกว่า การศึกษาผู้ชมแนวใหม่ (the new audience studies) ในช่วงต้นทศวรรษ 1980 โดยมุ่งเน้นที่การประยุกต์ใช้วิธีการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) เป็นสำคัญ จากเดิมที่ใช้แบบสอบถาม หรือวิธีสัมภาษณ์เจาะลึกเพื่อศึกษาทำความเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้อ่านกับตัวบทสื่อมวลชน จนล่วงสู่ทศวรรษที่ 1990 จึงขยายขอบเขตประเด็นปัญหาไปสู่การบริโภค/การใช้เทคโนโลยีการสื่อสารสมัยใหม่ในอีกมิติหนึ่ง กล่าวคือ เทคโนโลยีการสื่อสารสมัยใหม่ในตัวของมัน

เองถูกพิจารณาว่า มีความหมายไม่ต่างไปจากตัวบท/เนื้อหาที่จะถูกบุคคลจัดการ ตีความ ให้ ความหมาย และใช้ในชีวิตประจำวันของพวกเขาเช่นกัน (วสันต์ ปัญญาแก้ว, 2542: 22-23)

สำหรับแนวคิดผู้ชมหรือผู้รับสารแนวใหม่นั้น มีนักวิชาการท่านหนึ่งที่มีความโดดเด่นอย่างมากก็คือ เดวิด มอร์เลย์ (David Morley) ผู้ซึ่งเป็นนักวิชาการของสำนักวัฒนธรรมศึกษา มหาวิทยาลัย เบอร์มิงแฮม (CCCS) ที่สังกัดสายเศรษฐศาสตร์การเมืองเชิงวิพากษ์ (Critical Cultural Studies) ซึ่งเขาให้ความสนใจเป็นพิเศษในการวิเคราะห์ห้วงค์ประกอบการสื่อสารโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การวิเคราะห์ในมิติผู้รับสาร

มอร์เลย์ เป็นบุคคลผู้ริเริ่มการศึกษาผู้ชมโทรทัศน์แนวใหม่ในโครงการ The “Nationwide” Audience ที่ใช้วิธีการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) โดยเน้นการสัมภาษณ์เจาะลึก และการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ผลจากการศึกษาค้นคว้าพบว่า การชมรายการโทรทัศน์ในบ้าน นั้นเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางสังคมที่ซับซ้อนอย่างยิ่ง

ประเด็นสำคัญที่มอร์เลย์พบก็คือ ในตัวของสื่อโทรทัศน์เองมิได้มีความหมายอย่างไรเลย หากปราศจากผู้ชม ซึ่งผู้ชมจะใช้ประสบการณ์ชีวิต ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรม และ ความรู้สึกนึกคิดที่แตกต่างของเขาในการตีความสร้างความหมายรายการโทรทัศน์เหล่านี้ ดังนั้น ในสถานการณ์ สถานที่ เวลา เงื่อนไขทางวัฒนธรรม และความสัมพันธ์ทางสังคมต่างมีส่วนสำคัญ ต่อการทำความเข้าใจกิจกรรมการชมรายการโทรทัศน์ (กาญจนา แก้วเทพ, 2544: 182)

มอร์เลย์ให้ความเห็นที่น่าสนใจว่า การศึกษาผู้รับสารในแนวทางวัฒนธรรมศึกษาควรที่ จะต้องเปลี่ยนแปลงกระบวนการทัศน์อย่างยิ่ง ด้วยการให้ความสำคัญต่อการประยุกต์ใช้แนวคิดและ วิธีวิทยาจากสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในระดับ ชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ มอร์เลย์ยังวิพากษ์นักวัฒนธรรมศึกษาบางส่วนที่ยังคงให้ความสำคัญ และสนใจการวิเคราะห์อุดมการณ์ทางสังคมด้วยการวิเคราะห์ตีความระบบปิดของความหมาย จากเรื่องราวที่ปรากฏทางสื่อโทรทัศน์ (สุระ ศรีศศิ, 2550: 26) กล่าวอีกนัยหนึ่ง มอร์เลย์เห็นว่าการศึกษาผู้รับสาร (โทรทัศน์) แนวใหม่จะต้องเน้นการทำความเข้าใจในกิจกรรมการชมรายการ โทรทัศน์ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันตามความเป็นจริง และต้องให้ความสำคัญกับบริบทและเงื่อนไข ต่าง ๆ ของผู้ชมผู้รับสารอย่างจริงจัง (วสันต์ ปัญญาแก้ว, 2542: 17)

ทั้งนี้ กาญจนา แก้วเทพ (กาญจนา แก้วเทพ, 2544: 182, อ้างถึงในสุระ ศรีศศิ, 2550: 26-27) สรุปจุดยืนในการวิเคราะห์ผู้รับสารของเดวิด มอร์เลย์ (David Morley) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. มอร์เลย์มีความเชื่อว่าผู้รับสารมีลักษณะได้ทั้งเป็นผู้กระทำ (active) และผู้ถูกกระทำ (passive) ไปพร้อม ๆ กัน ดังนั้นสิ่งที่สำคัญในการวิเคราะห์ผู้รับสารของมอร์เลย์ก็คือแง่มุมใดที่ผู้รับสารสามารถเป็นผู้กระทำ และในแง่มุมใดที่ผู้รับสารจะเป็นผู้ถูกกระทำ

2. มอร์เลย์เน้นว่าในการวิเคราะห์ผู้รับสารนั้นไม่สามารถที่จะแยกขาดการวิเคราะห์สารกับการวิเคราะห์ผู้รับสารออกจากกัน หากทว่าต้องทำการวิเคราะห์ร่วมกันเสมอ ซึ่งแนวทางการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างผู้รับสารและเนื้อหาสารนั้น ในด้านหนึ่งสารหรือตัวบท (text) ไม่ได้มีการใส่ความหมายเพียงความหมายเดียว แต่จะกำหนดความหมายที่หลากหลายไว้ชุดหนึ่ง (structured polysemy) ส่วนในด้านของผู้รับสารหรือ “ผู้อ่าน” เองก็จะมีอิสระในการเลือกตีความหมายได้ อย่างไรก็ตามการตีความของ “ผู้อ่าน” ไม่ได้ไร้ขอบเขตอย่างสิ้นเชิง แต่จะต้องอยู่ภายใต้กรอบโครงสร้างของความหมายที่หลากหลายที่ปรากฏอยู่ในตัวบทนั้น

3. มอร์เลย์ไม่เห็นด้วยกับนักทฤษฎีสายวิพากษ์ (Critical Theory) ที่กำลังมีอิทธิพลในช่วง ค.ศ. 1960 – 1970 ที่มีความเชื่อพื้นฐานว่าสถาบันสื่อสารมวลชนเป็นกลไกรูปแบบหนึ่งของกลุ่มผู้ปกครองและสื่อมวลชนมีพลังอย่างมากคล้ายกับแนวคิดพื้นฐานการศึกษาผลกระทบของสื่อของกลุ่ม Impact Study ดังนั้นสื่อมวลชนจึงมีบทบาทหน้าที่ในการตอบสนองตามความต้องการของกลุ่มผู้ปกครอง โดยสื่อมวลชนจะทำหน้าที่เป็นตัวหล่อหลอมความคิด ความเชื่อ และการปฏิบัติของผู้คนไปตามเจตจำนงของผู้ปกครอง ซึ่งมอร์เลย์เห็นว่าทฤษฎีกลุ่มนี้มีจุดอ่อนอยู่ที่การมองข้ามศักยภาพของผู้รับสารที่สามารถเป็น “ผู้กระทำการทางสังคม” (social agent) โดยที่พวกเขาามีวิธีการเลือกตีความชุดข้อมูลข่าวสาร (range of information) ที่สื่อมวลชนนำเสนอมาให้ได้

4. มอร์เลย์ให้ความสนใจในผลกระทบระยะยาว (long – term effect) ที่เกิดขึ้นจากการรับสาร โดยเขาสนใจผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างการก่อตัวเป็น “ตัวตน” (subject) ของผู้รับสาร (constituted subject) ที่มีปฏิสัมพันธ์กับวาทกรรมพิเศษ (specific discourse) แต่ละชุดจากสื่อ ซึ่ง ผลที่ได้ก็คืออัตลักษณ์ (identity) ต่าง ๆ นั้นเอง อาทิ จากชุดวาทกรรมของนักฟุตบอลที่ปรากฏในสื่อ ผู้รับสารจะสร้างอัตลักษณ์ความเป็นนักฟุตบอลขึ้นมาว่านักฟุตบอลนั้นควรมีลักษณะอย่างไร เช่น ต้องมีร่างกายที่แข็งแรง มีทักษะการเล่นด้วยเท้าที่ยอดเยี่ยม ต้องทุ่มเทในการฝึกซ้อมอย่างเต็มที่ ฯลฯ

ทั้งนี้มอร์เลย์ อธิบายเพิ่มเติมว่า สิ่งเหล่านี้เป็นวิธีการที่สังคมสมัยใหม่ใช้ในการสร้างอัตลักษณ์ให้แก่บุคคล อย่างไรก็ตาม วัตถุประสงค์ต่าง ๆ จากสื่อมวลชนที่นำไปสู่การสร้างอัตลักษณ์

ของ บุคคลนั้นมีความหลากหลาย ดังนั้นอัตลักษณ์ที่เกิดขึ้นจึงเป็นผลึกที่เกิดมาจากกระบวนการทำงานของวาทกรรมที่หลากหลายเหล่านี้

อย่างไรก็ตาม ต้องตระหนักว่า ไม่มีวาทกรรมจากสื่อชุดใดที่สามารถผูกขาดการ “เรียกเพื่อกำหนดตัวตน” (interpellation) ของบุคคลได้ตลอดเวลา ดังนั้นในเนื้อหาของสื่อมวลชนจึงเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่มีลักษณะเป็นเวทีแห่งการต่อสู้ ช่วงชิง และเรียกร้องการสถาปนาตัวตนของบุคคลอยู่ตลอด

แม้ว่าแนวคิดการวิเคราะห์ผู้รับสารของมอร์เลย์ จะเน้นการศึกษาที่สื่อมวลชนประเภทโทรทัศน์เป็นหลักก็ตาม อย่างไรก็ตาม แนวคิดของเขาสามารถที่จะขยายไปสู่การวิเคราะห์ผู้รับสารจากสื่อรูปแบบอื่น ๆ ได้ ดังที่ผู้วิจัยจะนำแนวคิดของมอร์เลย์มาประยุกต์ใช้ในการศึกษาในครั้งนี้

สำหรับเกณฑ์ในการวิเคราะห์ผู้รับสารที่มอร์เลย์เสนอไว้มีด้วยกัน 4 ประการดังนี้

1. การวิเคราะห์ผู้รับสาร มีหลักการสำคัญดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 การศึกษาโครงสร้างทางสังคมของผู้รับสาร ได้แก่ การใช้เกณฑ์ทางประชากรศาสตร์ เช่น เพศ อายุ รายได้ ระดับการศึกษา สถานภาพทางสังคม และชนชั้น เข้ามาวิเคราะห์โดยมีแนวคิดเบื้องหลังว่า คนที่มีชนชั้นที่แตกต่างกัน (รวมทั้งตัวแปรอื่น ๆ) จะสามารถเข้าถึงและตีความได้แตกต่างกัน เช่น กลุ่มผู้ชมที่มีรายได้หรือมีชนชั้นที่แตกต่างกันนั้นสามารถที่จะเข้าถึงสื่อและมีการตีความหมายเนื้อหาฟุตบอลแตกต่างกันอย่างไร

1.2 การศึกษาจุดยืนทางการเมืองและวัฒนธรรมของผู้รับสาร เพื่อให้การกำหนดขอบเขตคุณลักษณะของประชากรที่ทำการศึกษาให้แคบลง มอร์เลย์จึงเสนอให้ใช้เกณฑ์ที่มีความเจาะจงมากขึ้น เช่น ใช้จุดยืนทางการเมืองและวัฒนธรรม (politic/cultural disposition) มาพิจารณาว่ากลุ่มผู้รับสารที่มีจุดยืนดังกล่าวแตกต่างกัน จะมีการรับสารแตกต่างกันอย่างบ้าง เช่น อาจเปรียบเทียบมุมมองความคิดเห็น และทัศนคติของกลุ่มชนชั้นสูง กลาง และล่างว่ามีลักษณะที่แตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร และมีมากน้อยเพียงใด

1.3 การศึกษาการเข้าถึงตัวบทที่เกี่ยวข้อง (access to relevant text) หลักการดังกล่าวนี้มักถูกละเลยไปในการศึกษาพฤติกรรมการเปิดรับสาร (exposure behavior) เนื่องจากมักคิดกันว่า พฤติกรรมการเปิดรับสารนั้นเกิดขึ้นจากปัจจัยภายใน (เชิงจิตวิทยา) เป็นหลัก เช่น ความสนใจ ทัศนคติ ฯลฯ แต่ในโลกของความเป็นจริงนั้นยังมีปัจจัยภายนอกที่เป็นตัวแปรแทรกใน

การเปิดรับสารอยู่เสมอ เช่น ผู้ที่มีฐานะร่ำรวย อาจมีกำลังซื้อและการเข้าถึงสื่อมวลชนได้มากกว่า ผู้ที่มีฐานะยากจน บุคคลที่มีเวลาว่างมากกว่าอาจเข้าถึงการใช้สื่อที่หลากหลายกว่าผู้ที่ต้องทำงานอย่างหามรุ่งหามค่ำ เป็นต้น

2. การศึกษากระบวนการรับรู้ของผู้รับสาร (perception of audience) มอร์เลย์ได้จำแนกเป็น 4 ขั้นตอนหลังจากที่ได้ทำการเปิดรับตัวบท อันประกอบด้วย

2.1 การจดจำได้ (recognition)

2.2 การเข้าใจในเนื้อหาสาร (comprehension)

2.3 การตีความหมายจากสาร (interpretation) ซึ่งจะขึ้นกับวัฒนธรรมในการถอดรหัสของผู้รับสารอย่างมาก

2.4 การมีปฏิริยาตอบสนอง (response)

จากขั้นตอนทั้ง 4 ขั้นตอนดังกล่าวจะเป็นตัวที่กำหนดว่า ผู้รับสารจะนำข่าวสารหรือความรู้ที่ได้รับจากสื่อไปปฏิบัติตามหรือไม่ อย่างไร และจะปฏิบัติตามมากน้อยแค่ไหน เช่น เมื่อผู้รับสารที่เห็นโฆษณาถึงรองเท้าเล่นฟุตบอลรุ่นใหม่จะมีปฏิริยาตอบสนองด้วยการไปซื้อรองเท้ารุ่นดังกล่าวมาหรือไม่ อย่างไร

3. การศึกษาพฤติกรรมกรรมการบริโภคสื่อ (media consumption) สามารถแบ่งได้ดังนี้

3.1 ความสนใจในการเปิดรับ (attention) เป็นการศึกษาว่าผู้รับสารมีความสนใจในการเปิดรับสื่อหรือไม่ ซึ่งความสนใจนั้นอาจมีความสนใจในประเภทของสื่อ (เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ฯลฯ) หรือเป็นความสนใจในประเภทของเนื้อหาในสื่อ (เช่น ทีม ตัวนักฟุตบอล แบบแผนการเล่น การซื้อตัวผู้เล่น ผลการแข่งขัน ฯลฯ)

3.2 ลักษณะการคิดไตร่ตรองระหว่างดู/ชม/ใช้สื่อ (reflexive) เป็นการศึกษาว่าผู้รับสารที่เปิดรับสื่อแล้วมีลักษณะอย่างไร เช่น เชื่อถือเต็มที่ หรือเชื่อบ้างไม่เชื่อบ้าง หรือดู/ชมแล้วไม่เชื่อเลย เป็นต้น ซึ่งลักษณะการคิดไตร่ตรองดังกล่าวจะมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับมิติดผลกระทบของสื่อเป็นอย่างมาก

3.3 ช่วงเวลาที่ดู (temporal organization) การศึกษาถึงช่วงเวลาที่ถูกดู/ชมของผู้รับสารนั้นอาจให้ความหมายที่ไปไกลกว่าการตอบคำถามว่า ผู้รับสารเปิดรับรายการต่าง ๆ ในช่วง

เวลาไหน ใช้เวลาไปเท่าไร ซึ่งมีนัยที่สำคัญที่หมายความว่า สื่อมวลชนได้เข้ามาจัดระบบวิธีการดำเนินชีวิตประจำวันของผู้รับสารได้อย่างไรบ้าง

3.4 กิจกรรมที่ทำระหว่างการใช้สื่อ จากข้อค้นพบของมอร์เลย์ที่ว่า ผู้รับสารที่มีวัย เพศ และชนชั้นที่แตกต่างกัน จะมีกิจกรรมระหว่างการใช้สื่อที่แตกต่างกัน เช่น ผู้รับสารบางกลุ่ม อาจนั่งชมเกมฟุตบอลไปพร้อม ๆ กับการจิบเบียร์ราคาแพง แต่ในบางกลุ่มอาจต้องยืนดูตามร้านอาหารริมทางเท้า เป็นต้น

การวิเคราะห์ผลกระทบที่มีต่อผู้รับสาร ในแง่มุมนี้มิได้เป็นการศึกษาว่าผู้รับสารได้รับผลกระทบจากการเปิดรับสื่ออย่างไรเท่านั้น หากแต่ยังหมายรวมถึงการวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของสื่อที่มีต่อผู้รับสารว่าผู้รับสารนั้นบริโภคสื่อเพื่ออะไร

กล่าวโดยสรุป ในการศึกษาของกลุ่มผู้รับสารหรือผู้บริโภคสื่อฟุตบอลในครั้งนี้ ผู้วิจัยจะใช้แนวคิดผู้รับสารแนวใหม่ประกอบการวิเคราะห์ แม้ว่าแนวคิดการวิเคราะห์ผู้รับสารของมอร์เลย์ จะเน้นการศึกษาที่สื่อมวลชนประเภทโทรทัศน์เป็นหลักก็ตาม อย่างไรก็ตาม แนวคิดของเขาสามารถที่จะขยายไปสู่การวิเคราะห์ผู้รับสารจากสื่อรูปแบบอื่น ๆ ได้ ดังที่ผู้วิจัยจะนำแนวคิดของมอร์เลย์มาประยุกต์ใช้ในการศึกษาในครั้งนี้โดยเปลี่ยนจุดยืนการศึกษา ด้วยการศึกษาการบริโภคสื่อฟุตบอลในกลุ่มผู้รับสาร/ผู้บริโภค สำหรับสาระสำคัญที่ผู้วิจัยสนใจในส่วนนี้คือ ความแตกต่างทางชนชั้นของผู้บริโภคฟุตบอลมีผลต่อแบบแผนการบริโภคฟุตบอลและการรับรู้ตีความหมายฟุตบอลอย่างไรบ้าง โดยที่ตัวผู้วิจัยเองจะลงไปมีส่วนร่วม (participation) หรือเข้าไปร่วมสังเกตการณ์ (observation) กับกลุ่มตัวอย่าง ด้วยเหตุผลที่สำนักวัฒนธรรมศึกษาเสนอว่า “สาร” นั้นอาจจะถูกผลิตขึ้นมา โดยการใส่รหัสบางอย่างของผู้ผลิต หรือผู้ส่งสาร ในบริบทหนึ่ง แต่เมื่อมาถึงมิติของการรับแล้ว “สาร” ดังกล่าวจะถูกผลิตขึ้นมาอีกครั้งในอีกบริบทหนึ่ง ที่มีผลต่อการถอดรหัสของผู้รับสารเป็นสำคัญ ดังนั้นผู้วิจัยจึงต้องลงไปสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมด้วยตัวเอง เพื่อศึกษา “การตีความ” (interpretation) หรือการถอดรหัสของผู้รับสารในบริบทที่แตกต่างกันไป

6. แนวคิดบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารในด้านอุดมการณ์ (ideological communication)

แนวคิดเรื่องอุดมการณ์เริ่มปรากฏขึ้นในราวคริสต์ศตวรรษที่ 18 หรือที่มักเรียกกันว่าเป็นยุคแห่งการ “รู้แจ้ง” (Enlightenment) จากผลงานของ Karl Marx and Friedrich Engels ซึ่งภายหลังได้กลายมาเป็นเครื่องมือสำคัญในการวิเคราะห์สังคมในกลุ่มนักคิดแนวมาร์กซิสต์ (Brooker, 2003: 133)

นักคิดแนวมาร์กซิสม์มองสังคมเชิงโครงสร้างที่มีแบบแผนความสัมพันธ์อย่างชัดเจน และวิธีคิดในเชิงทฤษฎีวิวัฒนาการทางสังคมที่วิเคราะห์ประวัติศาสตร์ความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางการผลิต ซึ่งเป็นประวัติศาสตร์การต่อสู้ทางชนชั้น ดังนั้นฐานคิดเรื่องอำนาจของมาร์กซิสม์จึงเป็นเรื่องอำนาจในระดับมหภาคทั้งที่ทำหน้าที่กดขี่ อารังความสัมพันธ์ทางการผลิตที่ไม่เท่าเทียมและอำนาจในการปฏิวัติระบบเศรษฐกิจ การเมือง (กฤษฎา บุญชัย, 2548) ซึ่งความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมดังกล่าว เกิดขึ้นจากโครงสร้างของสังคมที่มีองค์ประกอบความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างพื้นฐานซึ่งก็คือ ฐานเศรษฐกิจกับโครงสร้างส่วนบน ซึ่งก็คือ การเมือง กฎหมาย และอุดมการณ์ โดยทั้งนี้ นักคิดแนวมาร์กซิสม์มองเป้าหมายอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจโดยชนชั้นผู้ถูกกดขี่ ซึ่งก็คือชนชั้นกรรมาชีพ

สำหรับนักคิดที่สนใจในเรื่องอุดมการณ์นั้นมีอยู่อย่างมากมาย นอกเหนือไปจาก Karl Marx แล้วก็ยังมี Lenin, Gramsci, Althusser, Ansart, Gouldner ฯลฯ ซึ่งในการศึกษาชิ้นนี้ได้ใช้แนวคิดเรื่องอุดมการณ์ของ Louis Althusser เป็นหลักในการวิเคราะห์อุดมการณ์ความเป็นชนชั้นในกีฬาฟุตบอล

งานศึกษาของหลุยส์ อัลธูแซร์ (Louis Althusser) เป็นงานบุกเบิกชิ้นสำคัญของแนวการศึกษามาร์กซิสม์ในยุคหลังที่ผสมผสานทฤษฎีของ Marx เข้ากับสำนักโครงสร้างนิยม หรืออาจเรียกว่าเป็นมาร์กซิสม์เชิงโครงสร้าง (Structural Marxism) จนเขาได้รับการยอมรับว่าเป็นมาร์กซิสม์ใหม่ (Neo - Marxism) ที่โดดเด่นที่สุดคนหนึ่ง โดยเฉพาะงานศึกษาเรื่อง “อุดมการณ์และกลไกอุดมการณ์ของรัฐ” (Ideology and Ideological State Apparatuses) ในปี 1970 ที่ทำความเข้าใจถึงกลไกอำนาจทางอุดมการณ์ในการครอบงำ กำกับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมได้ลึกซึ้งซึ่งสามารถนำมาวิเคราะห์กระบวนการต่อสู้ทางอุดมการณ์ระหว่างรัฐ / ผู้ปกครองกับประชาชนได้อย่างชัดเจน

อัลธูแซร์ได้ตั้งคำถามต่อแนวคิดมาร์กซิสม์ก่อนหน้านี้นี้ ที่มองฐานเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดอย่างตายตัว โดยโครงสร้างส่วนบนจะถูกกำหนดโดยโครงสร้างส่วนล่าง แต่อัลธูแซร์กลับสนใจไปที่อุดมการณ์ในฐานะเป็นโครงสร้างส่วนบน ซึ่งมีบทบาทในการกำหนดความโครงสร้างส่วนล่างด้วยเช่นกัน หรือทั้งส่วนล่างและบนต่างกำหนดซึ่งกันและกัน อัลธูแซร์เสนอว่า สังคมเป็นระบบที่ประกอบด้วยมิติต่าง ๆ เช่น เศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม อุดมการณ์ ทุกมิติต่างมีความสำคัญเท่าเทียมกัน และต่างมีอิสระ ที่จะเคลื่อนไหวไปได้ในระดับหนึ่ง (relative autonomy) (กาญจนา แก้วเทพ, 2548: 324) แต่อย่างไรก็ตามถึงที่สุดแล้ว อัลธูแซร์ก็ยังไม่หลุดไปจากแนวคิดมาร์กซิสม์ที่มองว่า ตัวกำหนดสุดท้ายยังเป็นฐานเศรษฐกิจที่เป็นโครงสร้างส่วนล่าง (Althusser, 1971: 9)

อัลธูแซร์ได้นำเสนอแนวคิดใหม่ในการวิเคราะห์องค์ประกอบของสังคม (social formation) ว่าสังคมประกอบด้วย 3 ปฏิบัติการ คือปฏิบัติการทางเศรษฐกิจ การเมือง อุดมการณ์ และสิ่งที่เขาสนใจมากที่สุดคือ ปฏิบัติการด้านอุดมการณ์ (ideological practice) (กาญจนา แก้วเทพ, 2548: 324) ซึ่งในขณะที่อันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) สนใจเรื่องพื้นที่การศึกษา โครงสร้างส่วนบนหรือจิตสำนึก หากทว่า อัลธูแซร์ สนใจที่จะขยายต่อว่า แล้วการครอบงำจิตสำนึก โดยชนชั้นปกครอง / รัฐ (state) นั้นทำได้อย่างไร ซึ่งเขาอธิบายว่าเป็นการทำงานของอุดมการณ์ นั่นเอง

ทั้งนี้ อัลธูแซร์ปฏิเสธความคิดของมาร์กซิสม์แบบดั้งเดิมที่ว่า อุดมการณ์คือ จิตสำนึกที่ ผิดพลาด (false consciousness) หรือเป็นความคิดที่ชนชั้นปกครอง/นายทุนครอบงำไปใน ความคิดของประชาชน โดยเขาอธิบายว่า ในขณะที่คนเราตั้งอยู่ในสังคม และต้องมีปฏิสัมพันธ์ ระหว่างตัวเรากับคนอื่นหรือสังคม เราต้องมีกรอบแนวคิด (conceptual framework) หรือ วิธีการ บางอย่างในอันที่จะทำให้เราสร้างประสบการณ์หรือเข้าใจความหมาย รวมทั้งก่อรูปเป็นจิตสำนึก ของเราขึ้นมา ซึ่งอัลธูแซร์กล่าวว่า วิธีการที่คนเราทำความเข้าใจกับการกระทำของตนเอง คิดถึง ตนเอง คิดถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวเองกับสังคม นั่นคือสิ่งที่เรียกว่า “อุดมการณ์” (ideology) ดังนั้น อุดมการณ์จึงมิใช่ความคิด หากแต่เป็นกรอบแนวคิดในการเข้าใจตัวเรา เข้าใจโลก และ เข้าใจสังคม หรือดังที่ กาญจนา แก้วเทพ (2548) ใช้ความเปรียบว่า หากเทียบกับคอมพิวเตอร์ สมัยใหม่แล้ว อุดมการณ์ไม่ใช่ข้อความในไฟล์ แต่เป็นตัวซอฟต์แวร์ในการสื่อสารเลยทีเดียว

สำหรับ กลยุทธ์ของการสร้างอุดมการณ์นั้น จะผสมผสานด้วยกัน 3 ประการ กล่าวคือ การสร้างความสัมพันธ์แบบขั้วตรงข้าม (binary oppositions) ซึ่งหมายความว่า ความหมายของ สิ่งหนึ่ง จะเกิดขึ้นได้จากการแยกขั้วความสัมพันธ์เชิงตรงกันข้ามกับสิ่งอื่น เช่น เขา/เขา รวย/จน ดี/เลว ฝรั่งเศส/ไทย พัฒนา/ด้อยพัฒนา บ้านนอก/เมืองหลวง มืออาชีพ/สมัครเล่น ฯลฯ และเมื่อเกิดการ จำแนกความสัมพันธ์แล้ว ก็จะเริ่มมีการจัดวางลำดับคุณค่า (hierarchy of values) เอาไว้ว่า อะไร ดีกว่าอะไร เช่น เราดีกว่าเขา รวยดีกว่าจน ฝรั่งเศสดีกว่าไทย มืออาชีพดีกว่าสมัครเล่น ฯลฯ และเมื่อ ความสัมพันธ์แบบคู่ตรงกันข้ามถูกสร้างขึ้นแล้ว ความหมายในเชิงอุดมการณ์ดังกล่าวก็จะถูก เผยแพร่ผ่านการสื่อสารออกไปอย่าง กว้างขวาง จนบางครั้งอาจเกิดการยอมรับโดยคนส่วนใหญ่ หรือกลายเป็นสามัญสำนึก (common sense) ของผู้คนจำนวนมากในสังคม (สมสุข หินวิมาน, 2548: 424) เช่น อุดมการณ์ที่เชื่อว่า คนรวยย่อมโชคดีกว่า/มีบุญกว่า/ฉลาดกว่า/มีความสุข กว่าคนจน ทั้งนี้เพราะสถาบันต่าง ๆ ในสังคม เช่น ครอบครัว โรงเรียน และสื่อมวลชนต่าง ๆ ช่วยกันตอกย้ำหรือ ผลิตซ้ำเชิงอุดมการณ์ (ideological reproduction) ดังกล่าวเอาไว้อย่างต่อเนื่อง

สืบเนื่องจากกลยุทธทางอุดมการณ์ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จะต้องผ่านกระบวนการติดตั้งให้กับผู้คนในสังคม ดังนั้น เครื่องมือสำคัญในการติดตั้งกรอบการคิดก็คือ กลไกทางสังคม ซึ่งอัลธูแซร์แยกออกเป็น 2 กลไกคือ กลไกด้านการปราบปราม/ใช้ความรุนแรง (repressive state apparatuses) เช่น ตำรวจ กฎหมาย คุก ฯลฯ และ กลไกด้านอุดมการณ์ (ideological state apparatuses) เช่น ศาสนา โรงเรียน ครอบครัว สื่อมวลชน ฯลฯ กลไกทั้งสองประเภทนี้ อัลธูแซร์เห็นว่า กลไกด้านความรุนแรงนั้นจะใช้ได้อย่างมีข้อจำกัด และไม่อาจทำงานได้ผลอย่างแท้จริง (Hartley, 2002: 100-101) เช่น การใช้ไซตรอนและการโบยตี ไม่อาจหยุดยั้งการลุกฮือขึ้นต่อสู้ของทาสได้ ดังนั้นกลไกด้านอุดมการณ์ที่ทำงานอยู่ตลอดเวลาจึงได้ผลกว่า เพราะได้พันนาการวิหิตของผู้คนเอาไว้ ดังในกรณีสังคมไทยที่ด้านหนึ่งมีการใช้กลไกปราบปราม/ใช้ความรุนแรง เป็นกลไกรักษาอำนาจของชนชั้นปกครองเอาไว้ (เช่น ถ้าใครประพฤติผิดกฎหมาย/กฎระเบียบสังคม ก็จะถูกปราบปรามหรือถูกจับเข้าคุก) แต่อีกด้านหนึ่งก็มีการใช้ กลไกด้านอุดมการณ์ที่จะทำให้ผู้คนในสังคมเกิดความยอมรับต่ออำนาจของชนชั้น ซึ่งหากเทียบกันระหว่างกลไกทั้งสองนี้ กลไกด้านอุดมการณ์เป็นกระบวนการที่ต่อเนื่อง และกระทำไปโดยที่ผู้คนในสังคม มักไม่ตระหนักรู้ ซึ่งในท้ายที่สุดก็จะส่งผลให้เกิดความยอมรับในอำนาจของชนชั้นปกครองที่ได้ผลดีกว่าการใช้กำลังและความรุนแรง อย่างไรก็ตาม แม้ว่ากลไกทั้งสองจะเป็นกลไกที่มีลักษณะแตกต่างกัน แต่ท้ายที่สุดแล้วกลไกเหล่านี้ ต่างทำงานมุ่งหน้าไปสู่อุดมการณ์ชุดเดียวกันทั้งสิ้น อาทิ อุดมการณ์ที่เน้นความมั่งคั่ง อุดมการณ์ที่เน้นความเป็นปัจเจก / การแข่งขัน (เริ่มตั้งแต่โรงเรียนอนุบาลจนถึงระดับปริญญาเอก) แต่สิ่งที่สำคัญคือ อุดมการณ์เหล่านี้นำเสนอว่าเป็นกลาง เช่น ทุกคนมีความเท่าเทียมกันตามกฎหมาย ทุกคนสามารถจะเล่นและชมฟุตบอลได้อย่างเสรี ฯลฯ ในขณะที่กลไกทางอุดมการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนทำงานประสานเป็นเสียงเดียวกัน ทั้ง ๆ ที่ดูแล้วไม่ได้เชื่อมโยงกัน แต่ก็ยังพูดภาษาอุดมการณ์เดียวกันได้นั้น อัลธูแซร์เรียกว่าเป็นลักษณะ over-determination (กาญจนา แก้วเทพ, 2548: 326)

สำหรับหน้าที่ของอุดมการณ์นั้น อัลธูแซร์ได้วิเคราะห์ไว้หลายแง่มุม (กาญจนา แก้วเทพ, 2548: 326-327) ในประการแรก การปรับคนรุ่นต่าง ๆ ให้เข้ากับสภาพที่เป็นอยู่ (status quo) เขาได้อธิบายว่า ทั้ง ๆ ที่สังคมมีความขัดแย้งมากมายในกลุ่มคนต่าง ๆ แต่เพราะเหตุใดโครงสร้างความสัมพันธ์เช่นนี้จึงดำรงอยู่และสืบทอดต่อเนื่องรุ่นแล้วรุ่นเล่า คำตอบคือ เพราะการทำงานของอุดมการณ์ต่าง ๆ ของสังคมนั้นเอง อุดมการณ์จะทำหน้าที่ปรับคนรุ่นต่อ ๆ ไปให้เข้ากับสภาพสังคมที่เป็นอยู่ เช่น เวลาที่เป็นนักศึกษาอยู่ บุคคลนั้นมีความคิดต่อต้านระบบที่เป็นอยู่ คัดค้านเผด็จการ เกลียดชังทุนนิยม แต่เมื่อเขาได้เติบโตขึ้นไปเป็นนายทุนเอง เขาก็จะลบกรอบความคิดเดิม แล้วติดตั้งวิหิตแบบนายทุนเข้ามาแทนที่ ด้วยเหตุนี้เอง ระบบที่เคยเป็นมาก็จะเป็นอยู่และจะ

เป็นต่อไป ประการที่สอง อุดมการณ์จะ ให้กรอบแนวคิด/คำอธิบายที่ช่วยให้คนอยู่กับ ความสัมพันธ์ทางสังคม ประการที่สาม หน้าที่ของอุดมการณ์ในการเรียกและสร้างอัตลักษณ์ของ คน เนื่องจากอัลธูซเซอร์ได้นำหลักจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์มาประยุกต์ใช้ในการศึกษาบุคคล ซึ่งเป็นการ วิเคราะห์ระดับปัจเจกบุคคล ซึ่งเขากล่าวไว้ว่าอุดมการณ์ไม่เพียงแต่สร้างจิตสำนึกที่เป็น วัฒนธรรมของสังคมเท่านั้น หากแต่ยังสร้างสำนึกเกี่ยวกับตัวบุคคลเองด้วยที่เรียกว่า “อัตลักษณ์” (identity) อัลธูซเซอร์อธิบายเรื่อง “อัตลักษณ์” ไว้ว่า ตามปกติเราอาจเป็นนายต้อง นางสาวคิด แต่ เมื่อเราเข้าสู่ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม เราจะถูก “เรียกเพื่อกำหนดตัวตน/อัตลักษณ์” (interpellate) ให้เป็น “subject” แบบต่าง ๆ เช่น เป็นคนไทย เป็นนักฟุตบอลบ้านนอก เป็นผู้เล่น ทีมชาติ เป็นแฟนบอล เป็นนิสิต ฯลฯ กระบวนการทางสังคมจิตวิทยา (socio-psychological process) ที่ทำให้คนเป็น “subject” นี้ อัลธูซเซอร์เรียกว่า “interpellate subject” ซึ่งก็คืออัตลักษณ์ ของเราจะแปรเปลี่ยนไปตามรูปแบบความสัมพันธ์ชนิดต่าง ๆ เช่นอยู่ที่บ้านจะถูก interpellate ว่า “ลูก” เวลาไปทำงานถูกเรียกว่า “หัวหน้า” ช่วงอยู่ที่มหาวิทยาลัยได้รับการเรียกว่า “นักศึกษา” อัลธู เซอร์เชื่อมโยงแนวคิด ที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นว่า หน้าที่ของอุดมการณ์ในระดับปัจเจกบุคคลก็คือ การ “เรียก” ให้คนกลายเป็น “subject” ตัวเล็ก ๆ โดยไปขึ้นต่อ “Subject” ตัวใหญ่ เช่น ชาติ ศาสนา สถาบันวิชาชีพ สถาบันการศึกษา ฯลฯ เช่น “คุณเป็นนักกีฬาหรือเปล่า ถ้าเป็นต้องดูแล ร่างกายให้ดี” ดังนั้น การต่อสู้ทางอุดมการณ์ก็คือ การทำงานของอุดมการณ์ประเภทต่าง ๆ โดย การ “เรียก” (interpellate) ให้ “subject” ตัวเล็ก ๆ ให้ไปขึ้นต่อ “Subject” ใหญ่อันใดอันหนึ่ง โดย ผ่านปฏิบัติการทางสังคมต่าง ๆ เช่น คนไทยที่ไปอยู่ในอังกฤษ ก็จะถูกเรียกให้เป็นคนไทยบ้าง เป็น คนอังกฤษบ้าง เป็นคนอพยพบ้าง เป็นต้น

ในการวิเคราะห์อุดมการณ์ ของอัลธูซเซอร์นั้น มักเกิดคำถามว่า ด้วยอุดมการณ์ที่มีหลาย ๆ ตัวในสังคม อุดมการณ์ตัวไหนจึงจะสามารถ “เรียก” (interpellation) ให้ “subject” ตัวเล็ก ๆ ให้ไป ขึ้นต่อ “Subject” ใหญ่อันใดอันหนึ่งได้ สำหรับนักคิดกลุ่มวัฒนธรรมศึกษามีทัศนะว่า พื้นที่ของ การสื่อสารและวัฒนธรรมจะเป็นสนามของการต่อสู้ซึ่งกันระหว่างชุดอุดมการณ์ที่มากกว่าหนึ่ง ชุด แม้ว่าสถาบันสังคมจะทำหน้าที่ผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอุดมการณ์หลัก (dominant ideology) เอาไว้อย่างต่อเนื่อง แต่นักวิชาการสำนักนี้ก็เห็นพ้องกับแนวคิดของอันโตนิโอ กรัมสซี ที่ว่าไม่เคยมี อุดมการณ์หลักใด ๆ ที่จะดำรงการครองความเป็นเจ้า (hegemony) ได้ยาวนานตลอดไป หากแต่ อุดมการณ์หลักก็ต้องต่อสู้ทำสงครามแย่งชิงกับชุดอุดมการณ์อื่น ๆ อยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็น อุดมการณ์ทางเลือก (alternative ideology) หรืออุดมการณ์ต่อต้าน (oppositional ideology) เช่น ในขณะที่สังคมผลิตซ้ำอุดมการณ์หลักว่า ‘รวยดีกว่าจน’ ‘มีเงินนับเป็นน้อง’ ‘มีทองนับเป็นพี่’ หรือ ‘คนจนไม่มีสิทธิ์’ แต่ก็ยังเปิดโอกาสให้อุดมการณ์ชุดอื่น ๆ เข้ามาต่อรอง/ต่อสู้กับอุดมการณ์

หลักดังกล่าวได้ เช่น ‘คนจนคนรวยไม่ซำกั่ม้วยมรณา’ หรือเนื้อเพลงเพื่อชีวิตที่กล่าวว่า ‘คนจนจนแต่รวยน้ำใจ ใครจะว่ายากจน คนจนผู้ยิ่งใหญ่’ ซึ่งเป็นการตอกย้ำว่า ‘รวยไม่จำเป็นต้องดีกว่าจนเสมอไป’ (สมสุข หินวิมาน, 2548: 425)

ข้อเสนอของกริมส์ดังกล่าวนี้ เป็นแนวคิดสำคัญที่นักวิชาการสำนักเบอร์มิงแฮมยุคหลังให้ความสำคัญเป็นพิเศษ และนำมาใช้ในการวิเคราะห์วัฒนธรรมประชานิยม (popular culture) (สมสุข หินวิมาน, 2548: 389) ในฐานะเวทีที่อุดมการณ์ต่อต้านสามารถแทรกตัวเข้ามาต่อรอง/ต่อสู้เพื่อแย่งชิงพื้นที่ทางความคิดของคนในสังคม เช่น ในขณะที่อุดมการณ์หลักของชนชั้นสูง/กลางพยายามกำหนดว่ากีฬาเป็นเรื่องเล่น ๆ เป็นความบันเทิงยามว่าง หรือเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพ แต่เวทีในฟุตบอลก็ยังเปิดโอกาสให้อุดมการณ์ชุดอื่น ๆ เข้ามาต่อรอง/ต่อสู้กับอุดมการณ์หลักดังกล่าวได้ เช่น ฟุตบอลเป็นงานที่มีเกียรติ ฟุตบอลสามารถเลี้ยงชีพได้ ฯลฯ

แนวคิดมาร์กซิสม์เชิงโครงสร้างของอัลดูแซร์ เปิดมุมมองให้เราเห็นถึงการเมืองในระดับมหภาค เห็นถึงมิติความสำคัญของสถาบันบางสถาบันที่ดูเหมือนปราศจากการครอบงำ เช่น โรงเรียน สื่อมวลชน ที่ได้ถูกใช้เป็นกลไกในการติดตั้งอุดมการณ์แม้กระทั่งในปริมนทลที่ดูเสมือนว่าปราศจากชนชั้นใด ๆ อย่างในกีฬาฟุตบอลเพื่อสนองต่อการจำรงรักษาโครงสร้างชนชั้นในสังคมผ่านอุดมการณ์ และเนื่องจากอุดมการณ์เป็นกรอบแนวคิด ดังนั้น การจะมองเห็นอุดมการณ์ได้ก็ต่อเมื่ออุดมการณ์นั้นแสดงออกมาเป็นแบบรูปธรรม (material form) เช่น ภาษา วิธีปฏิบัติ หรือในดวบท (text) ต่าง ๆ ดังนั้น ในผลงานสื่อมวลชนทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็น ข่าว สารคดี เกมโชว์ ละคร เพลง โฆษณา ฯลฯ จึงล้วนแต่เป็นรูปธรรมของอุดมการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ (กาญจนา แก้วเทพ, 2548: 328)

ในสังคมทุนนิยมสมัยใหม่ก็พยายามที่จะ “ซ่อนเร้น” ลักษณะทางชนชั้นของตนเองเอาไว้ แต่เพื่อให้ความแตกต่างทางชนชั้นได้ดำรงคงอยู่ต่อไป ด้วยเหตุนี้ระบบทุนนิยมจึงสร้างปฏิบัติการทางสังคมที่ทำให้ดูเสมือนว่าสังคมแห่งชนชั้นได้มลายหายไปแล้ว เช่น ภายใต้กฎหมายทุกคนย่อมได้รับการปฏิบัติอย่างเสมอภาคกัน หรือทุกคนมีสิทธิ เสรีภาพเท่าเทียมกันโดยไม่มีเพศ ชนชั้นวรรณะ เป็นอุปสรรคขวางกั้น หรือในช่วงที่แห่งการพักผ่อนในยามว่างสามารถที่จะเลือกความบันเทิงแบบใดก็ได้ เป็นต้น ในกรณีนี้สื่อมวลชนเป็นสถาบันหนึ่งที่มีส่วนสำคัญในการกลบเกลื่อนพรางตาไม่ให้ผู้คนมองเห็นถึงการแบ่งแยกชนชั้นที่ยังคงมีอยู่ในสังคม

สวิงวูด (Swingewood 1977, อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ, 2551: 75) ชี้ให้เห็นว่าแม้กระทั่งการใช้คำว่า “มวลชน” (mass) มาเรียกกลุ่มคนทั้งหมดในสังคม ก็เป็นการกระทำที่ทำให้มองไม่เห็นว่ ใน “มวลชน” นั้นที่แท้จริงแล้วสังคมประกอบด้วยกลุ่มชนชั้นสูง ชั้นกลาง และชั้นล่าง

อีกทั้งวิธีการนำเสนอตัวเองของสื่อมวลชนที่ก็ดูจะเป็นสื่อแห่งมวลชน ที่ทุกคนสามารถที่จะอ่านหนังสือพิมพ์กีฬาเล่มใดก็ได้ เปิดวิทยุฟังรายการใดก็ได้ หรือจะเลือกชมโทรทัศน์ช่องไหน เวลาใดก็ได้ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในพื้นที่ของสื่อมวลชนก็เหมือนปัจจัยการผลิตชนิดอื่น ๆ ของสังคม เช่น โรงงาน ที่ดิน ฯลฯ ที่ผู้คนต่างเข้าถึงและเป็นเจ้าของได้ไม่เท่ากัน เช่น ใครบ้างที่เป็นเจ้าของรายการทางโทรทัศน์ หรือคนที่ทำหน้าที่เป็นพิธีกร คอลัมน์นิสต์ ผู้บรรยายต่างก็จำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มที่มีจำนวนน้อย หรือนักฟุตบอลโรงเรียนวัดเล็ก ๆ ในต่างจังหวัดกับนักฟุตบอลที่สังกัดโรงเรียนเครือข่ายนครมิตร ใครจะมีโอกาสไปปรากฏตัวในรายการกีฬาได้มากกว่ากัน

นอกจากในตัวของสื่อมวลชนจะมีโครงสร้างชนชั้นแฝงฝังดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เมอร์ด็อคและโกลดิง (Murdock and Golding 1973, อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ, 2551: 75) ได้ให้ข้อสรุปที่หนักแน่นว่า สถาบันสื่อมวลชนส่วนใหญ่ในระบบทุนนิยมมีหน้าที่ที่จะผลิตซ้ำและให้ความชอบธรรมต่อความสัมพันธ์ทางชนชั้น ที่รวมถึงเกณฑ์อื่น ๆ ที่มนุษย์ใช้เอาวัดเอาเปรียบกัน เช่น เพศ เชื้อชาติด้วย

ซึ่งส่วนหนึ่งในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยสนใจปฏิบัติการการสื่อสารเพื่อสร้างความหมายฟุตบอลให้เป็นที่รับรู้และยอมรับกันโดยปริยาย เพื่อเปิดให้เห็นถึงบทบาทของการสื่อสารในฐานะกลไกทางอุดมการณ์ที่ปกปิดกระบวนการรักษาความแตกต่างและการสร้างความชอบธรรมแก่ชนชั้นบางชนชั้น

7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “การสื่อสารกับการสร้างและธำรงรักษาโครงสร้างชนชั้น: ศึกษากรณีการบริโภควัฒนธรรมฟุตบอลในสังคมไทย” ครั้งนี้ผู้วิจัยทำการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องพบว่า ปรากฏว่ายังไม่มีการศึกษาในมิตินี้โดยตรง ดังนั้นผู้วิจัยจึงทำการจำแนกงานวิจัยที่เกี่ยวข้องออกเป็น 3 กลุ่มหลัก คือ (1) งานวิจัยเกี่ยวกับกีฬาฟุตบอลและการสื่อสาร (2) งานวิจัยเกี่ยวกับชนชั้นในสังคมไทยกับการสื่อสาร และ (3) งานวิจัยเกี่ยวกับการสื่อสารในมิติการเข้ารหัสและการถอดรหัส

ซึ่งบางส่วนของงานวิจัยเหล่านี้นับว่าเป็นข้อมูลพื้นฐานที่มีประโยชน์ และเป็นแนวทางเบื้องต้นในการทำวิจัยครั้งนี้ได้เป็นอย่างดีตามรายละเอียดดังต่อไปนี้

7.1 งานวิจัยเกี่ยวกับกีฬาฟุตบอลและการสื่อสาร

การศึกษาผู้รับสารที่เกี่ยวข้องกับกีฬาในประเทศไทยโดยเฉพาะฟุตบอลนั้นได้รับความสนใจพอสมควร ดังได้พบว่ามีงานการศึกษาปรากฏในสาขาวารสารศาสตร์ หรือนิเทศศาสตร์ สังคมวิทยา ประวัติศาสตร์ พลศึกษา เป็นต้น ทว่าในการทบทวนวรรณกรรมครั้งนี้ ผู้วิจัยขอเลือกนำเสนอผลงานการศึกษาที่เกี่ยวข้องเพียง 8 ชิ้นดังนี้ งานชิ้นแรกของฐิติมาน มุทริกเวช (2541) เรื่อง “การศึกษาการรับชมการถ่ายทอดสดฟุตบอลต่างประเทศของวัยรุ่น” ฐิติมานสนใจศึกษาถึงพฤติกรรมการรับชม แรงจูงใจ ทศนคติ และการรับรู้ประโยชน์จากการชมการถ่ายทอดสดฟุตบอลต่างประเทศของวัยรุ่นในเขตกรุงเทพมหานคร โดยใช้การศึกษาเชิงปริมาณและใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างอายุ 14 - 25 ปี จำนวน 400 คน ซึ่งผลการวิจัยพบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ (ร้อยละ 38.8) มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนมากกว่า 7,000 บาทต่อเดือน รองลงมาร้อยละ 17.2 มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนน้อยกว่า 3,000 บาท และกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีระดับการศึกษาอยู่ในระดับปริญญาตรี (ร้อยละ 64.8) จึงพออนุมานได้ว่ากลุ่มตัวอย่างในการศึกษาของผู้วิจัยเป็นกลุ่มวัยรุ่นชนชั้นกลางเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้วัยรุ่นจะมีลักษณะการรับชมฟุตบอลต่างประเทศกับเพื่อนมากที่สุด รองลงมาคือรับชมเพียงลำพัง และรับชมกับครอบครัวตามลำดับ ข้อค้นพบที่สำคัญจากงานวิจัยพบว่า กลุ่มวัยรุ่นมีการเปิดรับเนื้อหาฟุตบอลต่างประเทศจากการชมการถ่ายทอดสดเป็นหลัก แต่ถ้าไม่ได้ชมการถ่ายทอดสดก็จะการเปิดรับเนื้อหาฟุตบอลจากสื่อหนังสือพิมพ์ วิทยุ รายการประเภทไฮไลท์การแข่งขัน เทปบันทึกภาพ และเพจเจอร์ แสดงให้เห็นว่าการชมฟุตบอลเป็นรสนิยมรูปแบบหนึ่งของวัยรุ่นในกรุงเทพมหานคร ที่มีโอกาสในการเข้าถึงฟุตบอลต่างประเทศจากพื้นฐานที่มีทุนที่มากกว่า โดยเฉพาะทุนทางเศรษฐกิจ และทุนทางวัฒนธรรม

ผลงานถัดมาเป็นวิทยานิพนธ์ เรื่อง “พัฒนาการของวัฒนธรรมฟุตบอลต่างประเทศในสังคมไทย พ.ศ. 2509 - 2544” โดย เนตรนภา ประกอบกิจ (2545) เป็นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ที่ศึกษาถึงพัฒนาการของวัฒนธรรมฟุตบอลต่างประเทศในสังคมไทยที่ได้รับการปลูกฝังผ่านระบบโรงเรียนและการจัดการแข่งขันฟุตบอลต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา มีการเผยแพร่ข่าวการแข่งขันฟุตบอลต่างประเทศในหนังสือพิมพ์ไทยครั้งแรกใน พ.ศ. 2473 ทำให้การรับรู้ฟุตบอลต่างประเทศขยายตัวเพิ่มขึ้นโดยเนตรนภาชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมฟุตบอลต่างประเทศได้พัฒนาสู่กระบวนการเกิดทุนวัฒนธรรมโดยผ่านกระบวนการแปรวัฒนธรรมเป็นสินค้าและกระบวนการพาณิชย์ยานุวัตในระบบทุนนิยมวัฒนธรรม โดยมีจุดเริ่มต้นจากการแพร่ภาพการแข่งขันฟุตบอลโลกนัดชิงชนะเลิศทางโทรทัศน์ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2509 หลังจากนั้นธุรกิจเกี่ยวกับฟุตบอลต่างประเทศได้เติบโตขึ้นอย่างมาก เช่น รายการฟุตบอลต่างประเทศทางโทรทัศน์ทั้งในระบบฟรีทีวีและระบบบอกรับเป็นสมาชิก การเติบโตของธุรกิจสื่อสิ่งพิมพ์ รวมถึงการลงทุนในรายการกีฬาทางวิทยุ ร้านค้าปลีกสินค้าวัฒนธรรมฟุตบอล และ

ผลิตภัณฑ์เครื่องกีฬา นอกจากนี้ยังมีการสร้างกลุ่มนักข่าวกีฬาอาชีพ ปัจจัยเหล่านี้ล้วนแต่ช่วยเผยแพร่วัฒนธรรมฟุตบอลต่างประเทศให้กับกลุ่มผู้บริโภคในสังคมไทย อย่างไรก็ตามจากพัฒนาการของวัฒนธรรมฟุตบอลต่างประเทศ ในสังคมไทยได้ส่งผลต่อสังคมและวัฒนธรรมไทยก็คือ การสร้างวัฒนธรรมดาราฟุตบอลต่างประเทศ การก่อเกิดกลุ่ม "แฟนฟุตบอล" ที่ได้พัฒนาเป็นกลุ่ม "แฟนคลับ" ต่าง ๆ และการเติบโตของการเล่นการพนันโดยอาศัยผลการแข่งขันฟุตบอลต่างประเทศที่นำเสนอผ่านสื่อมวลชน

ผลงานอีกชิ้นเป็นส่วนหนึ่งในวิทยานิพนธ์ของ วสันต์ ปัญญาแก้ว (2542) เรื่อง "ชาติพันธุ์วรรณาว่าด้วยผู้ชมโทรทัศน์ : ชีวิตข้างถนน ยามค่ำคืน บนถนนสายหนึ่ง ในเมืองเชียงใหม่" เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่ประยุกต์ใช้วิธีการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณาแนวสังคมวิทยาชีวิตประจำวัน โดยศึกษาทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมการชม/ใช้สื่อโทรทัศน์ในระดับชีวิตประจำวันและบริบททางสังคมว่ามีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างไร ส่วนหนึ่งของการวิจัยเป็นการศึกษาทำความเข้าใจในเรื่องนักพนันฟุตบอลที่เป็นปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมที่กำลังแพร่หลายในปัจจุบัน ผลการวิจัยพบว่าการกลายเป็นนักพนันบอลนั้นไม่ได้เกิดมาจากอิทธิพลของสื่อมวลชนเพียงอย่างเดียวตามที่เข้าใจกัน หากแต่เป็นกระบวนการทางสังคมที่พัฒนาขึ้นผ่านการเรียนรู้ ผูกพัน ปฏิบัติ ท่ามกลางปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มนักพนันบอลเป็นสำคัญ วสันต์สรุปให้เห็นถึงมิติความเป็นนักถอดรหัสที่ตื่นตัวของนักพนันบอลที่ใช้เนื้อหาจากสื่อรูปแบบต่าง ๆ เป็นเครื่องมือที่นำไปสู่การบรรลุเป้าหมายของตน และในขณะที่กำลังชม/เชียร์/พนันการแข่งขันฟุตบอลจากสื่อโทรทัศน์ นักพนัน (หรือผู้ชม) มีโอกาสได้แสดงออกให้ "คนอื่น" เห็นถึงตัวตนของพวกเขา อีกทั้งยังเป็น "ช่องทาง" แสดงความก้าวร้าวเพื่อระบายความกดดันจากชีวิตประจำวันได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้วสันต์ให้ข้อคิดว่าผู้ที่ใช้สื่อโทรทัศน์และสื่อสิ่งพิมพ์กีฬาฟุตบอลต่างประเทศที่มีอยู่มากมายในสังคมไทยนั้น ไม่ใช่จะเป็นกลุ่มนักพนันบอลเสียทั้งหมด นั้นหมายถึงการเล่นพนันฟุตบอลกับการ "พุดถึง" หรือการคลั่งไคล้การถ่ายทอดการแข่งขันฟุตบอลต่างประเทศ แท้จริงแล้ว "อาจเป็นคนละเรื่องเดียวกัน"

สำหรับผลงานชิ้นถัดมาเป็นวิทยานิพนธ์ของทิฆัมพร เอี่ยมเรไร (2546) เรื่องการชมฟุตบอล : ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างประสบการณ์ตรงและประสบการณ์ผ่านสื่อ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่ประยุกต์ใช้วิธีการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณาในการศึกษาผู้รับสาร โดยศึกษาทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างระหว่างประสบการณ์ตรงและประสบการณ์ผ่านสื่อโทรทัศน์ในการชมฟุตบอลที่เป็นปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมที่กำลังแพร่หลายในปัจจุบัน ผลการวิจัยพบว่าผู้รับสารที่มีประสบการณ์ชมฟุตบอลในสนามจริงและประสบการณ์ชมฟุตบอลผ่านสื่อโทรทัศน์ต่างก็มี "แบบแผนการชม" (เช่น การวางแผนก่อนการชม อารมณ์ความรู้สึกขณะที่ชมและเชียร์ เป็นต้น)

และการใช้ประโยชน์จากฟุตบอล (เช่น เพื่อความบันเทิง เพื่อสร้างสายสัมพันธ์ เพื่อสร้างอัตลักษณ์ เพื่อต่อต้านภาวะการถูกควบคุม เป็นต้น) ที่แทบไม่มีความแตกต่างกันใน “ลักษณะ” (difference in kind) ทว่าจะต่างกันใน “ระดับ” (difference in degree) ของความมากน้อยมากกว่า นอกจากนั้นทิมมพรสรุปให้เห็นว่าการชมฟุตบอลผ่านสื่อในที่สาธารณะเป็นเรื่องของ “กระบวนการประกอบพิธีกรรม” (ritualisation) ของสังคมสมัยใหม่ที่เป็นการยกระดับมิติการชมโทรทัศน์แบบเดิมในครัวเรือนมาชมร่วมกันในพื้นที่สาธารณะ นอกจากนั้น ด้วยผลแห่งพิธีกรรมดังกล่าวยังมีส่วนสำคัญในการสานความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนที่อยู่อย่างแปลกแยกใน “สังคมมวลชน” แม้ว่าความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นนั้นจะเป็นเพียงสายสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นชั่วคราวก็ตาม

สำหรับงานวิจัยอีกชิ้นหนึ่งเป็นผลงานของณัฐสุพงศ์ สุขโสิต (2548) ที่ศึกษาเรื่อง “บทบาทของการสื่อสารกับกระบวนการสร้างและสืบทอดวัฒนธรรม ‘แฟนบอล’ ในสังคมไทย” ณัฐสุพงศ์สนใจศึกษาต่อยอดจากงานของทิมมพร เอี่ยมเรไร (2546) ว่าการสื่อสารมีบทบาทอย่างไรต่อการเป็น “แฟนบอล” และพวกเขาได้อะไรจากการเป็น “แฟนบอล” หรือไม่อย่างไร ณัฐสุพงศ์เลือกใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยประยุกต์ใช้วิธีการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) เก็บข้อมูลในบริบทของ “แฟนบอล” ต่าง ๆ ได้แก่ 1. พื้นที่และเวลาประจำวันปกติ 2. พื้นที่และเวลาพิเศษในกิจกรรม “วันแดงเดือด” และ 3. พื้นที่และเวลาพิเศษในกิจกรรม “แฟนคลับ”

ผลการศึกษาพบว่า การสื่อสารมีบทบาทที่สำคัญต่อกระบวนการประกอบสร้างและสืบทอดอัตลักษณ์ “แฟนบอล” ทั้งในมิติพื้นที่ชีวิตปกติประจำวัน ในกิจกรรม “วันแดงเดือด” และกิจกรรม “แฟนคลับ” นอกจากนั้น อัตลักษณ์เป็นเรื่องของการปฏิสัมพันธ์หรือการสื่อสาร ดังนั้นการที่ “แฟนบอล” จะ “พลิก” หรือเปิดโฉมหน้าอัตลักษณ์ความเป็น “แฟนบอล” ออกมานั้นย่อมมีผลประโยชน์หรือบทบาทที่ได้รับจากการสื่อสารตัวตนอันได้แก่ บทบาทแห่งความสนุกสนานบันเทิง เป็นจุดหลักเริ่มจากชีวิตประจำวันที่ซ้ำซากจำเจ ได้สื่อสารแสดงตัวตนและสร้างอัตลักษณ์ใหม่ร่วมกับผู้อื่น สร้างและรักษาความสัมพันธ์ทางสังคม และบทบาทในการแลกเปลี่ยน เพิ่มพูนข่าวสารความรู้ระหว่าง “แฟนบอล” ด้วยกัน นอกจากนั้นเป็นพื้นที่สาธารณะหรือพื้นที่ทางสังคมที่ได้สื่อสารแสดงออกถึงความเป็นกลุ่มวัฒนธรรม และท้ายที่สุดเป็นบทบาทในการแปลงกิจกรรมทางโลกของฟุตบอลไปสู่การสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แบบใหม่

นอกจากนั้นณัฐสุพงศ์ยังพบว่าในความเป็นจริงแล้ว “แฟนบอล” กลับเป็นผู้รับสารที่มีความกระตือรือร้น (active) มากกว่าเฉื่อยชา (passive) และได้ใช้รสนิยมร่วมในกีฬาฟุตบอลเป็นสื่อให้ผู้คนมาสร้างความสัมพันธ์และขยายเครือข่ายสายสัมพันธ์ทางสังคมให้กว้างขวางออกไป โดยเฉพาะในกรณีของ “เยอรมันแฟนคลับ” ที่มีกิจกรรมหลายอย่างของสมาชิกที่ร่วมกันทำ เช่น

การไปเที่ยว การบริจาค กิจกรรมเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าเป็นกิจกรรมที่มีพื้นฐานรสนิยมของกลุ่มชนชั้นกลางในสังคม

งานศึกษาของกุลวิชญ์ สำแดงเดช (2551) เรื่อง “การใช้สื่อเพื่อสร้างและธำรงรักษาอัตลักษณ์แฟนบอลสโมสรฟุตบอลชลบุรี” กุลวิชญ์ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพเพื่อศึกษาลักษณะการใช้สื่อชนิดต่าง ๆ เพื่อสร้างและธำรงรักษาตัวตนความเป็นแฟนบอลชลบุรี ผลการศึกษาพบว่า แฟนบอลชลบุรีมีการใช้สื่อที่หลากหลายในพื้นที่ในชีวิตประจำวัน เช่น สื่อมวลชน สื่อใหม่ สื่อวัตถุ สื่อบุคคล นอกไปจากนั้นในพื้นที่พิเศษที่แยกออกมาจากพื้นที่ประจำวันปกติ ก็มีการใช้สื่อกิจกรรมเพิ่มขึ้นนอกจากสื่อบุคคลและสื่อวัตถุเพื่อสร้างตัวตน ถอดอัตลักษณ์ และเชื่อมสัมพันธ์ เห็นได้ว่าแฟนบอลสโมสรชลบุรีมีความเป็นผู้กระทำที่กระตือรือร้นในการสร้างสื่อและพื้นที่การสื่อสารขึ้น เช่น การใช้สื่อใหม่และสื่อกิจกรรมในพื้นที่ของแฟนคลับเพื่อธำรงรักษาวัฒนธรรมของตนที่มีรากฐานจากความเป็นท้องถิ่นนิยม

งานของกุลวิญษ์สะท้อนให้เห็นว่าการเป็นแฟนบอลชลบุรีนั้นเป็นส่วนหนึ่งของรสนิยมความชื่นชอบในสโมสรส่วนท้องถิ่นที่แตกต่างไปจากงานของณัฐสุพงศ์ที่ศึกษาแฟนบอลที่มีรสนิยมความชื่นชอบในสโมสรฟุตบอลต่างประเทศ อย่างไรก็ตามจากข้อมูลพื้นฐานก็บ่งบอกว่าแฟนบอลสโมสรชลบุรีส่วนใหญ่สังกัดอยู่ในกลุ่มชนชั้นกลาง

สำหรับงานวิจัยอีกชิ้นคือเรื่อง “พฤติกรรมกรรมการชมฟุตบอลต่างประเทศผ่านสื่อโทรทัศน์ของแฟนบอลชาวไทย” ของดวงพร บุญกลมสวัสดิ์ (2549) เป็นการศึกษาถึงพฤติกรรมของ “แฟนบอล” ที่หลงใหลการชมฟุตบอลทางโทรทัศน์ และวิเคราะห์การตอบสนองของ “แฟนบอล” เหล่านี้ ดวงพรใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพที่เก็บข้อมูลโดยวิธีการสัมภาษณ์และสังเกตการณ์

ผลการศึกษาพบว่าแฟนบอลสามารถจำแนกเป็น 4 กลุ่มใหญ่คือ 1) แฟนบอลพันธุ์แท้ 2) แฟนบอลทั่วไป 3) แฟนบอลขจร และ 4) แฟนพันธุ์บอล ซึ่งพฤติกรรมของแฟนบอลแบ่งได้เป็น 3 ช่วงคือ ช่วงก่อนแข่ง ช่วงระหว่างแข่ง และช่วงหลังการแข่ง โดยฟุตบอลได้ทำหน้าที่สอดคล้องกับบทบาทหน้าที่ของกีฬาที่ Dunning (1999) เสนอไว้คือ ฟุตบอลเป็นภาษากลาง เป็นพื้นที่ต่อต้านการควบคุม เป็นแหล่งแสวงหาความสนุกสนานตื่นเต้น เป็นพื้นที่ประกอบสร้างอัตลักษณ์แฟนบอล และเป็นศาสนาหรือพิธีกรรม

สำหรับงานชิ้นต่อมาเป็นของสุชุม หวังพระธรรม (2553) ในเรื่อง “จากวีรบุรุษสู่ผู้มีชื่อเสียง: การสื่อสารกับการสร้างภาพลักษณ์ดาราฟุตบอลไทย” เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพที่ศึกษาการสร้างภาพลักษณ์ของนักฟุตบอลไทย 3 กรณีคือ ปิยพงษ์ ฝิวอ่อน เกียรติศักดิ์ เสนาเมือง และธีรเทพ วิโนทัย ด้วยวิธีการสัมภาษณ์เจาะลึกและการวิเคราะห์เอกสาร ผลการศึกษาของสุชุม พบว่า

กว่าจะมาเป็น “ดาราฟุตบอล” ที่มีชื่อเสียงนั้นไม่ได้เป็นเรื่องเกิดขึ้นโดยบังเอิญหรือเป็นไปตามธรรมชาติ หากแต่เป็นกระบวนการประกอบสร้างขึ้นด้วยฝีมือของสื่อ โดยเฉพาะสื่อมวลชน และสื่อใหม่ แต่สิ่งสำคัญจากงานชิ้นนี้ก็คือลักษณะสำคัญของการเป็น “ดาราฟุตบอล” ได้กลายเป็นสินค้าชนิดหนึ่งที่มีมูลค่าไม่แตกต่างจากสินค้าอื่น ๆ ซึ่งเป้าหมายของสื่อในการประกอบสร้างความเป็น “ดาราฟุตบอล” นั้นก็เป็นไปเพื่อการขายเพื่อแสวงหาประโยชน์จากผู้รับสารอย่างต่อเนื่อง

ผลงานของสุขุมสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่อันทรงพลังของสื่อมวลชนในฐานะผู้ผลิตสาร/ผู้ส่งสารในการเข้ารหัสความหมายความสำเร็จในการเป็น “ดาราฟุตบอล” และแสดงให้เห็นถึงกระบวนการสร้างสมทุนต่าง ๆ เช่น ความรู้ความสามารถในการเล่นฟุตบอล และการแปลงรูปทุนความรู้เหล่านี้ไปสู่ทุนสัญลักษณ์และทุนเศรษฐกิจอย่างชัดเจน ซึ่งสามารถนำมาเป็นข้อมูลพื้นฐานในทวนวิเคราะห์ต่อยอดในงานการศึกษาของผู้วิจัยครั้งนี้ได้เป็นอย่างดี

จากการทบทวนวรรณกรรมทวนวิจัยที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับผู้รับสารกีฬาฟุตบอลนั้นอาจดูว่ามีอยู่จำนวนไม่มากนักหากเทียบกับกระแสความนิยมที่แพร่หลายอยู่ในสังคมไทย ทว่าการศึกษาผู้รับสารกีฬาฟุตบอลในประเทศไทยก็ปรากฏเท่าที่ทบทวนไว้ข้างต้น คือ ผลงานของ จูติมาน มุทริกเวช (2541) เป็นการวิจัยเชิงปริมาณที่ใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูลซึ่งให้คำตอบภาพรวมในพฤติกรรมทวนรับชม แรงจูงใจ ทศนคติ และการรับรู้ประโยชน์จากการชมการถ่ายทอดฟุตบอลต่างประเทศของกลุ่มวัยรุ่นเท่านั้น

ขณะที่งานของ วสันต์ ปัญญาแก้ว (2542) เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพที่ประยุกต์แนวทางวัฒนธรรมศึกษา (cultural studies) มาศึกษาผู้ดู/ผู้ชม/ผู้ใช้สื่อที่มีเนื้อหากีฬาฟุตบอล แต่น่าเสียดายว่าเป็นเพียงส่วนหนึ่งของการวิจัยเท่านั้น กล่าวคือ ผู้วิจัยทำการศึกษาถึงตัวตนของนักพนันฟุตบอลโดยเฉพาะ อนึ่งงานของวสันต์ได้เปิดมิติความเป็นผู้รับสาร (นักพนันบอล) แนวใหม่ตามทัศนะของ David Morley ที่ให้ความสำคัญกับบริบทในการเปิดรับชมสื่อฟุตบอล อีกทั้งผู้รับสารยังมีลักษณะเป็นผู้บริโภคสื่อที่มีศักยภาพและความสามารถที่จะเลือกสรร ตีความ ให้ความหมาย และใช้สื่อ ในลักษณะผู้กระทำ (active) อย่างไรก็ตามผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า แม้ว่าวสันต์จะให้ความสำคัญกับบริบท (context) ทางสังคมและวัฒนธรรมของตัวนักพนันบอลอย่างมาก และได้ขยายหน่วยการวิเคราะห์ของ Morley เดิมที่เป็น “ครัวเรือน” ไปสู่ “ถนน” ได้อย่างน่าสนใจ ทว่าวสันต์ได้ให้น้ำหนักในความเป็นผู้ใช้สื่อที่มีอิสระไร้ขีดจำกัดที่อาจมากจนเกินจริง ที่ขัดแย้งกับข้อเสนอของ Morley ที่พิจารณาว่า ผู้รับสารมีลักษณะได้ทั้ง “ผู้กระทำ” และ “ผู้ถูกกระทำ”

สำหรับการศึกษาของ เนตรนภา ประกอบกิจ (2545) เป็นการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ที่ศึกษาถึงพัฒนาการของวัฒนธรรมฟุตบอลต่างประเทศในสังคมไทย โดยมีมุมมองว่าเทคโนโลยี

การสื่อสารและอุตสาหกรรมสื่อมวลชน เป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ฟุตบอลต่างประเทศเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลาย ในงานส่วนหนึ่งของการศึกษาถึง “แฟนฟุตบอล” ที่สะท้อนภาพรวมของกลุ่ม “แฟนฟุตบอล” ไปในทางมวลชนผู้ถูกกระทำ (passive) ด้วยพลังของสื่อที่อาจมากเกินไปจนความเป็นจริง (หลังจากที่สื่อโทรทัศน์เข้ามาลงหลักปักฐานในสังคมไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา กลุ่มคนทำงานด้านสื่อโทรทัศน์ (รวมทั้งสื่อวิทยุ สิ่งพิมพ์) ก็มีแนวโน้มที่จะเป็นกลุ่มชนชั้นกลาง ทั้งนี้กาญจนา แก้วเทพ (2539: 72) ตั้งข้อสังเกตที่น่าสนใจว่า ปัจจุบัน ชนชั้นกลางคือกลุ่มที่ควบคุมกลไกทางอุดมการณ์ เพราะฉะนั้น ในแง่นี้ ฟุตบอลก็มีแนวโน้มที่จะเป็นผลผลิตที่ชนชั้นกลางเป็นผู้สร้างและผู้เสพมากยิ่งขึ้น ซึ่งแตกต่างไปจากอดีตที่ชนชั้นสูงที่มักเป็นชนชั้นปกครองจะเป็นผู้ทำหน้าที่หน้าด่านรับวัฒนธรรมอื่นๆ โดยเฉพาะวัฒนธรรมตะวันตกแล้วค่อยกระจายสู่ชนชั้นอื่นที่อยู่ใต้การปกครอง)

ในขณะที่งานของทิฆัมพร เอี่ยมเรไร (2546) ที่เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพที่ใช้แนวทางวัฒนธรรมศึกษาและวิธีเชิงชาติพันธุ์วรรณา มาศึกษาเปรียบเทียบประสบการณ์ของผู้ชมกีฬาฟุตบอลระหว่างการไปชมด้วยตนเองไปสนามกับการชมผ่านสื่อ ทิฆัมพรได้เปิดพรมแดนแห่งการศึกษาผู้รับสารและบทบาทหน้าที่ของฟุตบอลในสังคมไทยได้อย่างน่าสนใจ และแสดงให้เห็นว่ามีแบบแผนการชมที่แตกต่างกันในเชิงระดับเท่านั้น ซึ่งน่าสนใจมาวิเคราะห์ต่อว่าชนชั้นที่ต่างกันจะมีระดับการบริโภคฟุตบอลต่างกันหรือไม่อย่างไร

ส่วนงานของดวงพร บุญกลมสวัสดิ์ (2549) มีความคล้ายคลึงกับงานของทิฆัมพรที่ผ่านมา ซึ่งก็เป็นการยืนยันถึงบทบาทหน้าที่ของฟุตบอลในกลุ่ม “แฟนบอล” ที่ติดตามผ่านสื่อโทรทัศน์ได้เป็นอย่างดี

จากที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดเห็นได้ว่ามิติเรื่อง “ชนชั้น” ในกีฬาฟุตบอลยังไม่ปรากฏอย่างชัดเจนในการศึกษาขึ้นใด นอกจากเห็นร่องรอยเพียงบางส่วนจากงานของวสันต์ที่เป็นชนชั้นแม่ค้า พ่อค้า และรัฐนิยามเป็นวัยรุ่นชนชั้นกลาง หรืองานของกุลวิชญ์ ที่ศึกษาแฟนบอลที่มีพื้นฐานเป็นชนชั้นกลาง อย่างไรก็ตามที่ผ่านมายังไม่ได้ลงลึกในประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นทางสังคมกับการบริโภควัฒนธรรมฟุตบอลอย่างจริงจัง ดังนั้น ในการศึกษาของผู้วิจัยครั้งนี้จึงได้ขยายบทบาทหน้าที่ของฟุตบอลจากงานของทิฆัมพร เอี่ยมเรไร (2546), ดวงพร บุญกลมสวัสดิ์ (2549) ไปในมิติการสร้างและรักษาอุดมการณ์ชนชั้นในสังคมไทย ทั้งในมิติของผู้เล่นและผู้ชม ซึ่งผู้วิจัยจะทำการศึกษาตามแนวทางสำนักวัฒนธรรมศึกษาของ David Morley ที่มีจุดยืนทางแนวคิดที่เชื่อว่าผู้รับสารไม่ได้เป็น “ผู้ถูกกระทำ” (passive) โดยพลังของสื่อเพียงอย่างเดียว (เช่น งานของเนตรนภา 2545) และก็ได้เป็น “ผู้กระทำ” (active) ที่ไม่ได้รับอิทธิพลจากสื่อเลย (เช่น งานของวสันต์

2542) แต่เชื่อว่าความเป็นชนชั้นของผู้รับสารมีผลต่อการเลือกสรร ดีความ สร้างความหมาย ภายใต้อริบททางสังคมและวัฒนธรรมต่าง ๆ ในขณะนั้นเป็นสำคัญ

7.2 งานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องชนชั้นในสังคมไทยกับการสื่อสาร

สำหรับการศึกษาเกี่ยวกับชนชั้นและการจัดช่วงชั้นทางสังคมในประเทศไทยมีอยู่หลายชิ้น อาทิ Hank (1969, อ้างถึงในสุภาวงศ์ จันทวานิช, 2534: 15) สรุปไว้ว่า คนไทยมีความเชื่อว่าการที่บุคคลมีฐานะต่างกันในสังคมนั้นเกิดขึ้นเพราะแต่ละคนสร้างกรรมไว้แตกต่างกัน การสร้างกุศลผลบุญจะก่อให้เกิดอำนาจพิเศษได้ในตัวบุคคล และบุญกุศลนี้เองที่ทำให้บุคคลมีฐานะหรืออยู่ในช่วงชั้นที่สูงกว่าคนอื่น ๆ หรือกล่าวได้ว่าผู้ที่เกิดในตระกูลสูงหรือได้รับตำแหน่งสูงนั้นเป็นเพราะการได้สร้างกุศลผลบุญเอาไว้ อันเป็นความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรมของคนไทยนั่นเอง

ชั้นถัดมาเป็นผลงานการศึกษาของอकिन รพีพัฒน์ (Akin Rabibhadana, 1975, อ้างถึงใน พิณีจ ลากธนานนท์, 2538: 13-14) ที่ศึกษาการจัดแบ่งชนชั้นทางสังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (2325-2416) โดยใช้เกณฑ์จัดแบ่งตามกฎหมายที่จำแนกผู้คนออกเป็น 4 ชนชั้นจากสูงไปหาล่างคือ เจ้า ขุนนาง ไพร่ และทาส ซึ่งความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างชนชั้นต่าง ๆ เป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ โดยมีระบบศักดินาเป็นหลักในการปฏิบัติต่อกันของคนแต่ละชนชั้น อีกทั้งระบบศักดินานี้ยังชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างกันทางสถานภาพของบุคคลและชั้นทางสังคม แต่สำหรับพระสงฆ์จะได้รับการจัดตำแหน่งที่อยู่นอกระบบศักดินา เช่นเดียวกับกับกลุ่มคนจีนอพยพ ซึ่งต่อมาคนจีนเหล่านี้ก็กลายมาเป็นกลุ่มพ่อค้าที่ได้รับอภิสิทธิ์ต่าง ๆ และสามารถเลื่อนชั้นทางสังคมได้สูงขึ้น

สำหรับนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2525) ได้ชี้ให้เห็นถึงการเกิดขึ้นของชนชั้นกลางในสมัยต้นรัตนโกสินทร์จากผลงานการศึกษาเรื่อง “วัฒนธรรมกรรมพิธีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ว่าชนชั้นกรรมพิธีเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการมีระบบเศรษฐกิจแบบส่งออกที่ทำให้เกิดความต้องการแรงงานในการผลิตและประกอบการ ด้วยความต้องการดังกล่าวนี้เองที่ทำให้เกิดชนชั้นใหม่ขึ้นในสังคมไทย ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะเป็นชาวจีนที่อพยพมายังประเทศไทย พวกเขากรรมพิธีได้รวมตัวกันและสร้างวัฒนธรรมของตนเองขึ้นมาที่แตกต่างไปจากชนชั้นเจ้านาย ขุนนาง และไพร่

นอกจากนี้ เคนอิชิ โทมินากา (Tomimaga, 1969 อ้างถึงในสุภาวงศ์ จันทวานิช, 2534: 17) ได้ศึกษาการเลื่อนชั้นทางสังคมในจังหวัดกรุงเทพมหานคร พบว่ามีความไม่เท่าเทียมกันในเรื่องรายได้และกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ส่วนการเลื่อนชั้นทางสังคมนั้นมีทั้งการเลื่อนขึ้นและเลื่อนลง ซึ่งคนในรุ่นอายุเดียวกันมีโอกาสน้อยที่จะเลื่อนชั้นทางสังคม นอกจากนั้นยังพบอีกว่าการศึกษามีบทบาทในการธำรงรักษาระดับชั้นทางสังคมมากกว่าจะเป็นตัวทำให้เกิดการเลื่อนชั้นทางสังคม

ส่วนปริชา คุวินทร์พันธ์ (2526) ได้ทำรายงานการวิจัยเรื่องการจัดช่วงชั้นทางสังคมของกรุงเทพมหานคร ผลการศึกษาพบว่า ช่วงชั้นทางสังคมแบ่งออกเป็น 3 ช่วงชั้นที่ประกอบด้วยชั้นสูง ชั้นกลาง และชั้นล่าง โดยที่คนชั้นสูงและชั้นกลางมีโอกาสทางสังคมและเศรษฐกิจมากกว่าชนชั้นล่าง ซึ่งคนในแต่ละชนชั้นมีความพอใจในสถานภาพชนชั้นของตนเอง แต่คาดหวังว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางชนชั้นได้ในรุ่นลูกด้วยการศึกษา

จากผลงานการวิจัยทั้ง 5 ชิ้นดังกล่าว เห็นได้ว่ามีจุดร่วมที่สำคัญก็คือ สังคมไทยเป็นสังคมที่มีชนชั้นอย่างแน่นอน ซึ่งในยุคต้นรัตนโกสินทร์มีอยู่ 4 ชนชั้นที่มีระดับจากสูงไปหาล่างคือ เจ้า ขุน นาง ไพร่ และทาส (อคิน รพีพัฒน์) และในส่วนของชนชั้นกลางที่มักกล่าวอ้างว่าเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นยังคงเป็นที่ถกเถียงอยู่ว่าเป็นจริงหรือไม่ ดังความคิดเห็นของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2543) ที่แย้งว่าชนชั้นกลางน่าจะมาตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์แล้ว อย่างไรก็ตามข้อถกเถียงเหล่านี้อาจไม่สำคัญเท่ากับข้อเท็จจริงที่ว่าในโครงสร้างสังคมไทยยังมีกลุ่มคนหลายชนชั้นดำรงอยู่ในปัจจุบัน อาจจำแนกได้เป็น 3 ชนชั้นใหญ่ ๆ คือ ชนชั้นสูง ชนชั้นกลาง และชนชั้นล่าง (ปริชา คุวินทร์พันธ์ ,2526) และในกลุ่มคนที่มีฐานะทางชนชั้นที่สูงกว่าก็มักได้รับโอกาสทางสังคมและเศรษฐกิจมากกว่าชนชั้นที่ต่ำกว่า ซึ่ง Hank (1969) ชี้ให้เห็นว่า สาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่เป็นตัวหล่อเลี้ยงรักษาโครงสร้างชนชั้นในสังคมไทยไว้อย่างต่อเนื่องยาวนานก็คือความเชื่อเรื่อง “บุญกรรม” อย่างไรก็ตาม สังคมไทยก็ยังเปิดโอกาสให้มีการเปลี่ยนแปลงหรือเลื่อนชั้นทางสังคมได้บ้างด้วยระบบการศึกษา (ปริชา คุวินทร์พันธ์ ,2526) แต่ทว่า จากการศึกษาของ Tominaga (1969) กลับโต้แย้งว่า การศึกษามีบทบาทในการธำรงรักษาชนชั้นทางสังคมมากกว่าจะเป็นตัวทำให้เกิดการเลื่อนชั้นทางสังคม

จากผลงานดังกล่าวทำให้เห็นถึงคุณลักษณะบางประการของชนชั้น นับจากที่สังคมสยามเกิดชนชั้น “กระฎุมพี” หรือชนชั้นนายทุน และได้ขยายขยายในมิติเศรษฐกิจผ่านการสะสมทุน เศรษฐกิจมาอย่างสืบเนื่องตั้งแต่ช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (นิธิ เอียว ศรีวงศ์, 2543) และเมื่อสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504) น่าจะเป็นช่วงที่รัฐเข้ามาส่งเสริมการเติบโตของชนชั้นกลางอย่างจริงจัง ทั้งนี้จอมพลสฤษดิ์เชื่อว่า เศรษฐกิจของไทยจะพัฒนาจนเข้มแข็งและมั่นคงได้ก็ต้องอาศัยชนชั้นกลาง (Laothamatas, 1993, อ้างในสมสุข หินวิมาน, 2543: 99) ภายหลังจากนั้นชนชั้นกลางก็ยิ่งเติบโตทั้งในธุรกิจ การค้า การบริการ การเมือง และการสื่อสารมวลชน

การที่ชนชั้นกลางไทยเป็นชนชั้นที่เกิดภายหลังจากที่มีชนชั้นสูงที่เป็นผู้ปกครองกับชนชั้นล่างที่เป็นผู้อยู่ใต้การปกครอง ได้ส่งสมวัฒนธรรมของกลุ่มชนชั้นของตนอย่างมั่นคงในรูปของวัฒนธรรมหลวงและวัฒนธรรมราษฎร์แล้วนั้น ทำให้ชนชั้นกลางไทยค่อนข้างที่จะขาดไร้ซึ่งต้นทุน

ทางวัฒนธรรม ดังนั้นชนชั้นกลางจึงพยายามหารูปแบบชีวิตใหม่ๆ ให้กับชนชั้นของตนเองเสมอ ด้วยวิธีการเปิดรับต่อวัฒนธรรมอื่นๆ ทุกรูปแบบ (สมสุข หินวิมาน, 2543: 103)

ชนชั้นกลางจึงเป็นชนชั้นที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่เคลื่อนไหวอยู่ระหว่างชนชั้นสูงกับชนชั้นล่าง ในการเป็นผู้บริโภควัฒนธรรมฟุตบอล ชนชั้นกลางจึงมักพยายามลอกเลียนแบบจากชนชั้นสูง ในขณะที่เดียวกันก็สร้างความแตกต่าง (distinct) กับกลุ่มชนชั้นล่าง

สำหรับผลงานการศึกษาที่สนใจในมิติชนชั้นกับการบริโภคสื่อ นั้นปรากฏว่ามีผลงานที่น่าสนใจอยู่ 2 ชิ้น กล่าวคือ ชิ้นแรกเป็นผลงานของนิภาพรรณ สุขศิริ (2540) ในเรื่องทิศทางการดูแลสุขภาพในรายการสุขภาพทางโทรทัศน์ ผู้วิจัยสนใจศึกษาในความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะของผู้ผลิต (sender) ที่จะมีผลต่อเนื้อหา (message) และได้ศึกษาต่อไปอีกว่าผู้รับสารกลุ่มต่างๆ มีทัศนะอย่างใดกับรายการสุขภาพ และทิศทางของรายการสุขภาพทางโทรทัศน์เป็นอย่างไร สำหรับวิธีการวิจัยเพื่อ ตอบวัตถุประสงค์ข้างต้น ผู้วิจัยได้เลือกใช้ 2 วิธีการคือ 1. การวิเคราะห์เนื้อหาจากรายการโทรทัศน์ 5 ช่อง (3, 5, 7, 9, 11) ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2539 จากทุกรายการเป็นจำนวน 216 ตอน และ 2. การเก็บข้อมูลจากผู้รับสารจากการใช้แบบสอบถามจากกลุ่มตัวอย่างที่เป็นตัวแทนของชนชั้นต่าง ๆ ทั่วประเทศในสังคมไทย (ชนชั้นนำ ชนชั้นกลาง และชนชั้นล่าง) จำนวน 400 คน เพื่อสำรวจถึงพฤติกรรม的开รับข่าวสารด้านสุขภาพจากสื่อโทรทัศน์ และทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เพื่อทำการประเมินรายการสุขภาพทางโทรทัศน์จากกลุ่มตัวอย่างที่เป็นตัวแทนของชนชั้นต่าง ๆ จำนวน 41 คน (10% ของแต่ละชนชั้น)

ในส่วนหนึ่งของงานวิจัย นิภาพรรณได้ศึกษาการรับรู้ (perception) ของผู้ชมที่มีต่อรายการสุขภาพ โดยอาศัยแนวคิดของ David Morley เป็นแนวทางในการเข้าสู่ปัญหา ผู้วิจัยตั้งคำถามว่าผู้รับสารที่มาจากกลุ่มสังคมที่แตกต่างกัน จะถอดความหมายเรื่องสุขภาพในรายการโทรทัศน์เหมือนหรือแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร เช่น เห็นด้วยกับการดูแลสุขภาพด้วยตนเอง หรือพึ่งพาแพทย์เป็นผู้ดูแล หรือมีความเชื่อในวิธีคิดเรื่องสุขภาพแบบองค์รวมหรือแยกส่วน ซึ่งผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่ากลุ่มชนชั้นล่างจะใช้วิธีการรักษาโรคโดยการซื้อยามินด้วยตนเอง ส่วนกลุ่มชนชั้นกลางจะสนใจการส่งเสริมสุขภาพด้วยการเพิ่มพูนความรู้มากกว่า และในกลุ่มชนชั้นสูงจะให้ความสำคัญการรักษาโรคโดยการฝากสุขภาพของตนไว้กับแพทย์ด้วยทุนเศรษฐกิจที่มี ด้วยเหตุนี้ตัวแปรที่มีผลต่อทัศนะการรับรู้และทำความเข้าใจในมิติสุขภาพทางสื่อโทรทัศน์ก็จะเป็นเรื่องของชนชั้นของผู้รับสารที่แตกต่างกันไปนั่นเอง นอกจากนั้นนิภาพรรณยังชี้ให้เห็นว่าผลของสื่อโทรทัศน์ไม่ได้มีบทบาทอย่างทรงพลังต่อผู้รับสารมากเท่าใดนัก แต่บทบาทของการสื่อสารผ่านสื่อโทรทัศน์ที่สำคัญอย่างแท้จริงก็คือการประกอบสร้างอัตลักษณ์และดำรงรักษาเอกลักษณ์/อัตลักษณ์ด้านสุขภาพให้แก่บุคคลในกลุ่มชนชั้นต่าง ๆ นั่นเอง

ส่วนงานอีกชิ้นเป็นของวรินทร์า ไกยรวงศ์ (2540) เรื่องมิติแห่งการบริโภคที่ปรากฏในนิตยสารผู้หญิง ส่วนหนึ่งของงานได้ทำการศึกษาการบริโภคนิตยสารผู้หญิง 3 เล่มคือ นิตยสารดิฉัน แพรวสุดสัปดาห์ และขวัญเรือนที่วางตลาดในช่วงเดือนมกราคมถึงเดือนธันวาคม พ.ศ. 2538 โดยให้นิตยสารแต่ละเล่มเป็นตัวแทนของกลุ่มผู้อ่านแต่ละกลุ่มชนชั้น กล่าวคือนิตยสารดิฉันเป็นตัวแทนของชนชั้นสูงถึงชนชั้นกลางระดับสูง ส่วนนิตยสารแพรวแทนกลุ่มชนชั้นกลางระดับสูงถึงระดับกลาง และสำหรับนิตยสารขวัญเรือนแทนกลุ่มชนชั้นกลางระดับกลางถึงระดับล่าง ผลการศึกษาของวรินทร์าพบว่าการบริโภคนิตยสารดังกล่าวเป็นการสร้างความรู้สึกถึงเป็นกลุ่มชนชั้นเดียวกัน อีกทั้งยังเป็นการรักษาความแตกต่าง (distinction) ไปจากกลุ่มชนชั้นอื่น ๆ ด้วย

จากผลงานการศึกษาดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ในสังคมไทยเป็นสังคมที่มีโครงสร้างทางชนชั้นดำรงอยู่ อย่างไรก็ดีตามเห็นได้ว่าเป็นงานการศึกษาชนชั้นที่เน้นไปในมิติการผลิต และมุมมองในเชิงเศรษฐกิจเป็นสำคัญ มีเพียงงานของนิภาพรรณ สุขศิริ (2540) และของวรินทร์า ไกยรวงศ์ (2540) ที่เปิดประเด็นความสนใจในมิติการบริโภค “สื่อ” จากข้อค้นพบดังกล่าว เป็นคุณูปการอย่างยิ่งในการขยายการทำความเข้าใจในเรื่องของการสื่อสารกับการสร้างและรักษาโครงสร้างชนชั้นในสังคมไทย ซึ่งในกรอบการศึกษาของผู้วิจัยครั้งนี้จะใช้จุดยืนที่พิจารณาเรื่องชนชั้นที่เคลื่อนย้ายจากมิติเศรษฐกิจสู่มิติการบริโภควัฒนธรรม และที่สำคัญจะเป็นการวิเคราะห์ทั้งกระบวนการกล่าวคือ จะศึกษาการสร้างและธำรงรักษาโครงสร้างชนชั้นผ่านกระบวนการบริโภควัฒนธรรมฟุตบอล

7.3 งานวิจัยเกี่ยวกับการสื่อสารในมิติการเข้ารหัสและการถอดรหัส

สำหรับผลงานการศึกษาศือสารโดยใช้เรื่องการเข้ารหัสและและการถอดรหัสมีอยู่หลายชิ้น ดังในงานวิจัยของ อารยา ถาวรวันชัย (2540) เรื่องภาพลักษณ์ของวีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจที่ปรากฏในสื่อมวลชนที่ใช้แนวคิดเรื่อง ‘การเข้ารหัส/การถอดรหัส’ ของฮอลล์ มาวิเคราะห์การนำเสนอภาพในสื่อมวลชนว่าด้วยกลุ่มผู้มีพฤติกรรมเบี่ยงเบนในลักษณะของ ‘วีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจ’ ใน 2 กรณีจาก ดาราตลกที่เคยติดยาเสพติดอย่างกรณีของหนู เชิญยิ้ม หรือนักเขียนที่เคยติดคุกในคดีฆ่าคนตายอย่างสุริยัน ศักดิ์โรสง โดยให้กลุ่มผู้รับสาร 4 กลุ่มคือ กลุ่มพระสงฆ์ กลุ่มนักเรียนนักศึกษา กลุ่มครูอาจารย์ และกลุ่มผู้คุมนักโทษ ซึ่งอารยาพบว่า การถอดรหัสของผู้รับสารที่ต่างกลุ่มสังคมจะตีความหมายของภาพดังกล่าวแตกต่างกัน ในขณะที่กลุ่มพระสงฆ์ที่มีฐานความเชื่อเรื่อง การให้อภัยผู้ที่สำนึกผิด (คล้าย ๆ กับกรณีขององค์ลีมาล) มีปฏิกิริยาตอบรับในทางบวกต่อภาพ ‘วีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจ’ หรือเป็นจุดยืนแบบ preferred reading แต่กับกลุ่มผู้รับสารที่เป็นผู้คุมนักโทษ กลับมีความคลางแคลงใจในเรื่องการกลับใจของผู้ร้ายเป็นอย่างมาก

หรือใช้จุดยืนแบบ alternative/oppositional reading ทั้งนี้เพราะประสบการณ์ตรงของผู้รับสาร กลุ่มนี้ที่มีต่อผู้ที่มีความประพฤติเบี่ยงเบนนั่นเอง

ส่วนงานชิ้นที่สองเป็นเรื่องการสร้างความหมายทางสังคมและการรับรู้ “ความเป็นจริง” ใน ภาพยนตร์เรื่องจริงของสุภา จิตติวิสุรัตน์ (2545) ส่วนหนึ่งของงานวิจัยได้ทำการศึกษา ความหมายของความเป็นจริงจากการเข้ารหัสของผู้สร้างภาพยนตร์ และเปรียบเทียบการรับรู้ ความหมายของผู้รับสารใน 2 กลุ่มคือ กลุ่มที่มีประสบการณ์ตรงและกลุ่มที่มีประสบการณ์ผ่านสื่อ ทั้งนี้สุภาพบว่าความหมายที่เกิดจากการเข้ารหัสของผู้สร้างภาพยนตร์จะมีอยู่ 3 ลักษณะใหญ่ ๆ และในขั้นตอนการตีความของกลุ่มผู้รับสารนั้นมีความแตกต่างกัน ในส่วนของผู้รับสารกลุ่มที่มี ประสบการณ์ตรงจะถอดรหัสความหมายแบบตรงกันข้ามด้วยการปฏิเสธความหมายของผู้สร้าง ภาพยนตร์ ส่วนกลุ่มผู้รับสารกลุ่มที่มีประสบการณ์ผ่านสื่อจะมีการถอดความหมายได้แตกต่างกัน ทั้งเห็นด้วย ตอรอง และปฏิเสธความหมายจากผู้สร้างภาพยนตร์ ซึ่งความแตกต่างในการถอดรหัส ดังกล่าวเป็นผลมาจากการที่ผู้รับสารทั้งสองกลุ่มมีประสบการณ์ที่แตกต่างกัน

และงานชิ้นสุดท้ายเป็นผลงานของรักจิต มั่นพลศรี (2545) เรื่องการใช้สัญญาณใน ภาพยนตร์โฆษณาของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยสำหรับนักท่องเที่ยวชาวไทย โดยมี วัตถุประสงค์การศึกษาเพื่อวิเคราะห์วิธีการสร้างและถ่ายทอดสัญญาณหรือความหมายของผู้ผลิต สาร เพื่อศึกษาการรับรู้และตีความของผู้รับสาร และเพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการสร้าง ความหมายของผู้ส่งสารและการตีความของผู้รับสาร ซึ่งรักจิตพบว่า กลุ่มผู้อ่าน/ผู้รับสารส่วนใหญ่ อ่านความหมายได้ตามที่ผู้ผลิต/ผู้ส่งสารต้องการ นั่นหมายถึงผู้ผลิตหรือผู้ส่งสารสามารถกำหนด และควบคุมทิศทางการถอดรหัสความหมายของผู้รับสารส่วนใหญ่ได้ ซึ่งการกำหนดทิศทางการ ถอดรหัสเป็นผลจากปัจจัยหลายประการ เช่น ผู้ผลิตสารมีการใช้รหัสอย่างหลากหลาย มีการ จัดระบบรหัสที่ควบคุมสัญญาณหรือความหมายมากกว่าหนึ่งระบบ และมีการนำเสนอเนื้อหาสาระที่ สอดคล้องกับภูมิหลังของผู้รับสาร

จากผลงานการศึกษาการสื่อสารด้วยการใช้แนวคิดการเข้ารหัสและการถอดรหัสดังกล่าว มีประโยชน์อย่างยิ่งในการนำมาประยุกต์ใช้เพื่อวิเคราะห์ทำความเข้าใจในเรื่องของการสื่อสารกับ การสร้างและรักษาโครงสร้างขนชั้นในสังคมไทย ซึ่งในกรอบการศึกษาของผู้วิจัยครั้งนี้จะใช้จุดยืน ที่พิจารณาเรื่องการถอดรหัสความหมายการบริโภคฟุตบอลของผู้รับสารที่ต่างกลุ่มสังคม หรือต่าง ขนชั้นจะตีความหมายหรือถอดรหัสได้ทั้งเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร และในส่วนของ การเข้ารหัสของผู้ส่งสารมีขั้นตอนวิธีการกำหนดความหมายอย่างไร และที่สำคัญจะเป็นการวิเคราะห์ ทั้งกระบวนการสื่อสารกล่าวคือ จะศึกษาทั้งในกลุ่มผู้เข้ารหัสความหมาย/ผู้ส่งสารและผู้ถอดรหัส ความหมาย/ผู้รับสารในการบริโภควัฒนธรรมฟุตบอลในสังคมไทย

